

Ryszard Kapuściński

Egy riporter önarcképe

függő: Janos 2004

Előszó

Vannak könyvek, amelyek úgy érlelődnek, mint a gyümölcs. Amikor elérkezik a szüret ideje, egyszerűen csak le kell őket tépni. Így volt ez az *Egy riporter önarcképével* is. Az egész egy olasz publikációval kezdődött, amely Ryszard Kapuściński neve alatt jelent meg, és három beszélgetést tartalmazott. Ezekben a szerző az újságírás témáját boncolgatta. A Znak Kiadó elsődleges szándéka az volt, hogy kiadja az olasz könyvecskét, kiegészítve azt lengyel interjúkkal. Így jutott volna a lengyel kiadói piacra egy nagyon is hiánypótló mű: egy sajátos újságírói tanfolyam Ryszard Kapuściński modorában. Az olasz próza alapos elemzése után, sajnos, kiderült, hogy az nem igazán szól olyan olvasókhhoz, akik nem az Appennini-félszigeten élnek. Az ötlet azonban már megszületett, a mag földbe került...

A császár szerzője annyi interjút adott életében, hogyha azokat egy helyre gyűjtenénk össze, bizonyára egy újabb, a Holdról is látható objektum keletkezne belőlük. Ezt a kihívást egyébként akarva-akaratlanul maga Kapuściński vállalta föl, akire csak úgy zuhogtak előbb a (rendszerint: „bármilyen témájú”) beszélgetésekre irányuló kérések, majd a már megjelent interjúk. Csak futtában említi az újabb és újabb dán, görög vagy éppen vietnami nyelvű szövegeket, amelyeket valaki elküldött, átadott vagy odaajándékozott neki... Kapuściński ezt a könyvek „kifecsegésének” nevezi. A vele készült interjúk tömegéből több könyv is kikerekednék. Ezek az ő „nem létező”, „potenciális” művei. „Csakhogy – legyint egyet az író – kinek lenne kedve és ideje ezeket a papírhalmokat lefordítani és elolvasni?” Jó kérdés!

Egy februári napon Ryszard Kapuściński átadott nekem egy jókora paksaméta kéziratot. A válogatás egy részét külföldi folyóiratokban megjelent szövegek fordításai tették ki, nagyobb részüket pedig lengyel publikációk: interjúk és néhány előadás szövege. Jóllehet az 1100 oldal, vagyis a több mint 100 beszélgetés csupán jelentéktelen hányada egy egésznek, mégis, a szövegek olvasása közben egyre világosabbá vált, hogy felbecsülhetetlen értékkel van dolgunk: nemcsak a híres írónak az újságírói hivatásról szóló vallomásai tárulnak fel előttünk, de egy különleges történet is magáról Kapuścińskiról. Utazási szenvedélyéről, kivételes riporter képességeiről, a magasabb értékek nevében az életét is kockára tevő magatartásról, a riporter tevékenységgel együtt járó magányról és félelemről, az írás nehézségeiről, a hírnév jármáról. Olyan ember önarcképe bontakozott ki a szövegekből, akinek bőven kijutott az élet keserűségeiből, akinek gyerekkorában éhezve, fázva kellett kóborolnia, s aki ezt a nehéz pályakezdet az empátia erejévé tudta alakítani. Ez az erő lett a tőkéje a harmadik világ nyomorúságos körülményei között, ez jelentett számára alku pozíciót, amikor halálos veszedelembé került, s végül ez jogosította fel arra, hogy élesen bírálja a modern médiavilágot. Előfordult, hogy ez a világszerte ismert író, riporter-misszionárius hosszú útvjáról egy farmernadrággal, egy serpenyővel és... egy láda könyvvel tért haza. Sokatmondó poggyász.

Olvasás közben kezdett kikristályosodni az új könyv koncepciója. Végül aztán több tucatnyi kiválasztott beszélgetés és előadás kismértékben módosított töredékéből született meg az *Egy riporter önarcképe* öt felvonásban. Ez a könyv kerül most – a Szerző jóváhagyásával – az Olvasó kezébe.

Elmondom úgy, ahogy volt. Engem az iskolában egyetlen dolog érdekelt – a foci. Kapus voltam az iskolai csapatban. Aztán a „Legia” ifjúsági csapatban. Napjaim nagy részét a focipályán töltöttem. Ez volt a passzióm, legnagyobb szenvedélyem. Most már nem emlékszem, hogyan történt, hogy egyszer verset írtam, elküldtem egy szerkesztőségbe, amely aztán közölte is a verset. S ez döntötte el, hogy az lettem, ami lettem. A versírás spontán módon, mindenféle remények és elvárások nélkül kezdődött. Írtam a verseket, de egyik rosszabb volt, mint a másik. Akkoriban Majakovszkij hatása alatt álltam, de csupán verseinek formáját, a „lépcsőket” sikerült utánoznom. Verseim nagyobb részt alkalmi költemények voltak, s éppen ez vezetett el az újságíráshoz, még iskolai éveim alatt. Amikor létrehozták a „Sztandar Młodych” (Ifjak Lobogója – a ford.) szerkesztőségét, engem is hívtak. Azt mondtam, előbb le kell érettségiznem, s megvártak. Szó szerint egy nappal azután, hogy minden vizsgámat letettem, dolgozni kezdtem a szerkesztőségben. Azt, hogy újságíró lettem, a verseimnek köszönhetem, amelyek nem voltak igazán jók, de az enyémekek voltak. Pedig leghőbb vágyam az volt, hogy Lengyelország válogatottjában legyenek egyszer kapus.

(*Być dla siebie surowym*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Wojciech Wiśniewski. [in:] Wojciech Wiśniewski, *Lekcja polskiego*, Warszawa 1993.)

I.

Volhíniában születtem. De úgy igazából, gyökereitől megfosztott ember vagyok, Vándorlásom szülővároskából, Pińskből indult el. Gyerekként az egész háborút végigvándoroltam. Folyton menekültünk: előbb Pińskből a német oldalra, aztán a németek elől. Hétéves voltam, amikor vándorolni kezdtem, s ezt teszem mind a mai napig.

(*Co nie jest pisaniem, traktuję jako zmarnowany czas*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Tomasz Brzozowski, „Świat Literacki” 1992, Nr 6.)

Régebben gyakran megkérdezték – de ez még mostanában is előfordul –, hogy nem akarok-e emigrálni. Én erre így szoktam felelni: de hiszen már emigráltam. Az én otthonom valahol másutt, más országban van. Nekem muszáj utaznom, a világot járnom. Ha leragadok egy időre valahol, nem feltétlenül Lengyelországban, bárhol, unatkozni kezdek, megbetegszem, muszáj tovább utaznom. Hihetetlenül kíváncsi vagyok a világra. Mindig azon sajnálkozom, hogy még itt sem voltam, ott sem voltam.
(uo.)

A riporter világ iránti kíváncsisága alkati kérdés. Vannak emberek, akiket egyáltalán nem érdekel a nagyvilág. Nekik saját világuk jelenti az egész világot. És ezt értékelni kell. Confucius is azt mondta, hogy a világot legjobban úgy ismerhetjük meg, ha nem lépünk ki a házunkból. Van ebben igazság. Nem feltétlenül muszáj a térben utaznunk. Hosszú utazásokat tehetünk saját lelkünk belsejében is. Az utazás fogalma nagyon tág, nagyon összetett.

Vannak azonban olyan emberek, akiknek a világot a maga teljes gazdagságában kell megismerniük – ez egyszerűen a természetükhöz tartozik. Ilyen emberből nem sok van.

(*Reporter nie mieszka w Hiltonie*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Krzysztof Żmudzin, „Magazyn Słowa Ludu”, 2000, Nr 23.)

Az utazásnak különféle válfajai vannak. Az emberek többsége – a statisztikák szerint nem kevesebb mint huszonöt százaléka – azért utazik valahova, hogy pihenjen. Tengerparti luxusszállodákban akarnak lakni, jókat akarnak enni. Hogy aztán ez a hely a Kanári-szigeteken vagy a Fidzsi-szigeteken van-e, az számukra másodlagos dolog. Fiatalok szívesen utaznak azért, hogy valamilyen teljesítményt mutassanak föl, arra vállalkoznak például, hogy észak-déli irányban átszeljék Afrikát, vagy hogy kajakon végigevezzenek a Dunán. Nem érdeklik őket az emberek, akikkel útközben találkoznak, céljuk kizárólag az, hogy próbára tegyék magukat, hogy sikeresen legyőzzék a nehézségeket. Vannak emberek, akik munkájukból eredően vagy kényszerűségből utaznak – a repülőgép-pilóták és a menekültek helyváltoztatása szintén az utazás sajátos válfaja. Számomra a legértékesebbek a riporterai, a néprajzi, antropológiai természetű utazások, amelyeknek az a célja, hogy minél jobban megismerjük a világot, a történelmet, a végbemenő változásokat, hogy aztán megoszthassuk ezt a tudást másokkal is. Az ilyen utazás koncentrációt, figyelmet követel, de általa jobban megérthetem a világot és a világot irányító törvényeket.

(*Nigdzie nie zostawiam swojego bagażu*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Roman Laudański, „Express”, 1994, Nr 102.)

Minél jobban ismerjük a világot, annál inkább növekszik bennünk az érzés, hogy a világ megismerhetetlen, a meggyőződés, hogy a világ hatalmas, nem térbeli értelemben, hanem kulturális gazdagságát tekintve, amely olyan óriási, hogy nem lehet számba venni. James Frazer idejében, amikor az *Aranyágot* írta, amikor számos XIX. századi antropológus gondolta, hogy a világban meghatározott számú törzs vagy nép él, az osztályozás vagy leírás még lehetséges próbálkozásnak számított. Ma már tudatában vagyunk annak, hogy a világ kulturális szempontból végtelenül hatalmas és gazdag. Azt hiszem, hogy több mint negyvenöt éves eléggé intenzív világjárás után valójában nem ismerem a világot, bár sokkal jobban ismerem, mint azok, akik keveset utaztak.

(*„Mnie pasjonuje świat...”*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Grzegorz Kalinowski, „Kwartalnik Artystyczny” 1997, Nr 2.)

Legfőbb törekvésem az, hogy megmutassam az európaiaknak, hogy a mi mentalitásunk túlzottan Európa-központú, hogy nem egyedül Európából vagy inkább annak egy részéből áll a világ. Hogy Európát a kultúrák, társadalmak, vallások és civilizációk mérhetetlen és egyre növekvő sokasága övezi. Annak, aki olyan bolygón él, amelyen egyre több a kölcsönös összefonódás, tisztában kell ezzel lennie, és alkalmazkodnia kell a radikálisan új globális viszonyokhoz.

(*Ismaeli continua a navigare*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Maria Nadotti [in:] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non è adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura di Maria Nadotti, Roma 2002.)

A riporter utazása során szó sem lehet valamiféle turizmusról. A riporterai út nehéz munkát és komoly elméleti felkészülést igényel. Előzetes ismeretgyűjtést az adott területről. Az ilyen utazás nem ismeri a kikapcsolódást. Teljes koncentrációt, figyelmet követel. Tudatában kell lennünk annak, hogy a hely, ahova eljutottunk, lehet, hogy csak egyszer adatik meg életünkben. Soha többé nem térünk oda vissza, s van egy óránk, hogy megismerjük. Egy óra alatt kell mindent megnéznünk, megjegyeznünk, meghallanunk, rögzítenünk a hangulatot, a helyzetet, az atmoszférát.

A riporter utazása, ha Európa és az USA határain kívülre irányul, nehéz, néha halálosan nehéz utazás, mert a világ kommunikációs szempontból nincs jól megszervezve. A riporterre óriási logisztikai, fizikai és szellemi erőfeszítés vár. Az ilyen út kimeríti, kikészíti az embert. Legutóbbi afrikai utam alatt tíz kilót fogytam. Legutóbbi ázsiai utam alatt pedig hat kilót. Ha

valaki megtudja, hogy egy riporter Kongóban járt, és azt mondja: á, én is jártam ott, két különböző dologról beszél. A turistaút egészen más tapasztalatokat, más világlátást jelent. A riporter utazása bizonyos fajta érzelmi pluszt, szenvedélyt igényel. A szenvedélyen kívül nincs más indíték arra, hogy valaki ezt tegye. Ezért aztán komoly, elkötelezett riporterekből világviszonylatban sincs sok. Számosan vannak viszont olyanok, akik egy idő után azt mondják: elég volt, abbahagyják, más foglalkozás után néznek. A hatvanas évek világjáró riporterei közül már csak én maradtam a pályán. A többiekből tévéhálózatok, rádióállomások igazgatói, kiadók és újságok főszerkesztői lettek. Ők már megállapodott emberek. Nehéz volna őket ezért hibáztatni, ez a foglalkozás már csak ilyen. A berepülőpilóta szakmájához lehetne hasonlítani: csak bizonyos életkorig folytatható.

(Reporter nie mieszka w Hiltonie... .1. fentebb!)

Ki kíséri önt utazásai során?

A gondolataim, senki más. Kérem, ne csodálkozzék ezen! A példa kedvéért mesélek egy amerikai kollégámról, akivel néhány napja találkoztam Berlinben. Az illető útikönyveket ír, és képzelje el – harcol a turizmus ellen.

Útikönyveket ír, és harcol a turizmus ellen?

Igen. Éppenséggel az útikönyveiben harcol a turizmus ellen. A csoportos turizmus ellen. Azért, mert, miként találóan állítja, ha csoporttal utazunk, semmit sem látunk, mert a csoporttal vagyunk elfoglalva. Propagálja viszont az egyéni turizmust, azt állítva, hogy bármely más személy elvonja a figyelmünket. Igaza van, amikor megjegyzi, hogy a világ megismerése erőfeszítéssel jár. Ez nem holmi szórakozás, hanem erőfeszítés, amely bizonyos figyelemkoncentrációt, más népek, kultúrák stb. megismerésére irányuló törekvést követel. Erre csak olyan ember képes, aki koncentrálni erre az erőfeszítésre. Egyedül kell tehát lennie; mindenféle alkotómunkához összpontosítás és magány kell. Verset is akkor írunk, amikor magunkban vagyunk, képet is akkor festünk, amikor magunkban vagyunk. Ha pedig így értelmezzük a világ megismerését, akkor utazás közben is egyedül kell lennünk.

(Rozmowa z Pisarzem, Ryszard Kapuścińskival beszélget Zbigniewa Nowodworska, „Megaron” 1994, Nr 5.)

Írásaimban „utazásaimból élek”. Nem vagyok „kigondoló” fajta. Nem valamiféle elképzelt vagy saját belső világról írok. Azt a világot írom le, amely reálisan létezik.

(Korzenie w polskiej biedzie, Ryszard Kapuścińskival beszélget Barbara Hołub, „Przekrój”, 1992, Nr 39.)

Előfordul-e, hogy amit korábban leírt, azt idővel felülvizsgálja? Ha például visszatér a világ bizonyos tájaira?

Hát persze, hiszen a világ változik. Az, amit egy idő után újra látunk, az már általában másmilyen, mint volt. A világ annyira élő és dinamikus organizmus, hogy már magunknak a világban végbemenő változásoknak a szemlélése is lebilincselő. Ha az ember újra eljut egy adott országba tíz vagy húsz év elteltével, és azt látja, hogy ott szinte minden új lett, annál megalapozottabbá válik benne az a szüntelen kísértés, próbálkozás, hogy a világot mozgásában, saját akciói, folytonos nagy változásai közepette mutassa be, hiszen ezek a változások, különösen most – az ezredforduló táján – néha hihetetlenül felgyorsulnak. Nagyon nehéz ezt nyomon követni, mert számtalan dolog zajlik egy időben. És az emberi tapasztalás, az emberi megismerés végtelenül sok területe az aktív megfigyelőtől szüntelen figyelmet, nyitottságot, elszánást, mindenekelőtt pedig érdeklődést követel. Sőt azt hiszem, hogy az ilyenfajta tevékenység, az ilyen írás alapvető kritériuma éppenséggel az érdeklődés, a kíváncsiság. Szép számmal voltak olyan kollégáim, akik adott pillanatban elveszítették érdeklődésüket az iránt, amit láttak. S abban a pillanatban az írást is abbahagyták. Addig,

amíg érdekelni fog, amit látok, amíg meg leszek róla győződve, hogy erről írnom kell és írni akarok, egészen addig igyekszem ezt tenni.

(*O podrózowaniu*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Maria Małatyńska „Przekrój”, 1999. 11. 10.)

Végzettségem szerint történész vagyok, ám a történelemben az izgat elsősorban, hogy miként alakulnak az események, hogyan reagálnak az emberek. Ahhoz viszont, hogy ilyen történelemről írjon az ember, az események sűrűjében kell lennie, mert később, kívülről már minden másként fest. Bennem pedig erős empátiaszükséglet munkál, nekem az ott lévő emberekkel együtt kell az eseményeket átélnem, erre nekem valamiképpen szükségem van.

(*Trzeba być w srodku wydarzeń*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Krzysztof Łęcki, „Śląsk” 1997, Nr 12.)

Egyetemi hallgató koromban elméletileg a tanári vagy a kutatói pálya állt előttem nyitva, engem azonban – mint született riportert – már akkor is a történelem aktuális alakulása érdekelt. Az a történelem, amely a szemünk előtt zajlik, amelyet figyelemmel kísérhetünk, amelyben mi magunk is részt vehetünk. És ilyen történelem volt a harmadik világ születése. A huszadik század közepe, az ötvenes évek időszaka volt ez, amelyet az 1955-ös történelmi jelentőségű bandungi értekezlet fémjelez – ez volt a harmadik világ születésének, egy bizonyos kultúra, egy bizonyos öntudatra ébredés születésének történelmi pillanata. Első, 1956-os ázsiai utam, majd későbbi afrikai útjaim tudatosították bennem, hogy rendkívüli eseménynek, a XX. század egyik legjelentősebb történelmi mozzanatának vagyok tanúja. A huszadik századdal kapcsolatban általában a két világháború vagy a két totalitárius rendszer, a náciizmus és a kommunizmus történetét szokás emlegetni, s nem kap hangsúlyt az a tény, hogy a huszadik század többek között a harmadik világnak, az emberiség új politikai-földrajzi térképének megszületését is magával hozta. Szerencsém volt, hogy tanúja lehettem ennek az egyedülálló történelmi jelenségnek, egy olyan, nem könyvekből, elméletekből megismerhető történelemnek, amely élőben zajlik, alakul.

(*Jestem człowiekiem pogranicza*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Ewa Maria Skalska, *Korespondent* c. dokumentumfilm, Berlin, 1995. március)

Könnyebb az irodalomnak stabil dolgokkal foglalkoznia – a nagy irodalom mindig stabil társadalmak leírásával foglalkozott. Példának felhozhatjuk akár Thomas Mann *Buddenbrook-ház* című művét: Adva van egy ház, ebben a házban meghatározott szokások uralkodnak, a szereplők egymáshoz való viszonya ismert. Itt nem történhet semmi rendkívüli, nem fordulhat elő meglepetés. A szerző leül íróasztalához, és nyugodtan taglalja ezt a polgári, rendezett és hierarchizált világot.

Annak viszont, aki a jelenről ír, bolondok házával van dolga, ahol fellázdak az ápoltak, tűz ütött ki, víz öntötte el a pincét, s a helyzet ötpercenként változik. A jelen leírása ezért nagyon nehéz dolog, a szerző számára viszont az ilyen kihívás annál nagyobb csábítást, erőpróbát jelent. Lehet persze azt is állítani, hogy ez a probléma nem létezik, hogy korunk semmiben sem különbözik más koroktól, mert hiszen nagy birodalmak mindig is keletkeztek és elbuktak; azt is megtehetjük, hogy nem foglalkozunk mindezzel, hanem a valóság mellékes áramlatait elemezzük. Azt hiszem azonban, ha az ember arra törekszik, hogy megragadja azt a pillanatot, amikor az emberiség új fázisba lép, megpróbálja bebizonyítani, hogy létezik ez a különleges jelenség, s ezt le is írja, az fontos dolog, s egyúttal annyira magával ragadó érzés, hogy megéri az áldozatot.

(*Reportaż i trwanie*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Wojciech Górecki, „Res Publica Nowa”, 1993, Nr 7/8.)

Napjainkban minden, korunkról szóló könyv csak nyitott szöveg, egy nem létező ciklus első kötete lehet. A következő köteteket a történelem fogja írni, a szerzők pedig teljesen más emberek lehetnek. Bele kell törődnünk abba, hogy befejezetlen könyveket publikálunk.
(uo.)

Amikor a jelenről írunk, tudatában kell lennünk annak, hogy írói eszközeink tökéletlenek, állandóan töprengenünk kell azon, hogyan gazdagítsuk eszköztárunkat, hogy segítségével visszaadhassuk az éppen zajló történelem valóságos értelmét. Amikor *A birodalom* című könyvemem dolgoztam, tudtam, hogy meg kell küzdenem ezekkel a nehézségekkel. Nem az volt számomra a lényeg, hogy egyszerűen írjak egy könyvet, még csak nem is az, hogy jobb vagy rosszabb könyvet írjak. Tisztában voltam azzal, hogy lényegesen nagyobb dolgról van szó – a gondolkodásmódunkról, képzeletünk határaitól, annak lehetőségéről, hogy megközelítő választ adjunk arra a kérdésre, milyen irányban fog fejlődni a világ.
(uo.)

Amikor írunk, mindig szembe találjuk magunkat azzal a veszéllyel, hogy leegyszerűsítjük a múltat, elkenjük a történelmet, amely pedig hallatlanul összetett, sok-sok elemet egybekapcsoló folyamat. Ha ezt a folyamatot távolabbi időperspektívából szemléljük, előfordulhat, hogy az egészet kiegyenlítettnek, egységesnek látjuk. S ilyenkor az egymástól annyira eltérő elemek – a kivételes és a hétköznapi, a jó és a rossz – egyfajta átlagot hoznak létre. Épp ezért egy adott momentum legéletszerűbb, legvalóságosabb leírása szerintem az, ha úgy írjuk le, ahogyan akkor ítéltük meg, amikor történt, s nem úgy, ahogyan adott perspektívából, mondjuk, néhány évtized múltán látjuk. Ha nem így teszünk, elveszítjük az esemény sajátosságát, színét, értelmét. Így például az 1980-as „lengyel augusztusnak” az volt az értelme, hogy a gdański események hihetetlen módon eltértek a hetvenes évek szürkeségétől, vagyis a melós lét sekélyességétől, megalázottságától, alkoholizmusától. A hajógyári sztrájk hírére Gdańskba utaztam, és mit látok? Ugyanazokat a hajógyáriakat, akiket két héttel korábban láthattam volna, csak hogy ezek hirtelen angyalokká változtak. Nem isznak, nem lopnak, kölcsönösen segítik egymást. És ez nagyon szép pillanat.

(*Trzeba być w srodku wydarzeń*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Łęcki, „Śląsk” 1977, Nr 12.)

Igen nagyra értékelem a francia Annales iskolát. Odaadó híve vagyok Bloch, Braudel, Febvre gondolkodásmódjának, amelynek az a lényege, hogy az egészet a részletekből építi fel, s a történelemből a korszakokon átívelő, változatlan öszszetevőket emeli ki. Én is az ilyen öszszetevők bemutatására törekedtem *A birodalom* írásakor. Nincs már kommunizmus, nincs Gorbacsov, rövidesen talán Jelcin sem lesz, az az anyóka azonban, akire a távoli Szibériában bukkantam, az ő faviskója, a nyomora, amelyben él, a gondolkodásmódja, a mentalitása, az, ahogyan belső békéjét, nyugalmát, a sors kegyetlenségeivel szembeni ellenállását igyekszik megteremteni – az mindig létezett, létezik, és, gondolom, még sokáig létezni fog.

Ugyanakkor a tömegtájékoztatási eszközök olyan átpolitizált, kaotikus világ vízióját teremtették meg, amely világ teljesen elszakadt a „hosszú létezésről”, vagyis az egyszerű emberek társadalmi intézményeitől, magatartásától, mentalitásától, pedig ezek az emberek alkotják minden társadalom kilencvenkilenc százalékát.

(*Reportaż i trwanie...* 1. fentebb!)

Miért vagyok író? Miért kockáztattam annyiszor az életemet, közelítettem meg annyiszor a halált? Azért, hogy jelentést tegyek a sors titkairól, vagy hogy pénzt keressek? Az én munkám hivatás, küldetés. Nem tettem volna ki magam a veszélyeknek, ha nem éreztem volna, hogy amit teszek, az rendkívül fontos dolog, hogy a történelmet érinti, minket, magunkat – így hát

kényszert éreztem arra, hogy mindezeket megéljem. Ez több mint újságírás.

(*Podróznik po lesie rzeczy*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Bill Buford, „Granta – The Story Teller” 1987, Nr 21, [utánközlés in:] „Most” 1987, Nr 16/17.)

Hogyan lehet definiálni ezt a küldetést?

A küldetés olyasvalami, aminek gyümölcsei túlnőnek rajtunk. Nem azért tesszük, amit teszünk, hogy autót vegyünk vagy villát építsünk. Másokért tesszük.

Vagyis higgyük el, hogy létezik a közjó....

A közjó kétségtelenül létezik minden társadalomban, és szolgálata alapvető kötelesség, jóllehet ez sohasem tömeges érzés. Van azonban bizonyos számú ember, aki meg van áldva azzal a – vallási kifejezéssel élve – kegyelemmel vagy ajándékkal, hogy olyasmit tehet, ami meghaladja az ő saját, partikuláris életét.

(*Zawód: dziennikarz*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Katarzyna Janowska és Piotr Mucharski, „Tygodnik Powszechny” 2001, Nr 22.)

Ahhoz, hogy valaki újságírással foglalkozzék, mindenekelőtt jó embernek kell lennie. Rossz emberek nem lehetnek jó újságírók. Csak a jó ember törekszik arra, hogy megértse a többieket, a többiek szándékait, hitét, érdeklődését, nehézségeit, tragédiáit. És hogy azonnal, az első perctől kezdve részévé váljon mások sorsának.

(*Ismaeli continua a navigare....* l.fentebb!)

Leggyakrabban úgy határozom meg a foglalkozásomat, mint a fordító munkáját. Csak itt nem egyik nyelvről a másikra történik a fordítás, hanem egyik kultúráról a másik kultúrára. Bronisław Malinowski még 1912-ben felhívta arra a figyelmet, hogy a kultúrák világa nem hierarchikusan felépített világ (ez akkoriban szentségtörésnek számított az összes eurocentrista szemében), hogy nincsenek alsóbb- és felsőbbrendű kultúrák, hogy a kultúrák egyenrangúak, éppen csak – különbözőek.

Ez az állítás különösen érvényes a mostani, multikulturális világban, amely annyira sokrétű, amelyben azonban az egyes kultúrák egyre szorosabban kapcsolódnak össze, hatnak egymásra. A lényeg az, hogy a kultúrák között ne függőségi, alá- és fölérendeltségi viszonyokat, hanem kölcsönös megértést, partneri viszonyt sikerüljön kialakítani. Csakis ez teremthet esélyt arra, hogy az emberiség nagy családjában az összes szembenállást és konfliktust legyőzze az egyetértés és a jó szándék. Az én picit, mikroszkopikus területemen én is ehhez szeretnék hozzájárulni – ezért írok.

(*Dlaczego pisze?* (Ryszard Kapuściński előadása), „Gazeta Uniwersytecka” 1997, Nr 2.)

Azért ír, hogy megváltoztassa a világot, vagy inkább a kíváncsiság vezérli?

Ez nem tisztán technikai, érzelmektől megfosztott kíváncsiság. A mi lengyel tradícióinkban a legnagyobb íróink romantikusok. Egy komoly riportban picit romantikusnak kell lenni. Nem lehet az irodalmat tisztán technikai foglalkozásnak tekinteni.

Óriási egyenlőtlenség jellemzi manapság az emberiség struktúráját. Jelenleg nincsenek, és rövid időn belül nem is lesznek eszközeink arra, hogy ezt az egyenlőtlenséget megszüntessük. Senki sem vallja ezt be, de az emberek nem hisznek abban, hogy mindenki viszonylag elfogadható színvonalon élhet. Történelmi tapasztalataink azt mutatják, hogy az emberiségnek csak egy része élhet így. Most tehát, a XX. század végén tudjuk, hogy a XXI. századba ezzel az igazságtalansággal lépünk be. És ezt annak, aki sokat utazik, és látja az érem mindkét oldalát, szerintem kötelessége szóvá tenni.

Három évvel ezelőtt elkísértem az ENSZ menekültügyi főbiztosát, hogy lássam a Szudán és Etiópia határán létesített menekülttáborokat, és hihetetlenül drámai dolgokat láttam. Olyan borzalmas helyeken jártunk, hogy azt elképzelni is nehéz. A menekültek összesen napi három

liter vizet kaptak mosakodásra, főzésre, mosásra, ivásra. Napi fél kiló kukoricát ettek, húsféle, zöldség szóba sem jöhetett. Emberek százai, ezrei haldokoltak.

Visszatértünk Addisz-Abeába. Másnap Európába repültem. Rómában szálltam le a gépről. Nyári este volt. A Piazza Navone tele volt emberekkel, körben vendégekkel zsúfolt éttermek, mindenki örült az életnek, zenének, evésnek. Bennem pedig még ott élt az, amit a repülőút előtt láttam. Ebben az egészben jól látható a modern világ drámája. A Piazzán szórakozó emberek sosem tudják meg, hogyan élnek nővéreik, fivérek alig két- vagy háromezer kilométernyire tőlük. Rengeteg fotót készítettem. A menekültek csonttá és bőrré soványodtak. A harmincévesek hatvan- vagy hetvenéves öregeknek látszottak. És már alig éltek. A táborokban tengődő asszonyok kukoricás zsákokba, ENSZ-től érkezett zsákokba öltöztek. E két, annyira eltérő világ élete teremti meg, véleményem szerint, azt az erkölcsi kényszert, hogy erről beszélni kell.

(Jak z polskiego dziennikarza stał się pan międzynarodowym pisarzem?, Ryszard Kapuścińskiwal beszélget Robert Manne, „Quadrant” 1995, Nr 12.)

Első indiai, pakisztáni és afganisztáni utamra 1956-ban került sor, vagyis már több mint negyven éve járok ezekbe az országokba. Jó húsz évet töltöttem ott megszakítás nélkül – nem lehet ugyanis megismerni idegen civilizációkat és kultúrákat egy háromnapos vagy egyhetes látogatás során. Amikor azokról a helyekről kezdtem írni, ahol az emberek többsége nyomorban él, rájöttem, hogy éppen ennek a témának akarom szentelni az életemet. Írásaimban erkölcsi okok is vezéreltek, többek között az, hogy a szegények általában csöndben vannak. A nyomor nem sír, a nyomor nem hallatja hangját. A nyomor szenved, de csöndben szenved. A nyomor nem lázad. Szegények lázadásával csak akkor találkozunk, ha valamiféle reményt táplálnak magukban – akkor lázadnak, ha hisznek abban, hogy sikerül valamit javítaniuk a helyzetükön. Az esetek többségében tévednek, de csak a remény képes őket cselekvésre serkenteni. Az örökös nyomorban tengődő világ legfőbb jellemzője pedig a remény hiánya. Ha valaki szegény földműves egy eldugott indiai faluban, nincs semmi reménye. Az emberek ezzel tökéletesen tisztában vannak. Tudják emberemlékezet óta.

Ezek a szerencsétlen sorsú emberek sosem fognak föllázadni, szükségük van hát valakire, aki helyettük is megszólal. Ez az egyik erkölcsi kötelesség, amely azok vállát nyomja, akik az emberiség családjának erről a szerencsétlen részéről írnak. A nővéreinkről és fivéreinkről van ugyanis szó. Éppen csak szerencsétlen nővéreinkről és fivéreinkről, akik nyomorban tengődnek. Akiknek hangját nem hallani.

(Ismaeli continua a navigare.. 1. fentebb!)

Meggyőződésem, hogy a történelem menetét nem lehet megváltoztatni. Épp ezért nem az a kérdés, hogy tudomásul kell-e venni a háborút, vagy nem, hanem az, hogy miként lehet korlátozni a háború borzalmait. Én azonban író vagyok, nem politikus, és nekem azt kell elősegítenem, hogy az embereket meghallgassák, különösen azok, akik nem akarják őket meghallgatni, gondolok elsősorban a politikusokra.

(Czy Imperium było dla pana innym rodzajem podróży?, Ryszard Kapuścińskiwal beszélget Lucia Anunziata, „The Guardian”, 1994. 03. 7.)

Érdeklik-e önt az „azonnali” ügyek, vagyis egyfajta haditudósítónak tekinti-e önmagát?

Én egy kicsit mindig haditudósító vagyok. Nemrég kaptam ajánlatot, hogy utazzam Koszovóba. Csakhogy én, sajnos, nem ismerem a Balkánt, nem ismerem a koszovóiak nyelvét, nem ismerem a történelmüket és kultúrájukat, márpedig az a véleményem, hogy ebben a szakmában elkerülhetetlen a specializáció. Vagyis én akkor indulok a következő háborús helyszínre, ha van róla mondanivalóm. Ha ismerem a múltját, a helyzetét. Ha, mondjuk, Afrikában van ez a helyszín... akkor az utazásom természetes dolog. Az idén is

voltam háborúban! Olyan háborúban, amely negyven éve folyik Szudánban, bár kevesen tudnak róla. Mert gondolkodásunk annyira Európa-központú, hogy ha Európában történik valami, arról mindenki tud, közben pedig a világban számtalan olyan háború zajlik, amely már hosszú évek óta tart, csak hogy a világ számára ezek még mindig „észrevétlen” vagy „elfelejtett” háborúk... Ez tehát az egyik olyan funkció, amelyet továbbra is szeretnék betölteni.

(O podrózowaniu... 1. fentebb!)

Erős érzelmi szálak fűznek szülőföldemhez, Volhiniához. Ez a téma bennem él, de még nem szólított meg. Folyton világunk távoli régióiból érkező hívásokra figyelek. Lehet, hogy egyszer, amikor már nem futja erőmből a világ távoli részeire, azt veszem elő, ami itt van a közelemben, a mezsgye túloldalán.

(Korzenie w polskiej biedzie... 1. fentebb!) (folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

Ez az oldal a(z) <http://www.forrasfolyoirat.hu/0404/ryszard.html> weboldal Google által gyorsítótárazott változata, mely a GMT.

A Google által gyorsítótárban tárolt változat az adott tartalomnak egy olyan pillanatképe, amelyet rendszerünk a web feltelődéséig tárolt változat alapján megőrzött. A jelenlegi oldal kiemelés nélküli megtekintéséhez [kattintson ide](#). Ez a gyorsítótárban tárolt változat olyan képeket is tartalmazhat, amelyek már nem érhetők el. A csak szöveges tárolt változatokhoz való hozzáférést a következő URL-t használja: <http://www.google.com/search?q=cache:l0aZA0ngyVsJ:www.forrasfolyoirat.hu/0404/ryszard.html>

A Google nem áll kapcsolatban ennek az oldalnak a szerzőivel, így az oldal tartalmáért semminem felelős.

A következő kifejezések csak az alábbi oldalra mutató linkekben jelennek meg: **kapuscinski**

Ryszard Kapuściński

Egy riporter önarcképe

II.

Ez is igaz Nowa Hutáról – ez volt a szöveg címe. Újságunknak sikerült megjelentetnie a cikkemet, amely – mondjuk úgy – nagyon kritikus hangvételű volt. Nowa Huta a szocialista Lengyelország „gazdasági diadalát” volt hivatott jelképezni. Én egyetemistaként ott dolgoztam, ismertem hát az ottani borzalmas élet- és munkakörülményeket. Amikor megjelent a cikkem, óriási vihart kavart, bujkálnom kellett...

Bujkálni, hogyhogy?

Igen, a munkások, akik a barátaim voltak, ők vigyáztak rám. A cikkem körül keletkezett lármára mindenesetre sokáig nem ült el. Végül kijelöltek egy bizottságot, hogy vizsgálja ki az állításaimat, és ez a bizottság minden állításomat megerősítette, és... megkaptam az Arany Érdemérmét. Huszonhárom éves voltam.

Ez az élmény nagy erőt adott. Tudatosult bennem, hogy az írás kockázatot jelent, s hogy az írás lényege alapvetően nem maga a közlés, hanem az írással kiváltott következmények. Ha az ember a valóság megírására vállalkozik, ezzel befolyásolja a valóságot.

(Podróżnik po lesie rzeczy, Ryszard Kapuścińskival beszélget Bill Buford, „Granta – The Story Teller” 1987, nr 21, [utánközlés in:] „Most” 1987, nr 16/17.)

Nem sokkal azután, hogy kegyvesztettségem megszűnt, kértem, hogy küldjenek külföldre. Szerettem volna megismerni a világot. Megkérdezték, hova szeretnék menni. Azt mondtam, hogy valamilyen érdekes, egzotikus helyre.

Például...

Például Csehszlovákiába.

Csehszlovákiába?

Igen, mert Csehszlovákia nekem már a nagyvilágot jelentette. A szerkesztőség azonban Indiába küldött.

Az ön szerkesztősége, a „Sztandar Mlodych” küldött már korábban is külföldre tudósítót? Soha. Én voltam az első. Tudni kell, hogy az én generációm számára a távoli világ mintha

nem is létezett volna. India, Afrika – ez a mesék világába tartozott. India után Pakisztán és Afganisztán következett. A riportjaim tetszést arattak. Elküldtek a Távol-Keletre: Japánba és Kínába, ahol egy ideig újságom meghatalmazott tudósítója voltam, aztán Afrikába kerültem.

(uo.)

Az utazások és a bolygónk különféle részein eltöltött évek akkoriban – ez még a televíziózás előtti időszak volt – rendkívüli igazságra döbentettek rá: arra, hogy nem vagyunk egyedül a világban, hogy az emberiség nagy családjához tartozunk, amely népes – és egyre népesebb –, emellett sokkultúrájú, soknyelvű, sokfajú család.

Igen, az emberiség nagy családja. Többé-kevésbé akkoriban, amikor kezdtem felfedezni a világot, hangos és nagy jelentőségű eseményre került sor. New Yorkban, a Modern Művészetek Múzeumában 1955-ben bemutatták „Az emberiség családja” című kiállítást. A híres fotóművész, Edward Steichen vezette munkacsoport több mint kétmillió fotóból választott ki ötszázhárom, bolygónk lakóinak életét bemutató felvételt. A fényképek azt mutatják, hogy embertársaink sorsa, érzései, élményei, tapasztalatai, legyen szó a Föld bármely szélességi és hosszúsági fokáról, mindenütt egyformák. Egyetlen emberi faj van, mondják a kiállítás szerzői, és egy világ létezik. Mi mindannyian vagyunk a világ.

(*Dlaczego piszę?* /Ryszard Kapuściński előadása/, „Gazeta Uniwersytecka” 1997, nr 2.)

Hozzászoktunk ahhoz, hogy csak kisebb csoportokról – családról, törzsről, társadalomról – gondolkodjunk. A XIX. században a nemzet, a régió vagy a kontinens kategóriájában gondolkodtak. Nincs azonban sem olyan eszközünk, sem olyan tapasztalatunk, amely lehetővé tenné, hogy globális méretekben gondolkodjunk – hogy észrevegyük, hogyan hatnak ránk bolygónk más területei, s hogyan hatunk mi azokra. Másként fogalmazva, nagyon nehéz megértenünk, hogy mindannyian kapcsolódunk a többiekhez, hogy rengeteg szál vezet hozzánk, amely összeköt másokkal, hogy ezek a szálak szétágazódnak a legkülönbözőbb irányokba. Nagyon sokan nehezen fogadják el ezt a valóságot, ezért élünk át annyi feszültséget, depressziót, megrázkódtatást.

Távoli kontinenseken éltem, ezért is törekedtem arra, hogy megmagyarázzam: napjainkban óriási forradalmat élünk át, s mindannyian részt veszünk benne. Meg kell értenünk ezt az új helyzetet, s alkalmazkodnunk kell hozzá.

(*Ismaeli continua a navigare*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Maria Nadotti [in:] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non è adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura di Maria Nadotti, Roma 2002.)

Lehet, hogy a gondolatok helyváltoztatás közben születnek? A helyszínek, az emberi arcok változása nagy hatással van rám, és gondolkodásra készítenek. Mivel ösztönösen megéreztem magamban ezt a mechanizmust, utazni, világot látni vágytam. Tudtam, hogy ezért valamilyen árat kell fizetnem. A sajtótudósítói munka volt ez az ár. Lengyel viszonylatban csak a PAP (Lengyel Sajtóügynökség) volt olyan anyagi helyzetben, hogy tudósítót küldhessen külföldre.

(*Jestem człowiekiem pogranicza*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Ewa Maria Skalska, *Korespondent c.* dokumentumfilm, Berlin, 1995. március)

A helyzet, amelybe kerültem, egyfajta alapvető ellentmondást rejtett magában. Egyfelől, országról országra, kontinensről kontinensre vándorolva elképesztően gazdag, megejtő világot fedeztem fel, amelynek létezéséről előtte sejtelmem sem volt, másfelől viszont a rendelkezésemre álló közvetítő eszköz, a sajtótávirat szükségszerűen olyan felszínes és sekélyes rövidítés volt, hogy elveszett benne annak a világnak az összes gazdagsága, mássága és teljessége. Nos, éppen a tudósítói munka gyarlóságai, felszínessége miatt érzett elégedetlenségem vezetett oda, hogy könyveket kezdtem írni (hozzá kell tennem, hogy a

tudósítói munkával fizetem az utazások lehetőségéért). Ezek a könyvek mind egy-egy dichtichonnak, egy egésznek mintegy a második kötetét adják, az első kötetet pedig a valahol a PAP levéltáraiban porosodó egykori ázsiai, afrikai és latin-amerikai tudósításaim jelentik. (Dlaczego piszę?... 1. fentebb!)

A sajtó- és tévétudósítások általában rövidítésre törekszenek. Amikor az embernek legfeljebb két oldal terjedelemben lehet írnia, nem jut hely az árnyalatok teljes gazdagságának. Mindent bele kell préselnie egyetlen megfigyelésbe, egyetlen mondatba. A részleteket mellőznie kell, hacsak nem író. Ha valaki újságíró s egyúttal író is, akkor a vélemények és tapasztalatok teljes gazdagságát leírhatja. A mindennapi élettel kapcsolatban az újságíró általában drámai választásokra, fájdalmas korlátozásokra kényszerül, így aztán a többdimenziós valóságot rövid és leegyszerűsített írássá kell redukálnia. (Ismaeli *continua a navigare...* 1. fentebb!)

Az újságnak vagy televízióknak dolgozó újságíró sosem éli át a sajtóügynökségnek dolgozó tudósító borzalmas helyzetét. Egyszer majd róluk is írok – az események névtelen alkotóiról, az információk áldozatairól, akik éjt nappallá téve dolgoznak a legrosszabb körülmények között. Én azonban önként vállaltam ezt a munkát, annak tudatában, hogy ha sajtóügynökségnek dolgozom, több mindent láthatok, több olyan emberrel találkozhatom, aki szívesebben nyilatkozik egy ügynökség tudósítójának, mint bárki másnak.

Így tehát az ügynökségnek végzett munka fejében utazhattam. Lengyelország, lévén szegény ország, nem engedhet meg magának sok külföldi tudósítót. Ezért aztán arra kértek, tudósítsak az egész afrikai kontinensről. Utazhattam, ahova csak akartam, mert ez volt a munkám. Gyakran kérdezik tőlem, hogyan lehetséges, hogy újságíróként annyi mindent láthattam. Huszonhét forradalomnak voltam tanúja, de hát pont ezt követelte meg a munkám. Ötven országnak voltam a „felelőse”. Egyenesen „tobzódtam” a történetekben. (Podróżnik po lesie rzeczy... 1. fentebb!)

Milyen típusú történetet nem lehet eladni egy újságban?

A környezetet, az utca hangulatát, atmoszféráját, a városban keringő pletykákat, ezernyi összetevőjét annak az eseménynek, amelyről alig hatszáz szó jelenik meg a reggeli újságban.

Néha mulatságos kritikával illetik könyveimet: Kapuściński sosem közli a dátumokat és a miniszterek nevét, vagy megfélemedezik az események sorrendjéről! Éppen ez az, amit kerülnök. Ha valaki ilyen válaszokat keres, elmehet a helyi könyvtárba, ott minden kérdésére választ fog találni az adott időszak újságaiban, életrajzaiban, dokumentumaiban, szótáraiban. (Podróżnik po lesie rzeczy... 1. fentebb!)

Beszélgessünk hát arról, mi is a tudósítói foglalkozás!

Ez olyanféle újságírás, amely bizonyos fizikai és lelki fogékonyságokat egyaránt megkövetel. Amikor néha azt kérdezik tőlem egyetemisták, mit kell tenni, hogy valaki külföldi tudósító legyen, azt szoktam felelni, hogy egyszerre nyolc követelménynek kell megfelelni. Ezek: testi egészség, lelki ellenállóképesség, érdeklődés a világ dolgai iránt, nyelvismeret, utazási jártasság, más emberek, kultúrák iránti nyitottság, szenvedély, mindenekelőtt pedig gondolkodásra való készség. Emberpróbáló foglalkozásról van szó. Sokan csak életük egy szakaszában üzik, tovább nem bírják.

(*Co nie jest pisaniem, traktuję jako zmarnowany czas*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Tomasz Brzozowski, „Świat Literacki” 1992, nr 6.)

Mi vezérli a tudósítót, amikor háború sújtotta területre indul?
Gondolom, vannak riporterek, akiket izgat a konfliktusos, feszültséggel teli helyzet. Ezeket

az embereket az ilyen helyzet inspirálja, megmozgatja fantáziájukat. Nekik erős ingerekre van szükségük. A konfliktusokkal terhelt helyzetek pedig tele vannak ilyen ingerekkel. Hiszen erre senkit sem kényszerítenek. A halál kockázata mindig ott leselkedik a közelben. Általában számba veszik a szerkesztőségben, hogy kinek milyen tapasztalata van, vagy ki az, akit egyszerűen érdekel az adott feladat, s szívesen utazna. És mindig akadnak olyan emberek, akiket izgat a feladat. Különböfélé okokból. Kell ehhez egyfajta lelki adottság.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Tomasz Brzozowski, 2001. 08. 20.)

Kérem, kommentálja egy amerikai kiadónak azt a véleményét, miszerint semmilyen, még a legjobb riport ára sem lehet a riportert halála...

Humánus, erkölcsi szempontból nagyon is helytálló ez a vélemény, de csak elméletben. A gyakorlatban nagyon sok foglalkozás jár kockázattal. A pilóta is ki van téve a halál kockázatának, mégsem tudunk elképzelni olyan világot, amelyben emiatt megszűnne a légi közlekedés. Az a vélemény, hogy nem érdemes kockáztatni, nagyon nemes gondolkodásra vall, ám kevésbé realista.

(*Nieustająca fascynacja światem*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Roman Laudański, „Express” 1994, nr 102.)

Ön szereti a kockázatot?

Én nem kockáztatok pusztán a kockázat kedvéért. Én arra törekszem, hogy az események első vonalában, a fronton legyek. Ilyenkor nem gondolok a kockázatra, nem gondolok arra, hogy életemet veszíthetem. Mindent megteszek azért, hogy eljussak oda, az ár nem számít. Csak később jut eszembe, hogy esetleg örökre ott maradhattam volna.

(*Być dla siebie surowym*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Wojciech Wiśniewski, [in:] Wojciech Wiśniewski, *Lekcja polskiego*, Warszawa 1993.)

Mindenki fél. Az emberek csak abban különböznek, hogy ki milyen mértékig tudja ezt a félelmet kordában tartani. Azt hiszem, ez olyan képesség, amely idővel gyöngülhet. Én is félek, amikor egy régi, ócska repülőgépen ülök, amely golyózáporban landol. De amikor felszálltam a gépre, tudatában voltam annak, hogy löni fogják. A halál bele van kalkulálva tudósítói életembe. Amikor Angolába indultam, feltételeztem, hogy valószínűleg nem térek vissza élve. Ez azonban kevés volt ahhoz, hogy meghátráljak és megváltoztassam a döntésemet. Láthatóan van tehát bennem valami, ami erősebb a félelemnél, a haláltól való rettegésnél.

(uo.)

Aki azt mondja, nem fél, az hazudik. Mindenki fél, még ha nem mutatja is. A különbség csak annyi, hogy vannak, akik uralkodni tudnak félelmükön, és a halál kockázata ellenére viszonylag normálisan viselkednek, mások viszont képtelenek erre.

(*Nigdzie nie zostawiam swojego bagażu*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Alina Ert-Eberdt, „Podróże” 2001. nr 7.)

Ne gondolja azonban, hogy megkedveltem a veszélyt. Nem vagyok öngyilkos! A riporternek kötelessége, hogy ott legyen, ahol valami fontos dolog történik, s erről tudósítson. Kicsit úgy érzem magam, mint egy misszionárius – abban, amit csinálok, van önfeláldozás is, szenvedély is. Ez az egyetlen magatartási forma azokban a régiókban, amelyek drámai, gyakran véres események helyszínévé váltak. Ellenkező esetben nem lehetne ott hosszabb ideig kibírni.

(uo.)

Sosem talákoztam cinikus riporterrel. Túlságosan nehéz szakma ez a cinikusok számára, sok áldozatot és elkötelezettséget követel. Pusztán a pénzért ezt senki sem csinálná.
(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Michał Łuczewski, 2001 [nem publikált interjú])

A haditudósítói szakmát mindenki önként vállalja, erre senkit sem köteleznek. A világon évente több mint száz újságíró veszti életét. Ezt a szakmát azonban nemcsak a halálfélelem teszi keservessé, hanem a mindennapi kínlódás, a betegségekkel való viaskodás is, az olyan helyzetek, amikor nincs mit enni, nincs mit inni, amikor nem lehet tudni, hogyan vergődünk ki egy veszélyes helyzetből. Az ember elszánta erre magát, mert azt akarja és arra vágyik, hogy ott legyen az adott helyen, de azzal is számolnia kell, hogy drámai körülmények közé kerül. Hiszek a szerencsében és jósorsomban, mert számtalan kollégám, akikkel együtt dolgoztam, korombéli újságírók, már meghaltak, én viszont élek.

(*Europa jest na szczęście mala*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Jacek Antczak, „Słowo Polskie” 1999, nr 12.)

Hogy lehet az, hogy ön még él?

Egyszerűen szerencsém volt.

Minden bizonnyal, de azért van még valami más is, nem?

Elsősorban a szerencse. Hiszen valóban emlékszem olyan helyzetekre, amikor sorra lötték ki mellettem az embereket, s engem is el kellett volna találnia egy golyónak. Vagyis ilyen értelemben egyszerűen örült szerencsém volt.

Közrejátszik itt azonban a tapasztalat, a háborús tapasztalat is, amelyet én már gyerekkoromban megszereztem. Amikor kitört a világháború, hétéves voltam, s egész gyerekkorom háborúban telt el. Akinek ilyen megalapozott tudása van a háborút illetően, az könnyebben mozog a frontvonalak között úgy, hogy életben maradjon. Másfelől ilyenkor egészen irracionális helyzetek is kialakulhatnak, s őszintén mondom, nem tudok ésszerű magyarázatot adni a kérdésre.

Néha olyan reménytelen helyzetbe kerültem, hogy elkezdtem imádkozni: Istenem, add, hogy még most az egyszer élve megússzam, és ígérem Noked, soha többé nem keresem a veszélyt!

Aztán újra visszatért oda!

(*Epokę imperiów mamy już za sobą*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Peter Gzowski, szerk. Jerzy Jastrzębowski, „Rzeczpospolita” 1996, nr 300.)

A szocialista állam, amikor külföldre küldött egy tudósítót, rákényszerítette a maga értékrendszerét, elvárásait. Milyen huzavona zajlott a rendszer és a tudósítói munkát végző ember között?

Ezek nagyon bonyolult, nagyon változó helyzetek, és nincs semmiféle merev szabály ezen a területen. Én csak magamról beszélhetek. Én a harmadik világ problematikájával foglalkoztam, itt a hatalom ideológiai nyomása jóval kisebb volt, mint, mondjuk, egy moszkvai vagy prágai tudósító esetében. Ha a ruandai vagy csádi helyzetről írtam, az a lengyel hatalmat a legkisebb mértékben sem veszélyeztette. A hivatalnokok a legtöbb esetben nem is tudták, hol fekszenek ezek az országok. Megvolt tehát a magam szemétdombja némi szabadsággal, azon az alapon, hogy senki sem foglalkozott azzal a területtel, nem voltak ott jelentősebb üzleti vagy egyéb ügyeink. Ezenkívül a tudósítói munka rendszerében két információs csatorna működött: az első az úgynevezett hivatalos változat volt, a másik egy csomó közlöny, amelyek nem számítottak hivatalos publikációnak, s azokba meg lehetett írni a teljes igazságot. A központ döntötte el, hogy egy adott információ a hivatalos sajtóba vagy csupán a speciális közlönybe kerül-e. Egyébként a varsói hivatalos cenzornál gyakrabban voltam én magam a saját cenzorom, hiszen konfliktusos helyzetben dolgoztam, s

választhattam, hogy az igazat írom-e meg, s akkor nem Varsó, hanem a helyi rezsim fog kirúgni, vagy csak korlátozottan írom meg az igazat, mert fontosabb számomra abban a pillanatban, hogy maradjak még egy ideig az adott helyen.

(Jestem czlowiekem pogramicza... 1. fentebb!)

Az ideális persze a teljes függetlenség volna, ám az élet messze esik az ideálistól. Az újságíróra sok nyomás nehezedik, hogy úgy írjon, ahogyan azt munkaadója elvárja. A mi mesterségünk állandó harc a függetlenség álma, óhaja és a valóságos helyzetek között, amelyek arra kényszerítenek bennünket, hogy figyelembe vegyük kiadónk érdekeit, nézeteit és elvárásait.

Azokban az országokban, ahol cenzúra működik, az újságíró azért harcol, hogy a lehető legteljesebb mértékben fejezhesse ki azt, amit szeretne. Azokban az országokban viszont, ahol szólásszabadság van, az újságíró szabadságát annak a lapnak az érdekei korlátozzák, amelyiknek dolgozik. Az újságíró, különösen ha fiatal, gyakran igen komoly kompromisszumokat kénytelen kötni, kifinomult stratégiát kénytelen alkalmazni, hogy elkerülje a közvetlen összeecsapást. Ez azonban nem mindig lehetséges, s éppen ezért kerül sor annyi üldöztetésre. Ezek az üldöztetések kétségkívül különböznek a máshonnan ismerős erőszakos módszerektől, inkább elbocsátásban, félreállításban, gazdasági természetű kellemetlenségekben öltenek testet. Általánosságban véve olyan szakma a mienk, amely állandó harcot és éberséget követel.

Nehéz megállapítani, hogy egyik országban jobb vagy rosszabb-e a helyzet, mint egy másik országban. Ezek a dolgok nem állandóak, egyik napról a másikra változnak. Egy biztos: a függetlenség legapróbb morzsájáért is harcolni kell.

Néhány évnyi külföldi munka, utazás után minden tudósító őriz a tarsolyában legalább egy személyesen átélt üldöztetést, kiutasítást az adott országból, letartóztatást vagy más, közte és a rendőrség vagy a hatalom között kialakult konfliktust, például azt, hogy megtagadták tőle a vízumot, vagy számos egyéb módon nehezítették meg az életét.

(Ismaeli continua a navigare... 1. fentebb!)

Az újságíró állandó társa az a dilemma, hogy hol a határ az elkötelezettség és az objektív leírás között. Hogy lehet ezt megoldani?

A haditudósításnak megvan a maga sajátossága. A szerző elkötelezettsége óriási. Ahhoz, hogy háborúról írjon, neki magának is benne kell lennie a háborús helyzetben. A háború pedig harci állapot, konfliktussal teli állapot. Éppen ezért a tudósító szükségszerűen nem lehet csupán távoli tribünről szemlélődő megfigyelő, hanem maga is az adott konfliktus áldozata. Nem lehet másként, a teljes objektivitás a dolog természetéből adódóan ki van zárva. Egyszerűen a tudósító bőréről van szó. Az újságíró az ilyen helyzetből nem csupán teleírt noteszt hozza magával, hanem fizikailag is kikészül. Fizikailag és lelkileg is sérül, sebeket kap. Ő maga is – ha akarja, ha nem – harcossá válik.

Vagyis nemcsak tudósító, hanem katona is?

Gyakran kell katonának lennie a szó legszorosabb értelmében. Még ha ő maga nem harcol is fegyverrel, mert ezt nem kell tennie, de segíti azokat, akik a saját életükért és az övéért is harcolnak. Előfordulnak nagyon drámai helyzetek, s a teoretizálás ilyenkor hallatlanul nehéz dolog. Háborús helyzetben számtalan nehézséggel kerülünk szembe, amelyekre gyorsan kell reagálni, gyorsan kell megoldást találni. Saját lelkiismeretünk, saját pszichikai ellenállóképességünk, saját kultúraértelmezésünk, saját ízlésünk stb. szerint.

Gyakran előfordul, hogy a riporter valamelyik harcoló fél mellett foglal állást. Érzelmileg is, de fizikailag is, személyes jelenléte által. Mi erről a véleménye?

Ha az ember a konfliktus egyik oldalán van, gyakran nehéz átmennie a másik oldalra, mert azonnal kémnek tekintik. Ha útlevelünkben konkrét vízum szerepel, nem lehet benne a másik

oldal vízuma. A választás nem úgy történik, hogy valaki inkább az egyik oldal pártján áll, ez tisztán technikai kérdés. Néha például csak oda juthatunk el, ahova ez lehetséges. A döntésnek nem feltétlenül vannak ideológiai vagy erkölcsi okai, előfordul, hogy a helyszín kiválasztása az újságíró tudta nélkül történik.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget *Tomasz Brzozowski*, 2001. 08. 20.)

Nem létezik abszolút irodalom, soha sem lehet valamit tökéletesen, a maga teljességében leírni. Mindig csak közelítéssel lesz dolgunk. Az irodalomban az értéket approximációval, vagyis a „valamihez közelítés” képességével mérik. Ez pedig olyan folyamat, amelyet sosem fog teljes siker koronázni. A megközelítés mértéke a tehetség mértékétől függ. Azt hiszem, ilyen értelemben számos olyan jelenettel vagy leírással találkozhatunk az irodalomban, amelyek mintha közel vinnének minket az elérhetetlen ideálhoz. De mindenki, aki volt már háborúban, aki átélt már háborút, tudja, hogy a háborút igazából nem lehet leírni.

Vajon ennek egyik akadálya nem az-e, hogy szükségszerűen egyoldalú látásmódra vagyunk kárhoztatva, hogy mindig a szembenállók valamelyikének oldalán állunk? Pedig szeretnénk átlépni saját nézőpontunkon, szeretnénk a teljes tudás birtokába kerülni, egyszerre látni a háborút az áldozat és a hóhér szemével...

Ez két szempontból is lehetetlen. Először is, ami a riportert illeti, ő mindig csak az egyik fél oldalán állhat. Amikor Angolában voltam háború idején, ezt kérdezték tőlem: „Mondja, a másik oldalon, az UNITÁNÁL is volt?” Nem voltam, mert oda egyszerűen nem engedtek volna be! Ez tisztán technikai probléma. Másodszor pedig, amikor az ember háborúban van, maga a helyzet annyira hat az érzelmeire, hogy önkéntelenül is azzal az oldallal azonosul, ahol van. Egyszóval a háborús beszámoló mindig feltételez bizonyos szubjektívizmust, bizonyos elfogultságot. Törekedni kell azonban arra, hogy kerüljük az elvakultságot, a fanatizmust. A riporteri tudósítás teljes objektivitása azonban a gyakorlatban elképzelhetetlen.

(*Wojny nikt nigdy nie wygra*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Zbigniew Dominiak, „Tygiel Kultury” 1997, nr 10/12.)

Nincs olyasmi, hogy objektivitás. Az objektivitás a szerző lelkiismeretének kérdése. És saját magával kell elintéznie, hogy az, amit ír, közel van-e az igazsághoz vagy nem. Ezek azonban túlságosan individuális dolgok, amelyeket nem lehet általánosítani.

(*Europa jest na szczęście mala...* 1. fentebb!)

Mindenki másként látja a történelmet és a világot. Ha most mindannyian elmennénk egy olyan helyre, ahol történik valami, s a látottakat mindegyikünk le akarná írni, teljesen eltérő beszámolókat kapnánk ugyanarról az eseményről, mindenki a maga módján mutatná be. Kinek higgyünk, mik a kritériumok? Van egy húgom, aki egy évvel fiatalabb nálam, és akit nagyon szeretek. Kanadában él, két vagy három éve találkoztunk utoljára. Régóta készülök arra, hogy könyvet írjak gyerekkorunkról, amelyet együtt éltünk át egy most Belorussziához tartozó kisvárosban. Együtt növekedtünk, nagyon kötődünk egymáshoz. Mielőtt hozzáláttam volna a könyv írásához, megkértem a húgomat, hogy poroljuk le közösen második világháború alatti emlékeinket. Először a húgom mondta el, mire emlékszik azokból az évekből, aztán én meséltem el az emlékeimet. És bizony, annak ellenére, hogy gyerekkorunkban mindig együtt voltunk, összetartottunk, kiderült, hogy egészen más dolgokra emlékszünk. Folyton azt kérdeztem, emlékszik-e bizonyos epizódokra, mire a húgom azt felelte, hogy nem. És ugyanez történt, amikor ő kérdezett tőlem hasonlókat.

Ez a példa is mutatja, mennyire nehéz másokkal dolgozni. Nem azért, mert be akarnak minket csapni, hanem azért, mert emlékezetünk szelektív módon működik. Ha különböző emberekkel készítünk interjút ugyanarról az eseményről, különféle válaszokat kapunk. Nézzünk egy kísérletet, amelyet a híres mexikói író, Elena Poniatowska végzett el. Mexikó

közelmúlt történelmének tragikus eseménye volt, amikor 1968-ban Mexikóvárosban többszáz egyetemistát mészároltak le a Tlatelolco téren. Poniatowska írt erről egy könyvet *La noche de Tlatelolco* címmel, amely tulajdonképpen a tragédia kommentár nélküli, csupasz krónikája. A történéseket többszáz, az eseményben részt vevő személy mesélte el. Ez a könyv tökéletesen illusztrálja az újságírással foglalkozó emberek legfőbb gondját: a szemtanúk elbeszélései teljesen eltérőek. Csakhogy Poniatowska könyve ötszáz oldalas, az újságírónak viszont néha háromoldalas cikkben esetleg egyperces rádió- vagy tévériportban kell egy egész történetet ismertetnie. A közlésre szánt dolgok kiválasztása kizárólag az intuíción, a tehetségtől és az erkölcsi alapelvektől függ. Lehet, hogy nem mondunk igazat, de nem azért, mert hazudni akarunk, hanem azért, mert tökéletlen a memóriánk, töredékesek az emlékeink, vagy érzelmeink befolyásolnak bennünket.

Végül gondot okozhatnak azok a változások is, amelyek az idő múlásával magatartásunkban és emlékeinkben következnek be. Az esemény között, amelyről anyagot gyűjtöttünk, és a pillanat között, amelyben nekifogunk az esemény leírásának, néha nagyon hosszú idő telik el, s akkor kiderül, hogy emlékeink nagyon megváltoztak.

(Ismaeli continua a navigare... I. fentebb!)

Egon Erwin Kisch, a riportírás klasszikusa mondta, hogy számára az esemény helyszínére való jutás nehézségeinek leírása néha sokkal érdekesebb volt, mint maga a téma. E tekintetben a riportírásnak vége. Nincs vége azonban a szerzői riportnak, amelynek az a lényege, hogy a szerző elmélyít egy adott problémát, átszűri azt saját személyiségén, csiszolja azt. Erre mindig lesz igény.

(Reporter na czólnie, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Zbigniew Górniak, „Nowa Trybuna Opolska” 1997, nr 97.)

Még mindig úgy, mint régen, egy golyóstollal és egy notesszel vág neki a világnak?

Igen. Viszek magammal még egy fényképezőgépet és minimális ruhaneműt is. A riportert sehol sem hagyja hátra a holmiját, mert mindig megy tovább. Ritkán fordul vissza. Egész vagyont magával kell hordania. Minden tárgy felesleges teher. Minél könnyebb a csomagja, annál messzebbre juthat.

(Nigdzie nie zostawiam swojego bagażu... I. fentebb!)

Ha olyasmi történik, amit fontos eseménynek tartok, egyszerűen útnak indulok. Nem hezitálok. Aztán előfordul, hogy amikor olyan helyzetbe kerülök, hogy pár perc múlva levághatják a fejemet, elgondolkodom: ostoba vagyok, mi a fenének jöttem én ide! De mindez már csak akkor jut eszembe. Hiszen nemegyszer mentem olyan helyre, amelyről tudtam, hogy akár ott is hagyhatom a fogam. És mégsem tudtam ellenállni a csábításnak, mert ez ösztön kérdése, sóvárgás az eseményben való részvétel után, hogy lássam, hogy átéljem, hogy ott legyek. Így volt ez 1980-ban, a lengyel Augusztus esetében is. Éppen akkor tértem vissza Iránból, az iráni forradalomból. *A sahinsah* című könyvem írtam, amikor elkezdődtek a tenger melléki sztrájkok. Meg voltam róla győződve, hogy minden újságíró odasereglik, de csak néhányan mentek. Mert a Lengyel Népköztársaságban az újságírás nem magánkezdeményezésen alapult. Ha az újságírót küldték, ha kivezényelték, ha ráparancsoltak, hát ment. Mivel pedig akkor egyetlen szerkesztőség sem gondolt arra, hogy a sztrájkok helyére küldjön valakit, hiszen az az egész nem felelt meg a hivatalos irányvonalnak, hát nem tolongtak az újságírók. Én azonnal vonatra ültem. Előbb egyébként Szczechinbe utaztam, ahol ismerőseim, rokonaim laktak. Mert hiszen az is kérdés volt, hogyan jutok a sztrájk helyszínére. Nem volt az olyan egyszerű dolog, de valahogy bejutottam. Amikor azonban híre jött, hogy a döntő eseményekre Gdańskban kerül sor, fölszálltam az első vonatra, amely teljesen üres volt, hiszen az ország akkor meg volt bénulva, s azzal az üres vonattal Gdańskba

utaztam. Elmentem a hajógyárhoz, de ott „mérlegelés alapján” engedték be az embereket, vagyis azt engedték be, akiről úgy vélték, hogy beengedhetik. Nagyon éberek voltak, nagyon résen álltak, rengeteg embert nem engedtek be. Engem beengedtek.

(*Trzeba być w środku wydarzeń*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Łęcki, „Śląsk” 1997, nr 12.)

A lengyel forradalom időszakának, az országon végigsöprő Szolidaritás-hullámnak az átélése túlságosan intenzív, magával ragadó, izgalmas élmény volt ahhoz, hogy írni lehessen róla, hogy időt lehessen szakítani az írásra. Nem tudok írni is, meg mást is csinálni egyszerre. Az írás számomra a világból való teljes kikapcsolódás időszaka. Én pedig nem tudtam és nem is akartam kimaradni abból, ami akkoriban történt. Csak néhány rövid cikket írtam, komolyabb dolgok írására nem jutott idő. Amikor az események közepében vagyok, nem tudom megteremteni a kötelező távolságot, nem tudok az eseményekről írni.

(*Nieustająca fascynacja światem*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Roman Laudański, „Express” 1994, nr 102.)

Az élmény megismételhetetlenségének érzése uralkodik rajtam. Néha válaszút előtt állok: vagy leülök ma este és elkezdek írni, vagy élek a lehetőséggel, hogy beszélhetek két-három olyan emberrel, akikkel az életben többé már nem találkozom. Ráadásul engem ez annyira érdekel, izgat, hogy ilyenkor nem gondolok az írásra, hanem csakis arra, hogy ott legyek. Félredobok hát mindent, és indulok – ez erősebb, mint az írás. Az írás viszont... Ha élek még egy darabig, valamikor majd ez is teljesül – mindig ebben reménykedem. De aztán újabb események jönnek; a ma zajló történelem és az, amely holnap fog zajlani, túlságosan vonz, túl nagy hatással van rám, mindent háttérbe szorít, arra kényszerít, hogy csakis órá figyeljek, csakis neki szenteljem magam. S itt állok magamban hordott, megíratlan történetekkel tele...

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Magdalena Lebecka, „Kresy” 1994, nr 17.)

Rosszul érzem magam stabilizált körülmények között. Az én életiskolám a háború, a mozgás, a konfliktusok, a feszültség, a sok esemény. Ezért is nem érdekel Európa. Nem tudnék egyetlen szót sem írni Párizsról, pedig jártam ott néhányszor. Erőteljes élményekre van szükségem, személyesen kell átélnem valamit ahhoz, hogy riportot írhattak.

Óriási aránytalanság van aközött, amit magamban felhalmoztam, és aközött, amit már megírtam. És tisztában vagyok azzal, hogy többet kellene írnom. Mégis tudom, hogy azonnal indulnék, akár egy mondat közepén is, ha valami fontos dolog történe Afrikában. Ha például háború törne ki Rhodesiában. Imádkozom azonban, hogy minél tovább tartson a béke. Igen, háborúkról írok, de békében reménykedem. Minden könyvem befejezetlen, mert mindig közbejöttek mindenféle afrikai lázadások.

(*Być dla siebie surowym...* l. fentebb!)

Engem a világ izgat és nem Földünk különböző részei. Amikor ott vagyok valamilyen országban, azon töprengek, nem kellene-e valahol másutt lennem. Egyfolytában ajánlatokat tartalmazó telefonokat és leveleket kapok. A *New York Times*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, a *Le Mond* és különböző kiadók mind azt akarják, írjak nekik valamit. Szinte lökdösnek a világ különböző részeibe. A nehézséget két helyzet összebékítése okozza: az utazásé, amely akkumulátorként halmozza fel a tapasztalatokat, élményeket, és az írásé, amely csöndet, összpontosítást, nyugalmat követel. Meg kell találni az arany középutat.

(*Świadectwo rozpadu i przemijania*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Karol Kruś és Andrzej Staniszewski, „Gazeta Olsztyńska – Magazyn” 1992, nr 42.)

Szüksége van-e bizonyos távolságra ahhoz, hogy írni tudjon?

Az eseménytől való eltávolodás nem is annyira szándék, mint inkább szükségszerűség kérdése. És nem is választás kérdése – lehet, hogy nem is kellene az a távolság, de rá vagyok kényszerítve.

A riporter úgy működik, mint egy akkumulátor: gyűjti, szívja, raktározza magába a valóságot, anyagot halmoz fel, ilyenkor nincs ideje írni. Az én mesterségemben az a paradox vonás, hogy az irodalomnak az utazás a forrása, maga az utazás azonban lehetetlenné teszi az írást. Az utazás ugyanis gyakran nagyon értékes idő, nagyon értékes szituáció ahhoz, hogy közben írni lehessen.

Amikor a PAP lengyel hírügynökség tudósítójaként dolgoztam, csak hazatértem után foglalkozhattam a nagyobb, a tapasztalatokat szintetizáló műfajokkal. Jóllehet évek óta nem dolgozom már tudósítóként, továbbra sincs időm utazás közben írni. Amikor aztán hazatérek az anyaggyűjtő utazásból, vissza kell találnom a szóhoz, az irodalmi nyelvhez – át kell állítanom a gondolkodásmódomat, érzékenységemet. Utazás közben ugyanis más nyelveken beszél az ember, más nyelveket hall, anyaggyűjtés közben másra van ráhangolva. Ahhoz tehát, hogy lengyel szöveget írjak, elő kell vennem Żeromski, Prus, Nałkowska szép lengyel prózáját, amely visszavezet a mi ábrázolásmódunkhoz, a mi szóhasználatunkhoz; lehetővé teszi, hogy „otthon legyek” a műfajban.

(...) Itt különböző ritmusokról van szó. Él az ember ebben a két különböző ritmusban, amelyek egymást szolgálják, inspirálják – mert az írásaim az utazásokból kapnak inspirációt – , ám ez két különböző létforma, létforrás. Az az ember, aki itt ül és riportot ír, és az az ember, aki valahol a nagyvilágban anyagot gyűjt a riporthoz, az két külön személy.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... 1. fentebb!)

Nem fél attól, hogy bizonyos eseményeket elfelejt?

Hiszek saját „akkumulátoromban”, amelyet naponta feltöltök, hiszek a memóriámban és képzelőerőmben. Pár évvel ezelőtt olvastam egy történetet, amely meggyőzően hatott rám, amely egyezik az én tapasztalataimmal. Gorkij, már mint idős, tapasztalt író, fiatal tehetségek gondozásával foglalkozott. Eljártak hozzá, elvitték írásaikat, amelyeket aztán Gorkij megbeszélt velük, bírálta, értékelte azokat. Egyszer megjelent nála egy fiatalember, akit Konsztantij Pausztovszkijnek hívtak, s hozott magával egy elbeszélést. Gorkij elolvasta, s valami ilyesmit mondott: „Fiatal barátom, amit írtál, nagyon érdekes, neked írnod kell. De nem most. Hagyd abba az írást tíz-tizenöt évre, és járd be Oroszországot! Él, dolgozz! De semmit se jegyezzél fel! Aztán kezdjél el írni! Amit ugyanis valóban átélsz, azt nem felejtet el, amit viszont elfelejtesz, azt úgysem érdemes megírni”. Vannak dolgok, amelyek mélyen ülnek bennem, és semmiféle jegyzetekre nincs szükségem ahhoz, hogy ezeket megírjam, csak időre van szükségem. Bizonyos tényeket mindig megtalál az ember enciklopédiákban, közlönyökben. Én inkább azt keresem, ami adott eseményben, élményben a legfontosabb, ami az egész történet legfőbb mondandója.

(Być dla siebie surowym... 1. fentebb!)

Igen, viszek magammal fényképezőgépet, mert szeretek fényképeket készíteni, és készítettem is rengeteget, számos kiállítást is rendeztem belőlük, sosem készítek viszont magnófelvételt. Egyáltalán nem használok ilyenfajta technikát. Egyszerűen nem használok magnót! Miért nem? Mert a tapasztalat megtanított arra, hogy az emberek, ha mikrofonnal találkoznak, másként kezdenek beszélni, másként fogalmazzák meg gondolataikat. Elvesztik nyelvük eredetiségét, természetességét, beszédük formálissá, mesterkéltté, erőszakolttá válik. Mivel pedig én arra törekszem, hogy az emberi psziché legmélyebb rétegeibe ássak le, megtudjam azt, amit az illető valóban közölni akar, még hozzá a legtermészetesebb módon, ezért egyszer s mindenkorra lemondtam a magnó használatáról. Vannak ugyan nálam ilyen

berendezések, de sosem használom őket beszélgetések, emberi kapcsolatok létesítése közben, az anyaggyűjtés ugyanis számomra elsősorban azt jelenti, hogy eljussak az emberekhez, s olyan szituációt teremtek, amelyben én a legkevésbé vagyok jelen, ők pedig a legtermészetesebben viselkednek. Ezért olyan fontos, rendkívül fontos számomra a hallás. Nemcsak a látás, hanem a hallás is. Nemcsak az, amit az emberek mondanak, hanem az is, ahogyan mondják.

(Lapidarium, czyli „nowy tekst”, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Stanisław Beres, „Odra” 1996, nr 6.)

A nyelv egyre nagyobb gondná válik. A modern kor egyik jellemzője, hogy növekszenek a nacionalizmusok és szaporodnak a hozzájuk kapcsolódó nyelvek. Egy-egy országon belül a nemzetiségek és a régiók egyre határozottabban követelik, hogy saját nyelvükön beszélhessenek, ne mások nyelvén. És ez hatással van arra, ahogyan másokkal kommunikálnak. Ha valaki velem az én anyanyelvemen akar beszélgetni, nem tudja magát olyan árnyaltan kifejezni, ahogyan szeretné. Mondok egy példát. Nemrég jelent meg egy könyv az Egyesült Államok történetéről. Amikor a szerző átnézte azokat a dokumentumokat, egyezményeket, amelyeket az európai gyarmatosítók és a helyi indián törzsek vezetői írtak alá, rájött, hogy szinte az összes szerződést az indiánok számára ismeretlen nyelven, vagyis angolul fogalmazták meg. Ráadásul az indiánok, akik ezeket aláírták, analfabéták voltak. Így derült fény arra, hogy a szerződések többsége, éppen a nyelvhasználat miatt, hamis szerződés. Vagyis az Egyesült Államok története egy nyelv nem értésén alapszik.

(*Ismaeli continua a navigare...* l. fentebb!)

Gyakran előfordul, hogy nem tudunk szót érteni másokkal, mert nem értjük a nyelvüket, és nincs mellettünk tolmács. Így aztán néha kizárólag vizuális megfigyelések alapján építünk fel egy történetet.

Mondok erre egy példát. Megemlítem *A sahinsah* című könyvemben is, amelyet Khomeini forradalma idején írtam. A forradalom hatalmas utcai tüntetéseiben fejeződött ki. Húsz évvel ezelőtt Teheránban az európai nyelvek be voltak tiltva. A helyi nyelvet, a farszit nem ismertem. A hivatalos források egyáltalán nem törték magukat, hogy a külföldi sajtót informálják arról, mi is zajlik valójában az országban. A tüntetésekkal és nagygyűlésekkel kapcsolatos híreket állandóan cenzúrázták. A helyi nyelv ismeretének hiányában tényleg nagyon nehéz volt alternatív hírforrást találni. Nos, igencsak hosszú időbe telt, mire rájöttem, hogy bizonyos jelek, látszatra jelentéktelen utalások alapján meg lehet jósolni, hogy mire készülnek. Észrevettem, hogy az egyik szegényebb negyedben lévő kis szatócsbolt – amolyan félig az utcán árusító boltocska – tulajdonosa bizonyos napokon nem rakta ki áruját, néha pedig egyáltalán ki sem nyitott. Könnyű volt rájönnöm, hogy ezt a jelet úgy használhatom, mint egy hiteles sajtóügynökség hírösszeállítását. A várható utcai eseményektől függően, amelyekről a boltosnak persze pontos információi voltak, mindig ugyanúgy viselkedett: ha tüntetés volt kilátásban, amelynek résztvevői széttaposhatták volna a kirakott árut, a boltos nem nyitott ki.

(*Ismaeli continua a navigare...* l. fentebb!)

Én a nyelv fogalmát tágran értelmezem. Számomra a szituáció, a gesztusok, a szín, a forma is a nyelv része. Az információt nemcsak abból szerzem, amit valaki mond, hanem az egész környezetből, a hangulatból is, az emberek viselkedéséből és ezer más részletből. Ez az egész valóság beszél hozzám, de nem szavakban kifejezhető nyelven, hanem a szimbólumok, a jelzések sajátos nyelvén.

Később aztán ebből építem fel, ebből reprodukálom azt a valóságot. A nyelvtani, lexikális értelemben vett nyelv nagyon fontos; ismerek is néhány, munkámhoz szükséges nyelvet. A

nyelvismeret hiánya ugyanis elszigetelheti az embert. Egyszer valamikor például Kínába mentem, hogy ott dolgozzam, hamar rájöttem azonban, hogy a kínai nyelv ismerete nélkül én abban az országban egyszerűen nem fogok boldogulni – kénytelen voltam hát lemondani a munkáról.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... 1. fentebb!)

A harmadik világgal történő ismerkedés során elsősorban nyelven kívüli eszközökre támaszkodok?

Igen, főleg a benyomásokra támaszkodom. Ez nagymértékben élesíti az ember látását – a világot annak alapján kell megítélni, megérteni, amit látunk belőle. Jártam olyan országokban, amelyeknek nyelvét nem ismertem, és tudósítanom kellett arról, ami ott történt, értelmezni kellett a tényeket, amelyeket láttam. Azt hiszem, bizonyos tapasztalat birtokában eljut az ember oda, hogy a világot más, nem feltétlenül nyelvi eszközökkel is meg tudja érteni. Persze ez eléggé korlátozott megismerés. Éles szemmel nézni a világot, ez olyan tulajdonság, amely nem hiányozhat a riporterből, különösen, ha nemzetközi vagy kultúrák közti kérdésekkel foglalkozik. A riporter esetében ez már az illető természetének vagy szervezetének jellemzője, biológiai tulajdonsága, olyasmiről, amit idővel, a szakmai rutin megszerzésével ki lehet alakítani.

(Jestem człowiekiem pogranicza... 1. fentebb!)

A valóság sokféle nyelven szól hozzánk, a megfejtésükhöz szükséges tehetség, jártasság, rutin pedig nélkülözhetetlen eleme ennek a szakmának.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... 1. fentebb!)

A történelmi tudás és intuíció minden riporter alapvető tulajdonsága. Könnyű megkülönböztetni egymástól a jó és a rossz újságírást – a jó újságíró az események leírásán kívül az okokat is megmagyarázza. A rossz újságíró csak az eseményt írja le anélkül, hogy rámutatna a történelmi összefüggésekre, kapcsolódásokra – beszámolót kapunk egy adott eseményről, de sem a kiváltó okokról, sem az előzményekről nem tudunk meg semmit sem. A történelem választ ad a „miért?” kérdésre is.

A mi szakmánkban különösen figyelemmel kell lenni az olvasóra vagy tévénézőre. Az eseményről, amelyet bemutatunk neki, mi sokkal többet tudunk, mint ő. Éppen ezért nagyon óvatosnak kell lennünk. Ahhoz, hogy megértse az eseményt, el kell neki mondanunk, hogy mi történt korábban, hogyan alakult az egész történet.

(Ismaeli continua a navigare... 1. fentebb!)

Kétféle riportnak kellene egyidejűleg léteznie. Az elsőnek a napi, aktuális információ a lényege: ma ez és ez történt. Az ilyen riport, amely a szemünk láttára zajló történet felszínét írja le, a tömegtájékoztató eszközök fő táplálékául szolgál. Az átlagos befogadó számára a bennünket körülvevő valóság, a körülöttünk zajló események ugyanis az egyes eseményekben jelennek meg. Ezeket a néző vagy olvasó felfogja, de egymással összekapcsolni nem tudja.

A másik fajta riportnak az események folyamából tudnia kell levonni a következtetéseket, bizonyos logikát kölcsönözni annak, ami illogikusnak látszik, s bizonyos szabályokat felfedezni ott, ahol látszólag anarchia és káosz uralkodik.

Tágabb értelemben arról van szó, hogy a környező valóság átfogó megértése, rendszerezése az ész feladata. Az elmélyült, gondolkodásra készítető riport az ész erőfeszítésének eredménye. Ha képesek vagyunk ilyen riportokat írni, segítségére lehetünk az olvasónak azzal, hogy egyfelől próbáljuk megértetni vele a történeteket, másfelől megpróbáljuk előrevetíteni azt, hogy mi fog következni. Aki érti a valóságot, annak nagyobb a biztonságérzete, a lelki stabilitása és önbizalma.

(*Reportaż i trwanie*, Ryszard Kapuścińskiival beszélget Wojciech Górecki, „Res Publica Nowa” 1993, nr 7/8.)

Nem tartom magam különleges képességű embernek. A mai kultúrában visszaélnék az olyan szavakkal, mint „génusz”, „talentum”, „fenomén”. Hallok a rádióban egy nevet, azt mondják rá, hogy „zseni”, kiderül, hogy valamelyik rockzenésről van szó. Régebben az ilyen szavakat ritkán, óvatosan használták. Nevezhetem így Shakespeare-t, Beethovent, Platont, s az igazán zseniális embereket egy kezemen meg tudom számolni. Beszélhetünk-e zseniális riporterekről? Itt minden a rengeteg munka, tudás és szerencse eredménye. Minden könyvem egy-egy hálaadás a sorsnak, amiért lehetővé tette, hogy annyi mindent láttam, hallottam, érintettem. Itt nagyon fontos az akaraterő, a kudarcűrő képesség, a szükségtelen dolgokról való lemondás képessége. Ehhez még mások segítőkészségének is társulnia kell. Ne feledjük, hogy a riport mindig közösségi munka, sok szerzője van, egyedül nem lehet megírni. A riportban mások hangja, mások élményei is benne vannak. Mi csupán leírjuk azokat a szituációkat, amelyeket valaki más hozott létre. Ilyen értelemben a riport kollektív írásmű. És tudni kell, hogy ebben a mesterségben rengeteg a sikertelen, elfecsérelt dolog. Főleg az elfecsérelt idő. Ül az ember a repülőtéren, várakozik egy héten át, azon töprengve, hogy megjön-e a repülőgép vagy nem. Ebben a szakmában az európai munkatermelékenység szemszögéből nézve hihetetlen időpocsékolás zajlik. De másként nem lehet ezt a munkát végezni. Az igazi riportert nem a Hiltonban lakik, hanem ott alszik, ahol riportja hősei alszanak, ugyanazt eszi és issza, amit ők. Csakis így jöhet létre tisztességes írás.

(*Reporter nie mieszka w Hiltonie*, Ryszard Kapuścińskiival beszélget Krzysztof Żmudzin, „Magazyn Słowa Ludu”, 2000, nr 23.)

Harmadosztályú szállodában sokszor szükségből laktam, mivel mindig többet utaztam, mint amennyire pénzem volt. De ma is inkább ilyenben lakom, mert itt sokkal érdekesebb emberekkel lehet találkozni.

A luxusszállókban milliomosok, banktisztviselők, üzletemberek, nemzetközi bürokraták laknak – nem túl érdekes társaság. A szerényebb szállodákban viszont gyakran bukkanhat az ember lenyűgöző személyiségekre.

(*Gränsövergång*, Ryszard Kapuścińskiival beszélget Kjell Albin Abrahamson [in:] K.A. Abrahamson, *Polen diamant i askan*, Stockholm 1997.)

2 | Úgy vélem – és mindig is ez volt a véleményem –, hogy nem szabad sem beszélnem, sem írnom olyasmiről, amit a saját szememmel nem láttam, amit nem éltem át, amiben nem vállaltam magam is kockázatot. A viselkedésnek és írásnak ez az egyetlen lehetséges módja. Itt nem az én kiadómról vagy szerkesztőmről van szó – nekem magamnak kell tudnom, hogy jogot szereztem bizonyos dolgok megírására.

Azt hiszem, nem mindenkinek van ilyen joga. Nem mindenki tehetné, mégis teszik felelőtlenül. Pedig az írásnak felelősségteljes, komoly, elszánt munkának kell lennie, s éppen ezt a felelősségérzetet, ezt a komolyságot és elszántságot szerzi meg az ember, s igazolja egész sorsával, magatartásával.

A Lapidáriumban olvasom, hogy az életrajz, a szöveg mellett, ugyancsak része a közlésnek. Felfogható-e ez személyes nyilatkozatként is?

Igen, természetesen. Egészen más dolog a fikció, valamiféle narráció létrehozása, és megint más az, amikor élő emberről, élő társadalmakról, szemünk láttára zajló élő konfliktusokról közlünk beszámolót.

Ahhoz, hogy valamiről beszámoljunk, nélkülözhetetlen a személyes részvétel, ezt nem lehet bizonyos távolságból, üvegfalon keresztül csinálni. Ott kell lenni – ennek a műfajnak ez az

alapelve. Annyira magától értetődő dolog, hogy nem is lehet vita tárgya.

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach...* l. fentebb!)

Úgy vélem – ezt bizonyítja egyébként a tapasztalat és a történelem is –, hogy a jó riporterek szerény emberek, akik megadják másoknak a kellő tiszteletet és megbecsülést. A riporterek mindenekelőtt is tiszteletben kell tartania a másik embert, annak magánszféráját, személyiségét és az általa vallott értékrendet. A riporterek élete és munkájának gyümölcse attól függ, amit mások elmondanak neki, amit mások megtesznek érte. Ahhoz, hogy elfogadják őt, meg kell tanulnia azok között az emberek között élni. Szerintem a riporterek alázatos, empátikus embernek kell lennie.

(*Pasja świata*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Maćkowski, „Dziennik Polski”, 1998. 12. 18.)

1991 januárjában kimentem Moszkvában a Rizsszkij Vokzalra, hogy jegyet vegyek Vilniusba, ahol akkor éppen borzalmas vérengzésre került sor. Jegy nem volt, megvettem hát egy egyetemistától a jegyét, és útnak indultam. A vagon zsúfolásig megtelt, de az egyik bezárt szakasz üres volt. Ez engem nagyon bosszantott, mert egy csomó ember helyhiány miatt nem utazhatott el, itt meg üresen áll egy szakasz. Amikor aztán ott helyben kinyitották, kiderült, hogy telis-tele volt a Vilniusban forgató amerikai tévéstáboknak szánt ivóvízzel. De nem holmi moszkvai ásványvíz volt, hanem Evian és Perrier egyenesen Párizsból, vagy talán éppenséggel az Egyesült Államokból.

Úgy vélem, ha az ember ezt a pályát választja, akkor viselnie kell választása minden következményét. Másként nem lehet a dolgokat igazán átélni, igazán megérteni. Nincs más út, mert az emberek, amikor meglátták azt a párizsi ásványvizet, rájöttek, hogy nem bíznak meg bennük, hogy elszigetelődnek tőlük.

(*W brzuchu potwora*, szerk. Włodzimierz Kalicki, „Gazeta Wyborcza” 1993, nr 19.)

Emlékszem azokra az időkre, amikor negyven éve én magam kezdtem a pályát.

Mi, Afrika iránt érdeklődő újságírók kicsiny csoportot alkottunk. Akkor még nem volt televízió, rádiót is kevesebbet hallgattak, egyetlen eszközünk a nyomtatott szó volt. Manapság rengeteg ember dolgozik a médiában, és az újságírók számtalan típusával találkozhatunk. Vannak köztük olyanok, mint én is – járják a világot, s megpróbálnak úgy élni, ahogyan azok, akikről írnak. Más kollégák az utazást egyfajta diplomáciai küldetésnek kezelik. Őket nem igazán érdekli, hogyan élnek az emberek az adott országban, hogy megy soruk, őket csak a nagypolitika, a kormányok, a nemzetközi porondon tevékenykedő politikusok érdeklik. Az újságíróknak ez a típusa – jelképesen szólva – a Sheratonban szokott megszállni. Amennyire csak teheti, elszakad a valóságtól. Találkoztam Afrikában számos riporterral, aki mást sem tett, csak reggeltől estig különféle tablettákat nyeldekelt. Mindenféle betegség – malária, dizentéria és ki tudja, miféle nyavalyák – ellen. Így nem lehet dolgozni. Ha az ember meg akarja ismerni Afrikát, ugyanazt kell ennie, innia, amit az ottaniak esznek és isznak. A tablettaevők életstílusa lehetetlenné teszi a valóságos élet megismerését. Napjainkra óriásira duzzadt a tudósítók hada, sokan közülük azonban mintha csupa véletlenségből kerültek volna a pályára.

(*Gränsövergäng...* l. fentebb!)

Nagyon szeretem azt a távoli világot: Afrikát is, Dél-Amerikát is, Ázsiát is. Jól érzem ott magam. Én magam Volhíniából származom, egy nagyon furcsa társadalomból, amely már nem létezik, eltűnt. A háború előtt ez volt Lengyelország Afrikája, akik Volhíniába utaztak, könyveket írtak ottani élményeikről. És az én írásaim is alapvetően antropológiai természetűek. Talán ezért érzek valamiféle belső rokonságot a harmadik világgal, jól érzem

ott magam, lakóinak számos nyomorúságát saját életemből ismerem. Amikor látom, hogy lábbeli nélkül járnak, tudom, mit jelent ez, mert magam is sokat jártam mezítláb; látom, hogy nincs mit a fazékba tenniük, eszembe jut, hogy magam is mennyit éheztem; borzalmas körülmények között laknak, nekem is vannak ilyen tapasztalataim. Ha meghív valaki a Ritzbe, csak téblábolok, rosszul érzem ott magam, nem találok a helyemet. Ott, a harmadik világban viszont azonnal, már a második napon feltalálom magam. Szeretek falun lakni, szeretem az ottani embereket, mert nagyon nyíltszívűek, vendégszeretőek, szívélyesek. Valamiféle belső kapocs fűz hozzájuk, sok jót kaptam tőlük. Akár százszor is elpusztulhattam volna, ha nem segítettek, védtek, őriztek volna. Ott az az alapelv, hogyha egy falu vagy egy csoport saját vendégének tekint valakit, akkor az illető a közösség számára olyan, mint egy isten. Az Odüsszeiának van egy motívuma, amelyre a mai olvasó általában nem figyel fel, mert hiányzik belőle a szerző perspektívája. Nos, bolyongása közben Odüsszeust mindenütt nagyon szívélyesen fogadják. Ez azért van, mert azokban az időkben – s a harmadik világ számos társadalmában a mai napig is így van – nem tettek különbséget, nem tudták, hogy aki messziről jött, az ember-e vagy valamelyik isten, esetleg az istenek küldötte. Ezért aztán a vendég státusa nagyon különleges volt, mert az emberek sokáig nem tudták, hogy kivel is van dolguk. Mindenesetre hasznosabbnak látszott, ha szívélyesen fogadják, megvendégelik, mert hátha mégis kiderül, hogy az istenek küldötte. Van valami különleges az ilyen vendéglátásban. Ha engem befogad egy falu, nyugodtan alszom el, mert semmi baj nem történhet velem. Amíg a többiek életben lesznek, én is élni fogok, és ez az érzés nagy lelki komfortot jelent. De nem azért, mintha félnének tőlem. Mert ma már ők a házigazdák, ők a helyzet urai, ők döntenek el, hogy fogadnak-e vagy nem, hogy kiutasítanak-e vagy nem, ebből pedig egészen új kölcsönösségi viszony származik. Ma már nekem kell kérnem, hogy engedjenek be az országukba, s nem úgy van, hogy amint megérkezem, máris elkezdnek parancsolgatni. Ez az új viszony megszünteti a komplexusokat, a sértődöttséget, az irigységet stb.

(Trzeba być w środku wydarzeń... l. fentebb!)

Amikor a szaharai nomádok között vagyok, nagy tisztelettel viseltetem irántuk, mert ha én lennék a helyükben, kultúrájuk, ételési technikáik ismerete nélkül biztosan elpusztulnék. Az egész európai civilizáció nem sokat segítene rajtam. Az én tudásom, az, hogy olvastam Spinozát vagy Kantot, ott semmit sem ér. Arrafelé egészen másfajta tudásra van szükségem ahhoz, hogy életben maradhassak. Ismétlem, csak hogy életben maradhassak, nem hogy még csináljak is valamit. Az ottani körülmények között maga az életben maradás is óriási erőfeszítést követel. Az a tudás természetesen nem alkotó jellegű, nem hoz létre új számítógép-generációkat, új tudományos felfedezéseket, de azért nem kevésbé tiszteletre méltó.

Amikor negyven évvel ezelőtt riporterkedni kezdtem, rengeteg pályatársam volt. Az évek múlásával nemzedékünkben alig néhányan maradtunk. Természetes szakmai szelekció ment végbe köztünk. Nagyon sokan vágnak bele a riporter mesterségbe, aztán már a jellembeli tulajdonságok döntenek. Van, aki egy-két külföldi út után hirtelen rájön, hogy senki sem akar neki interjút adni, senki sem akarja őt magával vinni... És abba kell hagynia, más pályát kell választania, valami máshoz kell kezdenie. Másokat viszont elfogadnak, szeretik őket, akár föl is áldozzák magukat értük. Hány ember hozott értem áldozatot!... Sokszor tudtam, hogy mások életét is kockáztatom, hogy mindannyian elpusztulhatnak, mégis mentünk. Ezt nem lehet meghatározni, racionálisan megmagyarázni, ez olyasmi, ami idővel az ember életmódját is alakítja. Eszembe nem jutna például, hogy elmenjek egy afrikai kunyhóba, s ott okoskodni kezdjek, hogy mit tegyenek, hogyan ágyazzanak meg, mit adjanak nekem enni. Pedig láttam olyanokat, akik ezt teszik, és tudtam, hogy másnap már nem lesznek ott, hogy semmire se jutnak, el kell utazniuk. Ha ugyanis az ember ott akar maradni, csinálni akar valamit, akkor

ott magam, lakóinak számos nyomorúságát saját életemből ismerem. Amikor látom, hogy lábbeli nélkül járnak, tudom, mit jelent ez, mert magam is sokat jártam mezítláb; látom, hogy nincs mit a fazékba tenniük, eszembe jut, hogy magam is mennyit éheztem; borzalmas körülmények között laknak, nekem is vannak ilyen tapasztalataim. Ha meghív valaki a Ritzbe, csak téblábolok, rosszul érzem ott magam, nem találok a helyemet. Ott, a harmadik világban viszont azonnal, már a második napon feltalálom magam. Szeretek falun lakni, szeretem az ottani embereket, mert nagyon nyíltszívűek, vendégszeretőek, szívélyesek. Valamiféle belső kapocs fűz hozzájuk, sok jót kaptam tőlük. Akár százszor is elpusztulhattam volna, ha nem segítettek, védtek, őriztek volna. Ott az az alapelv, hogyha egy falu vagy egy csoport saját vendégének tekint valakit, akkor az illető a közösség számára olyan, mint egy isten. Az Odüsszeiának van egy motívuma, amelyre a mai olvasó általában nem figyel fel, mert hiányzik belőle a szerző perspektívája. Nos, bolyongása közben Odüsszeuszt mindenütt nagyon szívélyesen fogadják. Ez azért van, mert azokban az időkben – s a harmadik világ számos társadalmában a mai napig is így van – nem tettek különbséget, nem tudták, hogy aki messziről jött, az ember-e vagy valamelyik isten, esetleg az istenek küldötte. Ezért aztán a vendég státusa nagyon különleges volt, mert az emberek sokáig nem tudták, hogy kivel is van dolguk. Mindenesetre hasznosabbnak látszott, ha szívélyesen fogadják, megvendégelik, mert hátha mégis kiderül, hogy az istenek küldötte. Van valami különleges az ilyen vendéglátásban. Ha engem befogad egy falu, nyugodtan alszom el, mert semmi baj nem történhet velem. Amíg a többiek életben lesznek, én is élni fogok, és ez az érzés nagy lelki komfortot jelent. De nem azért, mintha félnének tőlem. Mert ma már ők a házigazdák, ők a helyzet urai, ők döntenek el, hogy fogadnak-e vagy nem, hogy kiutasítanak-e vagy nem, ebből pedig egészen új kölcsönösségi viszony származik. Ma már nekem kell kérnem, hogy engedjenek be az országukba, s nem úgy van, hogy amint megérkezem, máris elkezdnek parancsolgatni. Ez az új viszony megszünteti a komplexusokat, a sértődöttséget, az irigységet stb.

(Trzeba być w srodku wydarzeń... l. fentebb!)

Amikor a szaharai nomádok között vagyok, nagy tisztelettel viseltetem irántuk, mert ha én lennék a helyükben, kultúrájuk, ételési technikáik ismerete nélkül biztosan elpusztulnék. Az egész európai civilizáció nem sokat segítene rajtam. Az én tudásom, az, hogy olvastam Spinozát vagy Kantot, ott semmit sem ér. Arrafelé egészen másfajta tudásra van szükségem ahhoz, hogy életben maradhassak. Ismétlem, csak hogy életben maradhassak, nem hogy még csináljak is valamit. Az ottani körülmények között maga az életben maradás is óriási erőfeszítést követel. Az a tudás természetesen nem alkotó jellegű, nem hoz létre új számítógép-generációkat, új tudományos felfedezéseket, de azért nem kevésbé tiszteletre méltó.

Amikor negyven évvel ezelőtt riporterkedni kezdtem, rengeteg pályatársam volt. Az évek múlásával nemzedékünkben alig néhányan maradtunk. Természetes szakmai szelekció ment végbe köztünk. Nagyon sokan vágnak bele a riporter mesterségbe, aztán már a jellembeli tulajdonságok döntenek. Van, aki egy-két külföldi út után hirtelen rájön, hogy senki sem akar neki interjút adni, senki sem akarja őt magával vinni... És abba kell hagynia, más pályát kell választania, valami máshoz kell kezdenie. Másokat viszont elfogadnak, szeretik őket, akár föl is áldozzák magukat értük. Hány ember hozott értem áldozatot!... Sokszor tudtam, hogy mások életét is kockáztatom, hogy mindannyian elpusztulhatunk, mégis mentünk. Ezt nem lehet meghatározni, racionálisan megmagyarázni, ez olyasmi, ami idővel az ember életmódját is alakítja. Eszembe nem jutna például, hogy elmenjek egy afrikai kunyhóba, s ott okoskodni kezdjek, hogy mit tegyenek, hogyan ágyazzanak meg, mit adjanak nekem enni. Pedig láttam olyanokat, akik ezt teszik, és tudtam, hogy másnap már nem lesznek ott, hogy semmire se jutnak, el kell utazniuk. Ha ugyanis az ember ott akar maradni, csinálni akar valamit, akkor

alkalmazkodnia kell, ahhoz viszont érdek nélküli empátia kell. Ilyen pedig vagy van az emberben, vagy nincs. Vegyünk egy példát! Van Kampalában egy hely, olyasmi, mint egy buszpályaudvar. Sajátos pályaudvar. Különböző mikrobuszok indulnak onnan, amelyek Európában, mondjuk, tizenkét személyt szállítanak, Afrikában – negyvenet! Általában gyenge a fékjük, vagy egyáltalán nem működik, az ilyen utazás tehát nem kevés kockázattal jár. Nos, ennek a közösségnek a zsenialitása rejlik abban, hogy, jóllehet nincs ott semmiféle rendszer, semmiféle menetrend, mégis működik a dolog. A mikrobuszok százával állnak a mezőn, közöttük kis csoportokban gyerkőcök keringenek, s kérdezik, hova akarsz utazni. Mondom: „Kongóba”, s egy ilyen gyerkőc kézen fog, s vezet, mert ő tudja, melyik busz indul Kongóba. Nyugodtan rábízom magam, hiszem, hogy hibátlanul elvezet a megfelelő helyre. Az utasok meg látják, hogy jött egy idősebb fehér férfi, mindjárt helyet csinálnak, összébb húzódnak, és így utazom velük együtt. Ennek az egésznek az alapja a feltétlen bizalom. Hiszen nem tudom, hogy az a gyerkőc hova fog vezetni. Lehet, hogy egy nem megfelelő buszhoz vagy holmi banditákhoz. Hinni kell abban, hogy azok az emberek jó szándékúak és segíteni akarnak. (Trzeba być w środku wydarzeń... I. fentebb!)

A riporter más emberek rabja, csak annyit tud tenni, amennyit az emberek engednek neki. A riporter teljesen meg van fosztva akaratától. Ha ugyanis találkozom valakivel és tudom, hogy életemben összesen egy órát fogok beszélgetni vele, mert aztán megyek tovább, s valószínűleg soha többé nem találkozunk, akkor tisztában kell lennem azzal, hogy rá vagyok utalva arra az emberre. Csak annyit fog nekem mondani, amennyit akar, lehet, hogy semmit sem fog mondani. Tudom, hogy munkám sikere attól függ, hogyan teremtek kapcsolatot. Ilyen helyzetek gyakran előfordulnak, különösen olyan riporter utak alkalmával, amilyenek az én nomád utazásaim, amikor nincs jármű, nem lehet eljutni az adott helyre, az utak alá vannak aknázva. Ilyenkor teljesen az ott élő emberek jó szándékától, gesztusaitól függök. (uo.)

Vagyis a riporternek hallgatnia kell beszélgetőpartnerét, és hálásnak kell lennie, hogy az illető hajlandó vele szóba állni.

Igen. A riporter munkájában minden másoktól függ. Ha ugyanis a megkérdezettek elhallgatnak valamit, nem fogjuk tudni, mit gondolnak, ha nem visznek el bennünket, sosem jutunk el egy adott helyre, ha nem adnak enni, éhezni fogunk... (Pasja świata... I. fentebb!)

Az emberi kapcsolatok nélküli újságírás nem újságírás. Az emberi kapcsolatok nélkülözhetetlenek a mi munkánkban. Ebben a szakmában érteni kell a lélektanhoz, tudni kell, hogyan forduljunk oda másokhoz, hogyan viszonyuljunk hozzájuk, hogyan értelmezzük szavaikat.

(Ismaeli continua a navigare... I. fentebb!)

Nagyon tetszik nekem A birodalom című könyvében az a rész, amikor a szibériai szénbányában az önt kalauzoló férfi az iránt érdeklődik, hogy akar-e ön valamit kérdezni a bányászoktól, s erre ön azt feleli, hogy nem. Hogyan kell ezt érteni? Én mindenesetre úgy értelmezem ezt a választ, hogy az ember legyőzte önben a riportert!

Nagyon zavarban vagyok az ilyen esetekben. Nincs szükség kérdésekre, ha az ember úgyis mindent lát. Az ember tökéletesen tudja, milyen borzalmasan nehéz a bányász munkája. A bányászélet nagyon kimerítő, az emberek fél éven át nem is látják a napot. Amikor lemennek a bányába, mondjuk Szibériában, még mindenütt sötét van, amikor műszak végeztével feljönnek, már sötét van. Vorkutában a bányászok ötvenéves korukban mennek nyugdíjba, de csak alig húsz százalékuk éri meg ezt az életkort. Ha az ember ott van köztük, nem kell

semmit sem kérdeznie, hiszen mindent lát. Ez az első dolog. Másfelől, amint az ember kérdezni kezd, azonnal átveszi az újságíró szerepét, s ezzel kiválik az ottani emberek közül, amit viszont én kerülni szeretnék.

A legfontosabb információforrásnak én azt a mélyreható érzést tartom, hogy ott vagyok az emberek között, akik magukhoz közelállónak, magukkal egyenrangúnak tartanak, és én is ugyanígy kezelem őket. Így ugyanis sokkal többet tudhatok meg, mintha arról faggatnám őket, hogy mennyit keresnek. Tudom, hogy filléreket. Mi a különbség, ha azt mondják, hogy tizenhat, vagy azt, hogy tizennyolc rubelt? Nem, ennek semmi jelentősége, hiszen tudom, hogy mindannyian nagyon szegények.

(Gränsövergäng... 1. fentebb!)

A harmadik világban két dolog közül az egyikkel feltétlenül rendelkezni kell: vagy idővel, vagy pénzzel. Ez a legszigorúbb riporter alapelv. Van úgy, hogy nincs időnk, de ha van pénzünk, mindent meg lehet oldani. Van úgy, hogy nincs pénzünk, de ha van időnk, akkor is mindent meg lehet oldani.

(W brzuchu potwora... 1. fentebb!)

A riporter sosem magányos. Folyton találkoznia, beszélgetnie kell valakivel. Az idegen emberrel történő első találkozás mindig feszültséggel, két különféle személyiség összeütközésével jár. Ez az összeütközés ösztönös visszahúzódtást, gyanakvást kelt, különösen határhelyzetekben, amikor például valamilyen járőrbe, fegyveres csoportba botlunk. Mindkét fél feszültséggel, izgalommal méregeti a másikat, nem tudják, mit hozhat magával egy ilyen találkozás. Az első, ösztönös gyanakvás eloszlatására a legjobb módszer a mosoly. Rá kell mosolyogni a másik emberre. Ez a gesztus jó hatással van a feszült helyzet feloldására. De nem azonnal. A gyanakvó és komplexusokkal küszködő emberek először azt hiszik, a másik gúnyt űz belőlük, ezért egy pillanatig még gyanakvóbbak. Kis idő múlva azonban ők is elmosolyodnak. A fal omladozik, kialakul egyfajta cinkosságérzés, s innen már sokkal könnyebben mennek a dolgok.

(Reporter nie mieszka w Hiltonie... 1. fentebb!)

Tulajdonképpen mit jelent a professzionalizmus ebben a szakmában?

Az újságírók sokszor nem veszik számításba, hogy kihez is szólnak; megfélemlenek arról, hogy akihez mondanivalójukat címezik, esetleg okosabb és intelligensebb, mint ők.

A dolgot csak tovább nehezíti, hogy mifelénk az újságírónak mindentudónak kell lennie, mindenről tudnia kell írni. Közben pedig a világ egyre jobban specializálódik, ezért tehát a legnagyobb alázattal, saját korlátaink teljes tudatában kell pályánkhoz közelítenünk. Röviden szólva, ha be akarunk mutatni valamilyen témát, alaposan fel kell készülnünk. Ily módon hozzászoktatjuk a közönségünket ahhoz, hogy a nevünkhöz mindig valamilyen lényeges hír kapcsolódik. Ez a mesterség – ha küldetésnek tekintjük – az információk, vélemények, tudnivalók óriási tömege miatt egyre nehezebbé válik. A lécs nagyon magasra van állítva. Folytonosan fejlődni kell, gyarapítani a tudásunkat. Olyan kihívás ez, amelynek sosem lehet igazán eleget tenni, amely sosem ér véget. Nagy veszély az újságírásban a rutin. Néhány beidegződés, viselkedési forma, képesség elsajátítása, amelyeket aztán már csak másolni kell.

(Zawód: dziennikarz, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Katarzyna Janowska és Piotr Mucharski, „Tygodnik Powszechny” 2001, nr 22.)

A sztereotípiák, mivel nem tudásból, hanem érzelmekből táplálkoznak, nagyon veszélyesek. Akadályoz abban, hogy valóban eljussunk a másik emberhez, valóban megismerjük annak igazságát – ezért vált annyira elterjedt r o s s z á. Állandóan szembetalálom magam vele, hiszen az én munkám kultúrák közötti munka, és saját írói küldetésem, ha használhatom ezt

a kifejezést, abban látom, hogy megpróbáljam legyőzni a sztereotípiákat, megpróbáljam átverekedni magam rajtuk. Tartok azonban attól, hogy minden, főleg a tömegtájékoztatás, épp ellenkező irányban hat – tartósítja, megerősíti a sztereotípiákat. És egyenlőtlen a küzdelem, különösen a televízióval, ha írott szöveg segítségével harcolunk. A más kultúrákra, más embertípusokra és azok motivációira vonatkozó igazság közvetítése azonban nélkülözhetetlen.

Az írói tevékenység egész humanizmusa éppen abban rejlik, hogy a világ valódi képét mutassuk meg, ne pedig sztereotípiák gyűjteményét – az irodalomnak, a művészetnek és általában a kultúrának ez az egyetlen feladata.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... 1. fentebb!)

Nem hiszek az olyan újságírásban, hogy megérkezik az ember szombaton egy országba, és vasárnap elkezd arról az országról mindenfélét írni. Én magam kerülöm az ilyesmit, amennyire csak lehet. Gyanakvással szemlélem ezeket az embereket, mert én magam mindig harcoltam az ilyen riportok ellen. A riporterkedést nagyon komoly, felelősségteljes munkának tartom. Ez ugyanis nagyon kényes terület, a szemsebész munkájához lehetne hasonlítani. Ha az ember ír egy rossz regényt, semmi sem történik, egyszerűen születik még egy rossz regény. Ha azonban a riporter két olyan országba utazik, amelyek között konfliktus van, és hamis képet fest az egyik országról, az egészen más, sokkal komolyabb helyzet. A riport közvetlen kapcsolatban áll az étellel. Ezért vallom, hogy ezt a mesterséget nagyon komolyan, nagy felelősséggel kell űzni. Ehhez viszont sok idő, alapos felkészülés szükségeltetik.

(Trzeba być w środku wydarzeń... 1. fentebb!)

A nyolcvanas években néhányan – Hanna Krall, Wojciech Adamecki, Kazimierz Dziewanowski, Krzysztof Kąkolewski és jómagam – gyakran találkoztunk mesterünkkel, Marian Brandysszal a lakásához közeli „Budapeszt” nevű étteremben. Emlékszem, hogy Marian mindig hallgatott. Nem okított, nem győzködött minket, nem erőltette ránk a véleményét. A kilencvenes években – ekkor már sokat betegeskedett – egyszer meglátogattuk őt Hanna Krallal és Kazimierz Dziewanowskival. Egészen felélénkülve emlegette azokat az időket, amikor Dziewanowskival végigriporterkedték egész Lengyelországot. Egyszerre csak így szólt: „Tudjátok, ez a mi riportermesterségünk valóságos lottófőnyeremény”.

(Natura – reporter, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Joanna Szczesna, „Gazeta Wyborcza” 1998, nr 279.)

(folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

Ez az oldal a(z) <http://www.forrasfolyoirat.hu/0405/ryszard.html> weboldal Google által gyorsítótárazott változata, mely a Google által gyorsítótárban tárolt változat az adott tartalomnak egy olyan pillanatképe, amelyet rendszertünk a web feltöltődés után tárolt változat alapján készített. Előfordulhat, hogy az oldal tartalma azóta megváltozott. A jelenlegi oldal kiemelés nélküli megtekintéséhez [kattintson ide](#). Ez a gyorsítótárban tárolt változat olyan képeket is tartalmazhat, amelyek már nem érhetőek el. A csak szöveges tárolt változatokhoz való hozzáféréshez használja a következő URL-t:
Az alábbi oldalra történő hivatkozáshoz vagy a kedvencekhez való hozzáadáshoz használja a következő URL-t:
<http://www.google.com/search?q=cache:iyVHOozgiOkJ:www.forrasfolyoirat.hu/0405/ryszard.html>

A Google nem áll kapcsolatban ennek az oldalnak a szerzőivel, így az oldal tartalmáért nem vállal felelősséget.

A következő kifejezések csak az alábbi oldalra mutató linkekben jelennek meg: **kapuscinski**

Ryszard Kapuściński

Egy riporter önarcképe

III.

Amikor leülök, hogy írjak, sosem tudom, mit fogok írni, csak a fehér papírlap van előttem... Az írás egyfajta happening. Épp ebben látom az írás egyik értékét, ha ugyanis előre tudnám, mit fogok írni, sosem érdekelne az írás. Untatna. Én semmit nem tudok előre sem eltervezni, sem meghatározni.

(Jestem czlowiekiem pogranicza, Ryszard Kapuścińskival beszélget Ewa Maria Skalska, Korespondent c. dokumentumfilm, Berlin, 1995 márciusa)

Még mindig újságírónak érzem magam. Szeretem ezt a munkát. Amikor hozzáfogok az íráshoz, nem töprengök azon, hogy elbeszélés, esszé vagy riport lesz-e belőle. Arra gondolok, hogy olyan szöveget kell létrehoznom, amelyben a lehető legjobban megközelítem azt, amit közölni szeretnék. Ez természetesen elérhetetlen cél. Megvalósíthatatlan. Minden könyvem egy-egy nagy elégedetlenség, nagy vereség. *A birodalom* című könyvemben alig tíz százalékát használtam fel annak, amit arról a valóságról tudok, s amit már átgondoltam. Mert vannak technikai jellegű problémák, idővel kapcsolatos gondok. Adott pillanatban abba kell hagyni az írást, különben többkötetes mű születne... És tudatában kell lennünk ennek a beteljesületlenségnek. Amit saját írásunktól elvárhatunk, az csupán annyi, hogy valamilyen mértékben sikerüljön megközelítenünk azt a képet vagy víziót, amelyet közlésre érdemesnek találtunk. Ezért én mindazt, amit írok, szövegnek nevezem, mert ez a meghatározás adja vissza legáltalánosabban az írás szituációját. Nem írok fikatív történeteket, nem vagyok lapoknak dolgozó újságíró. Írom a szövegeimet, írom a magam műfaját, a magam irodalmát.

(uo.)

Általában véve azonban az az ember benyomása, mintha ön a riportert valahogy kevesebbre tartaná az írónál.

Nem, egyáltalán nem így van. Minden attól függ, milyen íróról és milyen könyvről beszélünk. Épp ezért a riport művészi szempontból véve ugyanúgy lehet jó is meg rossz is. Én egyáltalán nem ilyen alapon osztályozom a könyveket. Ha egy mű jó, akkor megőrzi a maga

értékeit, függetlenül attól, hogy milyen műfajban, milyen irodalmi szabályok szerint írták, ha viszont rossz, akkor az én számomra egyszerűen rossz könyv, még ha olyan előkelő műfajt képvisel is, mint a regény. Egyedül a szöveg minősége jelöli ki egy mű helyét az irodalomban.

(Lapidarium, *czyli „nowy tekst”*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Stanisław Beres, „Odra” 1996, Nr 6.)

Nekem nagyszerű elődökhöz, mondhatnám tanítókhöz, pontosabban mesterekhez volt szerencsém. Gondolok itt elsősorban a tragikus halált halt íróra és riporterre, Ksawery Pruszyńskira, valamint a kiváló Melchior Wańkowiczra. Mindkettejüket személyesen ismertem, csodáltam, szerettem és nagyra tartottam.

Ami viszont az én nemzedékemet illeti, mi nagyon nehéz körülmények között kezdtük a pályánkat. Cenzúrázások, mindenféle korlátozások közepette, beleértve ebbe a különféle zaklatásokat, sőt, a nyilvános megbélyegzést is. De hát azokban az időkben, amikor a hivatalos propaganda minden területen hurráoptimizmust követelt, a riport volt számunkra az egyetlen olyan műfaj, amelyben valami keveset el lehetett mondani a lengyel nyomorról, a lengyel bajokról, a tragikus sorsokról.

Mindig találtunk valamiféle titkos „hátsó bejáratot”, és valamely személy vagy hely egyedi sorsán keresztül próbáltunk általánosabb igazságokat becsempészni írásainkba. A lengyel olvasót, aki mindig hallatlanul intelligens volt, nem kellett különösképpen kiokítani. Minden jelentősebb szöveggel egyre erősebbé vált az író és az olvasó között valamiféle titkos kapcsolat, egyfajta „összeesküvés”, sajátos ellenméreg a valóság borzalmaira.

(*Wybralem reportaż*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Grażyna Mikłaszewicz, „Gazeta Współczesna” 1997, Nr 99.)

Tulajdonképpen minden nagy író életművében találkozunk riportírással, még azokéban is, akiket kizárólag regényírókként ismer a világ. Lengyelországban Sienkiewicz, Kraszewski, Kuncewiczowa és Nałkowska írt riportokat. A riportírás minden nemzeti irodalomban nagyon fontos helyet foglal el. Hosszú ideig nem értékelték igazán, ez azonban már a múlté. Ma már elfoglalta az irodalomban az öt megillető helyet.

(*Pasja świata*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Maćkowski, „Dziennik Polski”, 1998. 12. 18.)

Én nagy súlyt helyezek a nyelvre. A nyelvi megoldás keresése, friss, még el nem használódott szavak kutatása veszi el minden könyvem írásakor időm oroszlánrészét. Ha valaki elolvassa valamelyik könyvem egy fejezetét, és úgy ír róla bírálatot, hogy csupán az abban felvetett problémákra koncentrál, a bemutatásukra használt nyelvre pedig nem fordít figyelmet, azt én személyes vereségemként élem meg.

(*W brzuchu potwora*, szerk. Włodzimierz Kalicki, „Gazeta Wyborcza” 1993, Nr 19.)

Számomra a könyv formájának, stílusának a témából kell következnie. *A császár* című könyvem jelentős részében a régi lengyel nyelv elemeit használom; összeállítottam belőlük magamnak egy speciális kis szótárt. Archaikus nyelvre volt szükségem, hogy kifejezhessem az autoriter rendszer archaikus természetét. A szókincset tizenhat-tizenhetedik századi íróktól és költőktől vettem kölcsön: Kochanowskitól, Rejtől és másoktól. Átrágtam magam a műveiken, és teljesen feledésbe merült szép, erőteljes, szinte tapintható szavakra bukkantam.

(*Nie jestem w stanie zdobyć swoich książek...*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Chris Miller, „Edinburgh Review” 1985, Nr 68/69.)

Mielőtt hozzáfogtam volna *A birodalom* írásához, átolvastam az akkoriban napvilágra került, a témához kapcsolódó anyagokat, de az orosz filozófiatörténetet, a pravoszláv egyház történetét is tanulmányoztam, elővettem a nagy orosz írók műveit, és könyvem nyelvezetére ezek az olvasmányok is hatással voltak. Igyekszem egyszerű, tömör, jelzők nélküli stílusban írni, *A birodalom* esetében azonban meg kellett változtatnom, szét kellett húznom a mondatokat, hogy valamiképpen átfoghassam azt a hatalmas témát, a hatalmas tereket, a nagy jelentőségű ügyeket és az ottani felfoghatatlan lassúságot.

(*W brzuchu potwora...* l. fentebb!)

Sokat töprengek minden egyes mondaton. Aztán, ha megvannak a mondatok, minden egyes bekezdésen, majd a bekezdések után minden oldalon, aztán minden fejezeten; s ez az egész küszködés azért van, hogy a legkevesebb szóval és képpel minél többet mondhassak el.

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Magdalena Lebecka, „Kresy” 1994, Nr 17.)

Van egy szörnyű kényszerképzetem – félek attól, hogy untatni fogom az olvasókat. Gyakran gondolom magamban – Uramisten, gyorsan be kell fejeznem, még mielőtt halálra untatom őket! Ahogyan a festők közül is az egyik hatalmas csatajeleneteket fest, a másik egyetlen tollvonással, egyetlen vonallal rajzol portrét vagy egész alakos rajzot. Engem vonz az, amit korunkban időnként minimal artnak neveznek. Hallatlanul takarékos, kartézianus irodalmon nevelkedtem, amelynek lényege a kevés szó, az összes melléknév elhagyása. Nagyon szívesen olvasok aforizmákat, szeretem a világos, tiszta, takarékos vonalvezetést – magam is erre törekszem.

(uo.)

A nagy témák megszerzésének titkát azonban elárulhatná nekünk.

Mindenhez kell egy csipetnyi szerencse. Más dolog, hogy nem árt a szerencsének segíteni. Van egy közkeletű zsidó vicc arról, hogy Móric nagyon szeretett volna nyerni a lottón, s ennek érdekében forrón imádkozott Istenhez. Isten meg is hallgatta a kérést, s így szólt: „Móric, adj nekem némi esélyt, vegyél egy lottószelvényt!” Az egésznek tehát az a titka, hogy meg kell venni a lottószelvényt...

Persze előfordul, hogy az ember teljesen véletlenül bukkan valamilyen érdekes témára. Ilyesmi történt velem például Przemyszlben, ahova unkafévérémmel utaztam, hogy felkutassuk nagyszüleim sírját. Járjuk a temetőt, s váratlanul cigány temetésbe botlunk. Máskor akár fél évig is törhetné magát az ember egy ilyen temetésért, mi pedig csak úgy ráakadtunk véletlenszerű napon, véletlen órában, épp abban a temetőben.

(*Korzenie w polskiej biedzie*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Barbara Hołub, „Przekrój” 1992, Nr 39.)

Azt hiszem, ha valóban sikerült valamit tennem, az annyi, hogy irodalmunk tematikai spektrumát olyan teljesen új területekkel, új kultúrákkal, új civilizációkkal sikerült kitégítanom, amelyeket korábban nem vettünk észre, vagy csupán marginálisan és nem programszerűen kezeltünk. Ennek a civilizációs horizontnak a kitégítésát szolgálta olyan nagy alkotók munkája, mint a kissé elfelejtett Dybowskié vagy Malinowskié, aki valójában antropológus volt, nem pedig tényirodalommal foglalkozó riporter. Malinowskit sem vonták kérdőre, hogy miért nem Lengyelországról ír – vagy amikor Angliában élt, egyetlen angolnak sem volt kifogása az ellen, hogy nem Angliával, hanem Polinéziával foglalkozik.

Úgy vélem, nincs semmi rossz abban, hogy nem lengyel dolgokról írok, vagy ha igen, csak marginálisan. Erősen hiszek abban, hogy munkám fontos, és nagy szükség van rá.

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach...* l. fentebb!)

Amikor más tájakról, más világokról írok, azt valahogy mindig nagyon „lengyel módra” teszem.

Ilyen volt az olvasata A császár és A sahinsah című műveinek is.

Ebben az egészben mindig Lengyelország a vonatkoztatási pont; folyton a mi mentalitásunk és a nyugati ember látásmódja közötti hidakat keresem. Ahogyan én írom le ugyanis a dolgokat, úgy egyetlen nyugati ember sem írja le. Ilyenkor mindig az amerikai Francis Fitzgerald nagyszerű iráni riportjait hozom fel példának, amelyekben minden benne volt, kivéve... a vallást – Khomeinit, az iszlámot. Amikor Iránba érkeztem, azonnal megéreztem és súlyának megfelelően értékeltem a vallás elemi erejét; nem azért, mert a Szentlélek megvilágosított – lengyelségem tette ezt lehetővé.

(uo.)

Az *Őserdő lengyel módra* című könyvem anyaggyűjtését is mélyen átéltem, és remélem, hogy a benne lévő riportok tükrözik ezt. Az a cél vezérelt, hogy eljussak a mi lengyel provincionális, kisebb világainkhoz. Ez is a felfedezésnek, a valóság feltárásának egyik mechanizmusa volt. A riporter kíváncsiság, a világ iránti mohó érdeklődés nélkül ezeket a világokat elkerüljük, nem is tudjuk, hogy léteznek. Én mindig tele voltam kíváncsisággal, ez hajtott az utazások felé is. Hiszen az *Őserdő*... ugyanúgy utazás közben született, mint minden, amit írtam. Hogy később aztán más kérdésekkel foglalkoztam, és nem folytattam a lengyel témákat, az azért volt, mert az 1956-os október idején először nyílt alkalmam külföldre utazni. Teljesen magával ragadott a harmadik világ születése. A történelem akkor hihetetlenül felgyorsult, viharos, drámai fordulatot vett. Engem pedig ez – történész lévén – örülten izgatott. Az a történelmi pillanat, amely a szemem láttára alakul és zajlik. Azt hiszem, az *Őserdő*nek és későbbi könyveimnek közös nevezője van – a világ iránt táplált folyamatos csodálatom.

(Nieustająca fascynacja światem, Ryszard Kapuścińskiwal beszélget Roman Laudański, „Express” 1994, Nr 102.)

Az Őserdő lengyel módra című kötetben van egy nagyszerű, Merev hulla című szöveg, állítom, hogy ez a könyv legjobb része. Michal Mońko nevű riporter ismerősöm egyik magánbeszélgetésünk alkalmával azt igyekezett bebizonyítani, hogy Kapuściński eleitől a végéig kitalálta ezt a történetet. Igaz ez?

Nem. A szöveg teljességgel tényeken alapszik. A következő történt. Elutaztam egy bányába, amelyet akkor „Dimitrov Bányának” hívtak, hogy írjak egy tipikus termelési riportot. Véletlenül alakult úgy, hogy éppen azon töprengtek az ottaniak, hogyan szállítsák haza egy fiatal bányász holttestét a távoli Mazuri-tavakhoz. A fiú beteg édesapja nem tudott volna Sziléziába jönni a temetésre, azt kérte, hogy a fiát otthon temessék el. Amikor a halott néhány munkatársa hajlandónak mutatkozott a koporsó átszállítására, félretéve munkámat, magam is csatlakoztam a kissé bizarr menethez. Aztán leírtam, amit útközben láttam és hallottam. Ez a teljes igazság.

(Wybrałem reportaż, Ryszard Kapuścińskiwal beszélget Grażyna Mikłaszewicz, „Gazeta Współczesna” 1997, Nr 99.)

Őn olyan kérdést vetett föl, amely azt feszegeti, hogy lehet-e a riportban fikciót használni. Ellenpéldaként az öntől szélsőségesen különböző klasszikust, Wańkowiczot említeném, aki többek között egyetlen cselekményszálba, egyetlen élettörténetbe több életrajzot is szintetizált, történelmi alakok mellé preparált, összeragasztott, összesűrített sorsú, vagyis félig fiktív szereplőket állított.

Nem érzett-e ön is kísértést ilyen eljárások alkalmazására?

Nem, nincsenek ilyen szándékaim, nem értek egyet semmiféle ilyen elmélettel. Nem érzek

készítést arra, hogy az ilyesfajta összekeverések, összekapcsolások irányába menjek. Annyi mindent kellene még megírnom, olyan dolgokat, amelyeket megérintettem, megtapasztaltam, hogy az ilyesmire nekem semmi szükségem. Ismertem Wańkowiczot, nagyra értékelem írásművészetét – remek, érdekes stílusban írt –, de nagyon különbözünk egymástól. Wańkowicz rendkívül buja, neologizmusokkal teli, erőteljesen újító, szép nyelven írt. Az én írásaim ezzel szemben esszéizálásra, rövidítésre, óriási tömörítésre törekszenek. Ha elolvasok Wańkowicz prózájából hatszáz oldalt, arra gondolok, hogy én ugyanezt százötven, kétszáz oldalon írnám meg...

Ami pedig a fikció kérdését illeti – nálam egyáltalán nincs fikció. Wańkowicz a riportjaiban mindig valamilyen történetet próbál elmondani, én viszont a történet valamilyen elemét a modell, a jelenség leírására használom fel. A különbségek forrását pedig az anyaggyűjtés módjában kellene keresni. Wańkowicz – s tudom, mert láttam a jegyzeteit – mindent részletesen följegyzett.

Őn pedig nem jegyzetel programszerűen...

Én szinte egyáltalán nem jegyzetelek. Igyekszem emlékezetembe vésni a dolgokat, s amit aztán írásban rögzítek, az az a két-három emlékezetemben megmaradt kép, amely visszaadja az adott jelenség esszenciáját, szintézisét és a jelenség kapcsán születő benyomásokat, reflexiókat.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... I. fentebb!)

Andrzej Wajdához közeli barátság fűz, igen nagyra tartom őt művészként is, emberként is. Mindig szóba kerül köztünk a közös filmkészítés kérdése. Egy alkalommal megállapodtunk, nem is abban, hogy írok egy forgatókönyvet, ahogyan Wajda ajánlotta – arra nem volt időm –, hanem abban, hogy elmesélem neki valamelyik afrikai kalandomat, amelyből aztán születhet egy forgatókönyv, később pedig esetleg egy film. Az eseménynek – egy politikai fordulatnak – a helyszíne az Indiai-óceán már Sienkiewicz által is megírt egyik gyönyörű szigete volt – igazán filmbe illő történet! Az volt a szándékom, hogy megismertetem Wajdát előbb a sziget, majd a felszabadító mozgalmak történetével, utána a forradalom okaival, végül pedig a forradalom kibontakozásával és végével. Vagyis minden gondolatom a történelmi folyamat átadására irányult – hiszen történész vagyok. Wajda viszont művészként, filmes és színházi emberként gondolkodott. Azt akarta, hogy az egészet kezdjük a szereplők kiválogatásával...

...főhős, mellékszereplők, epizodisták...

...amire én egyáltalán nem voltam felkészülve. Azt gondoltam, hogy a mesélés közben valahogy majd megjelennek valamiféle szereplők is.

Igen, az a találkozás Wajdával, az a tapasztalat nagyon érdekes és mulatságos összeütközés volt a leírt világ felfogásának és szemlélésének két különböző módja között, két teljesen eltérő képesség között, ugyanannak az eseménynek a kétféle megközelítése között. Az ő számára az esemény személyeken, azok cselekedetein keresztül jelent meg, az én számomra éppen fordítva – az alakok egy tágabb történelmi folyamatba ágyazódtak bele, én ezt akartam bemutatni. Én a világot történelmi folyamatokon keresztül szemlélem. Az egyes emberek, akikkel találkozom, akikről írok, csak mint alanyok, az adott történelmi folyamat részei érdekelnek, valójában maga a folyamat izgat leginkább. Az, hogy miként fejlődik, honnan ered, mik a jellemzői. Na és az ötlet végül kudarcba fulladt; abban maradtunk, hogy az egészet átgondolom, s egyszer majd visszatérünk rá. Én valóban szeretném egyszer azt a Zanzibárt megírni...

Szerintem tehát megállapíthatjuk, hogy van dokumentarista és van fabuláris valóságglátás...

...és akkor a fabuláris látásmódban fontosak a szereplők. Ahogyan fontosak a regényben. A kezdet mindig hasonló: ez és ez a nevem, ezt és ezt csinálom...

...fontos a dramaturgia, a szálak elvarrása...

...én pedig nem értek ehhez. Ezért is nem írtam soha életemben semmiféle színpadi művet. Annyiszor fordultak hozzám eredménytelenül különféle rendezők számos ajánlattal! Én pedig magyarázkodtam, hogy nem értek hozzá, mert nem tudom a világot szereplőkre felosztani. Mindenekelőtt pedig nem tudok párbeszédet írni – nem tudom dialogizálni a közlendőmet. Így aztán minden próbálkozás zátonyra futott az én alkotói módszerem hiányossága vagy talán inkább mássága miatt...

(uo.)

Nincs akkora képzelőerőm, hogy fikatív dolgokat írhatnék. Ha meg lennék áldva egy fikatív történeteket alkotó szépirodai fantáziájával, ülnék csöndben a dolgozószobámban, és képzeletemből születő könyveket írnék. Sajnos, hiányzik belőlem ez az adottság. Nekem keményen kell dolgoznom, hogy összegyűjtsem könyveimhez az anyagot. Engem inkább egyfajta hiány taszított felé, amit csinálok. Azok a kollégáim, akik regényeket írnak, sokkal privilegizáltabb helyzetben vannak.

(*Pisze pan od czterdziestu lat...*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Anders Bodegard, „Brick” 1995, Nr 51.)

Ha már a formáról, a műfaji követelményekről beszélünk, kérem, segítsen közelebb hozni hozzánk az ön által művelt műfajt. Minek lehetne nevezni? Egy alkalommal ön úgy határozta meg önmagát mint creative non-fiction író. Ez így túl általános. Az irodalmi riport kitégítéséről lenne szó?

Ez már a szakmai definíciók területe. A különböző országokban, különböző nyelveken más-más elnevezéssel illetik ugyanazt a kifejezési formát. Franciául reportage a neve, s ez a formula honosodott meg a lengyelben is. Az angolban ezt a szót nem nagyon használják. Ők a *non-fiction writing* kifejezést alkalmazzák azzal, hogy ez nagyon tág fogalom, magában foglalja ugyanis az esszéírást, a kritikát és egyebeket is; nagyon gyakran használják még a *travel literature* – utazási vagy úti irodalom –, ami viszont lefordítva borzalmasan hangzik.

Az amerikaiak még a hatvanas években bevezették a *New Journalism* – új újságírás – fogalmat, és talán ez a terminus áll a legközelebb – úgy, ahogyan ők értelmezik – ahhoz, amit én írok. Vagyis autentikus eseményeket, autentikus személyeket mutatok be a szépirodalom, vagy ahogy ők nevezik: a fikciós irodalom kifejezési formáinak, eszközeinek, tapasztalatainak segítségével.

Vagyis szubjektivitással erősen átitatott formában?

Igen, a tény fogalmának kitégítésével. A sztenderd újságírásban ugyanis a tény adott eseményről, leggyakrabban politikai vagy gazdasági természetű eseményről szóló beszámolót jelent. Engem viszont érdekel a természet, a légkör, a hangulat, a környezet és egy sor más dolog, amelyek hagyományosan a szoros értelemben vett irodalmi leírás részei. Az eredmény a műfajok, a különböző eszközök keveredése. Mit is írok én? Szövegeket írok. Nem tudom ezt másként meghatározni – ez a definíció felel meg nekem a legjobban.

Gyakran tesz említést a kollázsról...

Igen, a festészetből sokat meríthet az irodalom. Számomra ez a legnagyobb forrása minden ötletnek, szakmai megoldásnak – a festészetben minden benne van. A festészeti kollázs talán a legpontosabb megfelelője az általam alkotott szövegeknek. Vagyis különféle eszközöket, különféle dolgokat választok anélkül, hogy műfaji besorolásukon töprengenék – ezt meghagyom a kritikusoknak –, úgy írok, hogy a legjobban tudjam magam kifejezni. Miért írtam ezt vagy azt a szövegemet prózában? Miért írok verseket? Mert vannak dolgok, amelyeket másként nem lehet kifejezni. Ilyenkor nem gondolkodom azon, hogy amit írok, az a klasszikus meghatározás értelmében vett „tisztá” riport, esszé vagy vers-e. Viszont amit írok, azt mind magamon átszűrve írom.

Kérdezik tőlem, miért nincs *A birodalom* című könyvemnek főhőse. Dehogy nincs –

válaszolom ilyenkor – é n m a g a m vagyok *A birodalom* főhőse! Ahogyan minden általam hitelesített szövegemnek én vagyok a hőse. Lehet egyfajta egocentrikusság is az, hogy nem tudok semmi olyasmiről írni, amit magam nem éltem át, amit nem láttam, nem tapasztaltam meg, ahova személyesen el nem utaztam, amit nem hallottam, nem gondoltam át.

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach...* 1. fentebb!)

Amikor meg akarom határozni azt, amit csinálok, gyakran fordulok a *silva rerum* – „dolgok erdeje” – latin kifejezéshez. Ez az én világom – a dolgok erdeje, ebben élek, ezt a világot járom. Ahhoz, hogy a világot megértsük, a lehető legáthatóbban kell megismernünk.

Az elbeszélést használja ahhoz, hogy a dolgoknak ez az erdeje értelmet, formát és koherenciát kapjon? Az ön írásának a lényege ugyanis a narráció.

Igen, maga a szerkezet, a narráció az eredmény eleje, és csak a fele. Nem lesz teljes addig, amíg az író is nem válik részévé. Ez ad az elbeszélésnek koherenciát, ez áll a „dolgok erdejének” középpontjában.

Az irodalom hagyományos fogásai közé tartozik az, hogy az író árnyékban hagyja, a narrációt egy megfabrikált elbeszélő vállalja, aki leír egy elképzelt valóságot. Számomra a mondanóm attól lesz értékes, hogy én magam ott voltam, hogy tanúja voltam az eseménynek. Van abban, belátom, egyfajta egotizmus, hogy írásaimban panaszkodom a hőségre, az éhezésre vagy fájdalomra, amelyet érzek, de az a tény, hogy mindezt személyesen átéltem, autentikussá teszi az egészet. Nevezhetjük ezt személyes riportnak is, mert a szerző mindig jelen van az eseménynél. Én néha „gyalogos irodalomnak” is mondom.

(*Podróżnik po lesie rzeczy*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Bill Buford, „Granta – The Story Teller” 1987, Nr 21, [utánközlés in:] „Most” 1987, Nr 16/17.)

Az új világokkal történő ismerkedés mely szakaszában tudja már, hogy mi a lényeg a megfigyelésben, mi építi azt a szintézist, amely az adott hely vagy kultúra jellegét meghatározza? Vagy ez talán „magától születik”?

Ezt minden bizonnyal úgynevezett óriási tapasztalatomnak, rengeteg utazásomnak köszönhetem. Hiszen én 1956 óta járom a világot – vagyis már több mint negyven éve folyton „úton vagyok”. S ez alatt az idő alatt megismertem – természetesen annyira, amennyire ez egyáltalán lehetséges – az egész világot. Jártam az összes földrészen, a világ minden nagyobb régiójában. Azt hiszem tehát, hogy az ilyen szintézis fokozatosan épül az emberben, jön létre a tudatában, az érzékenységében. Ez soha véget nem érő folyamat. És addig fog tartani, amíg utazni és írni fogok tudni. Ilyen értelemben ez a szintézis – vagy inkább horizont, panoráma – szüntelenül tovább alakul, növekszik az évek múlásával, az én írásaim esetében pedig, azt hiszem, szám szerint három tényező eredménye. Az első, alapvető tényező maga az utazás. Természetesen kicsit antropológikus, kicsit etnografikus, kutató szándékú utazásról van szó. Ez elsősorban nagy fizikai és szellemi erőfeszítést követel, mert egy ilyen út során nagyon erőteljes koncentrációra, összpontosításra van szükség. Az embernek szüntelenül tisztában kell lennie azzal, hogy olyan helyen van, ahova esetleg már soha többé nem tér vissza. Ezért lehetséges, hogy olyan pillanatot él át, amely életében soha többé nem ismétlődik meg, mindent meg kell tehát figyelnie, meg kell jegyeznie. És megismernie – vagy talán még annál is többet: magába szívnia – amennyit csak lehet! A másik forrás az olvasás. Már utazás előtt igyekszem rengeteg mindent elolvasni. Arról a helyről, ahova utazom, a hely kultúrájáról, történelméről. Az én „kézi” könyvtárom több ezer kötetre rúg. Arra törekszem, hogy amit egyszer már megírtak, azt ne ismétljem meg. Hogy megpróbáljak valami újat mondani. Ez tehát írásaim második forrása. A harmadikat pedig saját reflexióim jelentik.

(*O podrózuaniu*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Maria Małatyńska, „Przekrój”, 1999. 10. 11.)

Háromféle forrás létezik, ezek közül a legfontosabbak az emberek. A másodikhoz tartoznak a dokumentumok, könyvek, cikkek. A harmadik forrás az a világ, amely körülvesz bennünket, amelyben elmerülünk – a színek, hőmérsékletek, aurák, légkörök, minden, amit imponderabiliáknak nevezünk, amit nehéz meghatározni, mégis fontos alkotóelemét jelentik a munkánknak. Napjaink legfőbb gondja az első két forrás folytonos bővülése.

(*Ismaeli continua a navigare*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Maria Nadotti [in:] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non è adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura de Maria Nadotti, Roma 2002)

Létezik egyfajta egységesség a világban – azonos mechanizmusok, magatartások, viselkedési formák figyelhetők meg a szokásoktól, a bürokráciától, a nyelvtől függetlenül. Amikor bemutatok egy modellt, az olyan, mintha a többi hasonlóról is beszélnek. A különböző országokban élő olvasók igazodnak ehhez a modell-szituációhoz. Könyveimet nem adták ki a Szovjetunióban. Marokkóban *A császár* be van tiltva, pedig soha eszembe sem jutott, hogy Hasszánról írjak. Amikor azt írom, hogy egy lagosi utcán tántorognak a részegek, már hallom is, hogy nálunk, Siemiatyczében is fetrengenek a részegek. Amikor Lagosban voltam, nem Siemiatyczéra gondoltam.

(*Świadectwo rozpadu i przemijania*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Karol Kruś és Andrzej Staniszewski, „Gazeta Olsztyńska – Magazyn” 1992, Nr 42.)

Az a törekvésem, hogy olyan könyvet írjak, amely egyetemes üzenetet hordoz. *A sahinsah* című könyvem nem azért írtam, hogy bemutassam az iráni forradalmat. Engem az a dolog, az a különleges jelenség érdekelt, amelynek lényege, hogy a régi, hagyományos kultúra és civilizáció elveti a másfajta kulturális és fejlődési minta erőszakos bevezetésére irányuló próbálkozást. És ez egyetemes jelenség. Mi sem fogadtuk el a kommunizmus átültetését, elvetettük azt, amint alkalom nyílt rá. Egyik angol kritikusom nagyon találóan azt írta, hogy könyveimben Etiópia vagy Irán csupán háttérként, dekorációként szolgál gondolataim kifejezéséhez.

(uo.)

Hailé Szelasszié és a sah udvarának leírásakor nem maga a leírás érdekel, az udvarnak azt az aspektusát választom ki, amely más helyzetekben is fellelhető – nemcsak a hazai politikában, hanem az intézmények életében is. *A császár* című könyvem például nagyon népszerű Svájcban: az ottani emberek hasonló hierarchizált viselkedést látnak a nagy korporációkban vagy intézményekben. Engem pedig pont ez érdekel.

(*Nie jestem w stanie zdobyć swoich ksiązek...*, l. fentebb!)

Minden témát egyetemes méretekben határoz meg?

Szemlélek valamilyen jelenséget, s szeretném azt bemutatni, szeretnék róla mesélni. Olyan dolgok érdekelnek, amelyeknek – legalábbis az én feltételezésem szerint – egyetemes értékük van. Később aztán az olvasók vagy a kritikusok mondják: ahá, itt erről van szó, ott meg arról! Mondok egy példát: *A császárt* Lengyelországban a cenzúra visszatartotta, mert a könyvet úgy értelmezték, hogy az Gierekre és rendszerére utal. Néhány évvel később *A császár* színpadi változatát bemutatták Londonban, a Royal Court Theatre-ben, s engem is meghívtak a premierre. Egy alkalommal sírva találtam irodájában egy nőt, a színház adminisztrációs igazgatóját. Kértem tőle: „Miért sírsz?” – „El kell innen mennem”. – „Mi történt?” – kérdezem. – „De hiszen te mindent megírtál *A császárban*”. Az a könyv egyszerűen csak bizonyos mechanizmusokról szól. Minden hatalom mögött furkálódások, konfliktusok, kölcsönös vádaskodások, pozícióharcok rejlenek. Az az igazgató a saját helyzetére

vonatkoztatta a könyvben leírt mechanizmusokat.
(*Świadectwo rozpadu i przemijania...* 1. fentebb!)

A *sahinsah* és A *császár minden kétséget kizáróan a hatalom struktúrájáról* szól. Viszont a *Még egy nap az élet* című könyvét nem olyan könnyű meghatározni. (Magyarul *Golyózaporban Angolában* címmel jelent meg – a ford.)

A *Még egy nap az élet* egzisztenciális kérdésekkel foglalkozik, egészen más, mint a többi könyvem. Arról szól, hogyan tud elveszni az ember, s hogyan tudja feltalálni magát különféle helyzetekben. Arról, hogy lehetetlenség bizonyos dolgokat kifejezni, megtalálni, megérteni. Sok újságíró úgy viselkedik, mintha zsebében volna a bölcsék köve. Teheránban – ez tipikus jelenség volt a forradalom idején – százával hemzsegték az újságírók mindenütt, de kilencven százalékuk először járt Iránban. Az iráni civilizáció, Irán történelme nagyon gazdag, összetett dolog, ők pedig úgy viselkedtek, mintha egész életükben az iráni ügyek szakértői lettek volna. Nem ismerték a nyelvet, jószerivel azt sem tudták, hol vannak, mégis teljes komolysággal írogattak arról, hogy ki tartozik a jobboldalhoz, ki a baloldalhoz, melyik csoportosulások melyik mozgalmakat képviselik. Ez nekem nem tetszett. Nem hiszek az ilyesmiben. Úgy vélem, hogy a mi munkánkban az alázat a legfontosabb. A szituációk és a kultúrák hallatlanul bonyolultak. Az igazat megvallva, én ebben az egészben elveszettnek érzem magam, s ha őszinték akarunk lenni önmagunkhoz és olvasóinkhoz, akkor ezt, szerintem, be kell vallanunk, el kell ismernünk korlátainkat.

A *Még egy nap az élet* egyik méltatásában valaki azt írta, hogy a szerző nem beszél arról, milyen társadalmi mozgások és pártok voltak ott, csak azt ismételteti, hogy elveszettnek érzi magát – de hát én pont ezért írtam azt a könyvet. Küldjük a táviratokat és a cikkeket, de van az eseményeknek olyan aspektusa is, amelyet nem tudunk közvetíteni: egy haldokló város atmoszférája, hangulata, mert ez nem statisztikai kérdés, ezt nem lehet leírni egy átlagos jelentésben. Pedig hallatlanul fontos. Ez a könyv olyan országról szól, amelyben senki sem tudja, mi fog történni másnap, egy hónap múlva, egy hét múlva, ki veszi át a hatalmat, ki kivel fog harcolni. Bizonytalanság – erről szól a könyv.

Szeretném önt tovább kínózni a kérdéssel: „miért?” Van a könyvnek egy epizódja, amelyben meghal egy katonalány; mi volt ezzel az epizóddal a célja?

Nagyon szomorú látvány volt. A halál a fronton normális dolognak számít – végül is az ember tucatszám lát holttesteket, ez azonban az olvasónak nem sokat mond, meg kell tehát mutatni neki a halál emberi oldalát... s ennek ez a módja. Egy szép leány, a fiatalsága, a bája ezt az egészet nagyon drámaivá teszi. Útközben rengeteg holttestet láttunk... de a halált legjobban az élet által megmutatni...

(*Nie jestem w stanie zdobyć swoich książek...*, 1. fentebb!)

Az ön könyveiben legalább kétféle analízist fedezhetünk fel. Az egyik a hatalom struktúrájának analízise, a másik az „analitikus képek” jelenléte. Két nagyon szuggesztív képre gondolok. Az első A sahinah egyik jelenete: amikor a tér közepén, lövöldözések közepette, egy tolókoCSI forog körbe, a másik – még megdöbbentőbb kép – a Még egy nap az életből való: fajtiszta kutyákat etetnek a katonák NATO-fejadagokkal, s ezek a kutyák később a barakkok előtti fűvön üzekednek. [Ryszard Kapuściński nevet: ez valóban megtörtént!] Ön keresi az ilyen különleges képiséget? Hogyan bukkant ilyen rendkívül kifejező képekre?

Nem tudok válaszolni erre a kérdésre. Én így látom a világot, nem tudom, hogyan van ez. Valószínűleg egy nagy szempár vagyok. Valójában szelektáló-készség kérdése az egész, az ember száz meg száz ilyen képet lát maga körül, de tudja, hogy ezek fölöslegesek, hogy arra kell koncentrálnia, amelyet meg is akar mutatni. Egyetlen kép, de megfelelő helyen. Én tudósítói iskolában nevelkedtem, ott pedig nagyon tudni kell szelektálni. Azt se felejtse el, hogy fotós vagyok, és művészfotókat is készítek. Igyekszem úgy szemlélni a dolgokat, mintha

képeket néznék, keretet adok nekik, mint amikor fényképezek, amikor kiválasztok egy arcot vagy egy épületrészletet, s ki tudja, miért, csak bizonyos részletekre koncentrálok. Egyszerűen... így látom. Valamikor egyetemistáknak tartottam foglalkozásokat, s folyton azt kérdezték tőlem, hogy „miért?“, „miért?“, aztán úgy három-négy óra múlva az egyik hallgató fölállt, és ezt mondta: „Hagyjátok őt békén, minek kérdeztetek? Ő így látja, és kész, nincs rá válasz”.

(uo.)

Amikor fényképezőgéppel indulok útnak, egészen másként szemlélem a világot, mint amikor csak úgy sétálgatok egy kollégával, s közben vitatkozunk. Mert ilyenkor az a vita a legfontosabb, nem a bennünket körülvevő valóság – azt észre sem vesszük. Amikor viszont fényképezőgéppel indulok el, hogy lefotózzak egy várost, egy embert vagy egy jelenetet, akkor az egyes részletekre koncentrálok. És keresek, keresek... Mert a fényképezés az maga a részlet, a részlet kompozíciója, az a törekvés, hogy megtaláljuk benne a metaforát, a szimbólumot, hogy szemügyre vegyük, megfigyeljük, elgondolkodjunk rajta – mit tudunk meg általa a világról, mit mond nekünk? Ezt látja a festőművész vagy a fotóművész szeme, amikor az adott részletre összpontosít. Mert számomra a valóság ennek a két dolognak az összekapcsolása: a város leírása nem más, mint annak a szintézise, ami a város történelmi értelemben, ugyanakkor azonban az is, hogy milyen részletek alkotják.

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach...* l. fentebb!)

Az utóbbi évtizedekben Afrikáról Alberto Moravia is írt. Ha az ember Moravia könyveit és az ön könyveit olvassa, az a benyomása támad, hogy önök két különböző földrészt láttak. Moravia Afrika szépségeiről beszél, ön a tragédiáiról. Lehet, hogy önt nem érdekli az afrikai természet szépsége?

Egész oldalakat találhat nálam is, amelyeken Afrika szépségét taglalom... Én és Moravia egészen eltérő dolgokkal foglalkoztunk, és Afrikát teljesen eltérő tempóban szemléltük. Imádom a természetet, gyönyörködöm benne, de Moraviának több szerencséje volt, mint nekem, mert íróként utazott Afrikába. Én rabszolgá voltam – az én zaklatott munkám rabszolgája. Sajtóügynökségnek voltam a tudósítója, és az egész kontinens eseményeiről kellett tudósítanom. Azokban a régmúlt években Afrika és a világ többi része között nem volt könnyű kapcsolatot teremteni. Kevés volt a telefon, az újság, televízió még nem létezett. Az internet csak a science fiction irodalomban szerepelt. Nagyon nehezen lehetett információkhoz jutni. Amikor Tanzániában voltam, nem tudtam híreket szerezni az algériai eseményekről. Egy Párizsban vagy Londonban dolgozó újságíró jóval többet tudott róluk. Az egyetlen csatorna, amelyen kapcsolatot tarthattam a világgal, a telex volt, de nem minden országban volt működő készülék. „Hol van telex?” – ezt a kérdést tettem föl magamnak minden alkalommal, amikor útnak indultam. Amikor pedig már megtudtam, hol keressem, kezdhettem reménykedni, hogy használni is lehet majd. Ráadásul a mi ügynökségünk szegény volt, nem volt annyi pénzem, hogy információk elküldésére költsem. Varsó, az ügynökségem kereste velem a kapcsolatot, ami azt jelentette, hogy előre ki kellett jelölnünk egy helyet, ahol volt telex. Egyik nehézség követte a másikat, gyakran nem is lehetett ezeket megoldani. Maga volt a pokol. Nekem nem volt időm arra, hogy utazgassak, nézegessem a tanzániai falfestményeket vagy a kenyai parkokban sétálgassak. Nekem politikával, gazdasággal, háborúkkal kellett foglalkoznom. Szerettem volna megismerni Afrika csodás szépségeit, de nekem dolgoznom kellett ahhoz, hogy megismerhessem. Nem engedhettem meg magamnak, hogy kirándulgassak.

Egy lengyel újságíró nem lehetett *freelancer*. Ezért könyveimben én, Moraviával ellentétben, Afrikáról csakis mint az államcsínyek, a háborúk, a nagy vezérek kontinenséről írhattam. Most már több időm van, s bizonyos dolgokat megengedhetek magamnak. *Ében*

című könyvemben megjelenik Afrika természete, kultúrája, tágas térségei. De változatlanul különös figyelmet fordítok az emberre.

(Raccontare un continente: la storia nel suo farsi, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Andrea Semplici [in:] Ryszard Kapuściński, Il cinico non è adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo, A cura di Maria Nadotti, Roma 2002.)

A hetvenes években ön még egészen másként írt. Etiópiáról vagy Iránról szóló könyvei a narrációt tekintve befejezett művek voltak, regényhez vagy drámához lehet őket hasonlítani. Pedig ez nem is volt olyan régen.

Azt hiszem, hogy épp a hetvenes évek jelentik a cezúrát. Az elektronikus forradalom örült gyorsulást eredményezett. Az információ sokkal nagyobb sebességgel terjed. Én még emlékszem az elektronikus forradalom előtti korra. Másfelől kicsit az én látószögem is megváltozott. Amikor *A császár* vagy *A sahinsah* született, egyetlen helyre és eseményre koncentráltam, most viszont tágabb, planetáris horizonton igyekszem szemlélni.

A Szovjetunió széteséséről szóló A birodalom című könyve már jobban emlékeztet kollázsrá, mint drámára.

A birodalom című könyvemet már nem tudtam úgy megszerkeszteni, hogy legyen bevezetése, tárgyalása, befejezése, a valóság ugyanis túl sok tényezőt zúdított rám. Ezeket nem tudtam összerendezni.

De szerette volna?

Eleinte igen, de aztán rájöttem, hogy képtelen vagyok rá. Ráadásul azt is tudtam, hogy nem írhatom a könyvet a végtelenségig. Amikor belefogtam, huszonöt témát jelöltem ki mint elengedhetetlen minimumot. A végén aztán csak tizenkettőt használtam fel.

(Świat w kawalkach, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Michał Cichy, „Książki” Nr 5, a „Gazeta Wyborcza” melléklete 1997, Nr 110.)

Tisztában voltam azzal, hogy a kommunizmus bomlási folyamatának központja, az a hely, ahol ez a legnagyobb méretekben zajlik, az maga Oroszország, vagyis az egykori Szovjetunió. Ezt az egyedülálló történelmi eseményt úgy akartam megírni, hogy a legjelentősebb, legközpontibb helyen kísérjem figyelemmel. Ezért választottam Oroszországot, nem pedig, mondjuk, Csehszlovákiát, Magyarországot vagy Lengyelországot, ahol az események nem voltak globális méretűek. A kommunista rendszer Oroszországban született, s ez az ország lett a sírja is. Ez fontos volt számomra. A mi esetünkben a kommunizmus másodlagos, ránk erőltetett rendszer volt. Tiszta formájában csak a Szovjetunióban lehetett vele találkozni, s bukását is ott lehetett megfigyelni.

(Nieustajqca fascynacja światem... 1. fentebb!)

A birodalom írásánál nagy segítségemre volt a *Gazeta Wyborcza* című napilap. Tomek Burski, aki följajánlotta, hogy részletekben közlik a könyvet, kikötötte, hogy a folytatásoknak rendszeresen, minden szombaton meg kell jelenniük. Amikor megállapodtunk, még egyetlen oldal sem volt megírva. Tudtam azonban, hogy nem hagyhatom cserben az újságot, és – akár betegen is – rendszeresen írtam.

Vagyis *A birodalom* heti folytatásokban született, minden kedden elmentem a szerkesztőségbe, s leadtam a következő részt. Hatékonyan mozgósított az a tudat, hogy az újságban fenntartják nekem a helyet, s az az üres hely az én szövegemre vár. Másfelől az újsággal kötött szerződés segítségemre volt abban, hogy visszautasítsam a folyton érkező különféle ajánlatokat. Tiszta lelkiismerettel mondhattam: nincs időm, írok.

Minden könyvemet folytatásokban írtam. Folytatásokban született meg *A császár*, *A sahinsah*, a *Még egy nap az élet*, s ez a munkarend nekem nagyon megfelel. Valójában azt mondhatom magamról, hogy folytatásos író vagy folytatásos riporter vagyok.

(*Reportaż i trwanie*, Ryszard Kapuścińskiival beszélget Wojciech Górecki, „Res Publica Nowa” 1993, Nr 7/8.)

Fölvetődik a kérdés, amikor az ember szembekerül a világgal, és rádöbben arra, hogy mennyire fölszabdalt, föltizedelt, ellentmondásokkal, mozgásokkal, hihetetlenül bonyolult dolgokkal, problémákkal teli ez a világ: hogyan lehet ezt ábrázolni? Epikus módon nem lehet, annyi minden tolakszik az ember tolla alá, annyi különféle, elképesztően összekeveredett, összegabalyodott és zavaros dolog, amelyek állandóan változnak, mert a konfigurációk szüntelen átalakulásban vannak. Csakis a fragmentummal lehet operálni, a töredékkel, amely a világ összetettségének bizonyos aspektusait érinti, azokat próbálja jelezni. Szerintem semmi mást nem lehet tenni. Természetesen fölbukkanhat egy zseni, aki egyszerűen felülkerekedik a világnak ezen a valóságán, egy különleges géniusz, de én ebben, személy szerint kételkedem. Ma már nem jelent gondot az, hogy információhoz jussunk vagy hogy a világ megértésére törekedjünk. Ezért gondolom, hogy csakis a prózának ez a válfaja, a fragmentarista próza felel meg a mai világnak. Persze, csak ha valaki valóban meg akar majd birkózni az új világgal.

(„*Mnie pasjonuje świat...*”, Ryszard Kapuścińskiival beszélget Grzegorz Kalinowski, „Kwartalnik Artystyczny” 1997, Nr 2.)

Milyen fajta irodalmat képviselnek a Lapidárium soron következő kötetei?

Én a „fragmentarista műfajba” sorolnám őket. Valaki azt mondta, hogy ez a forma irodalmi krízisek idején nyer teret, amikor egy forma véget ér, de egy másik még nem jelentkezik. Napjainkban a világ annyi információval ostromol bennünket, hogy az ember vagy nem figyel erre oda, kivonul a világból, és úgy ír, mintha ötven vagy száz évvel korábban élne, vagy pedig – ha valakinek a valóságra nyitottabb a természete – megpróbálja elkapni azt, amit lehet: megfigyeléseket, rövid reflexiókat.

Nem a posztmodernről van itt véletlenül szó? Hiszen a posztmodernistáktól származik „a nagy narrációk vége” és „a fragmentumokba rejtett élet” jelszava.

Én egyszerűen elébe megyek a világnak, amely nagyon nyitott világ.
(*Świat w kawalkach...* 1. fentebb!)

Az ön Lapidárium II. című könyve ahhoz az utóbbi időben rendkívül népszerűvé vált, a próza, az esszé és az önéletírás metszéspontjában elhelyezkedő irányzathoz sorolható, amelyet számos lengyel író képvisel, mint például Konwicki, Herling-Grudziński, Lem, Miłosz, Brandys, Szymborska, s amelyet jegyzeteknek, silva rerumnak, intellektuális naplónak nevezhetünk. Nem fél ebben az élbolyban biciklizni?

Nem, nem félek. Végül is nem beszéltünk össze, hogy mindannyian hasonló módon fogunk írni. Ez a helyzet nem valamiféle titkos határozat vagy kollegiális egyezség eredménye.

Néha egyszerűen bekövetkezik az irodalomban egy olyan pillanat, amikor hirtelen sok hasonló alkotás születik, és mindenki mintegy ugyanazon a hullámhosszon kezdi a gondolatait közvetíteni. Azt hiszem, ez összefügg a XX. század végére jellemző mély és alapvető átalakulásokkal, a történelmi folyamatok olyan mértékű felgyorsulásával, hogy azokat már nem lehet nagyobb irodalmi formákban kifejezni. Az író az aktuális események erőteljes nyomása alatt alkot. Az a tempó és rohanás, amelyben manapság élünk, amelyben a világ eseményei zajlanak, oda vezet, hogy egyre nagyobb olvasói kényszer nehezedik az íróra, az olvasók ugyanis mindent azonnal, rögtön, máris tudni akarnak! Nem hajlandók megvárni, míg valaki pár év múlva, a távoli jövőben megír egy terjedelmes regényt, egy trilógiát, egy nagyszabású epikus panorámát, esszét vagy hasonlót. Vagyis kétoldalú a nyomás: ezt akarják az írók, de főleg ezt akarják az olvasók. Mindenesetre az alapvető impulzust az elképesztő felgyorsulás és az azonnali reagálás szükségessége adja.

S ön, minthogy eleget akar tenni az elvárásoknak, kénytelen magát átrágni a hasonló

műfajú könyvek kásahegyén. Gondolja, hogy éppen az ön hangja fog a kórusból kiválni, kihallatszani?

Nem tudom. Tényleg nem tudom! Én mindig a magam útját járom, és nem töprengök ezen. Igyekszem, amennyire tudok, bensőségesen írni, függetlenül attól, hogy egy újabb utazásról, az olvasmányélményeimről vagy az írói munka természetéről van szó. Amit csinálok, azt igyekszem a saját egyéni, halk hangomon tenni. Nem tudok kiabálni...

(Lapidárium, *czyli „nowy tekst”*... l. fentebb!)

A Lapidárium II. magától értetődően a Lapidárium első kötetének folytatása. Önkéntelenül is fölvetődik a kérdés: ugye, újabb kötetek követik majd az első kettőt?

Elég nagy rendszerességgel írok ilyen feljegyzéseket, ha tehát sikerül, szívesen összeállítok egy *Lapidárium III.* kötetet, aztán, ha időm s az élet engedi, elgondolkodom egy negyedik és ötödik köteten is. Az ilyen írásokat „menet közben születő” alkotásoknak nevezném, hiszen ezekben emberi benyomások, reflexiók, vélemények jutnak kifejezésre, vagyis olyan dolgok, amelyek véletlenül ütnek meg a fülemet, véletlenül jutnak eszembe valamilyen vita vagy beszélgetés közben. Vagyis természeténél fogva laza, nyitott formával van dolgunk. Nem tagadom, hogy ha sikerülne, nagyon szívesen folytatnék egy ilyenfajta ciklust.

Nehéz szívvel hallgatom, amit mond. Ez amolyan archiváló, íróasztal melletti munka, pedig ön alapvetően konkvizistádor lelkületű utazó, „őrült” riporter, aki elutazik oda, ahova egyetlen más újságíró sem, mindig oda, ahol éppen felkelés, háború vagy forradalom tör ki. Legalábbis erre szoktatta rá az olvasóit. Nem gondolja, hogy ők továbbra is ezt várják öntől?

De hát én ezt egyáltalán nem hagytam abba! A múlt évben, vagyis egyáltalán nem olyan régen, hosszabb magányos utazást tettem Afrikában, benéztem számos távoli, félreeső szaharai, öserdei településre. Állandóan igyekszem valamit megkeresni, felkutatni utazásaim folytatásaként. Ez már afféle szenvedély nálam, így születtem. Már nem fogok megváltozni. Amíg még tehetem, utazom és utazni is fogok. Jóllehet azt hisszük, hogy már mindent tudunk, még mindig rengeteg fölfedeznivaló van ezen a földön.

(Lapidárium, *czyli „nowy tekst”*... l. fentebb!)

A mifelénk riportnak nevezett műfaji forma az esszéizálás, vagyis az írói reflexiók irányában fejlődik tovább, a tiszta leírást ugyanis elvette a filmfelvevő és a tévékamera; mintegy ellopta tőlünk. A tisztán leírásra törekvő riportírásnak nincs jövője. Sokkal jobban, expresszívebben módon végzi ezt a kamera. A reflexió viszont mélyreható tudást követel.

(*Świadectwo rozpadu is przemijania*... l. fentebb!)

Ma már nem elég csupán hallani vagy látni valamit. Ez már határozottan kevés. Jelenleg annyira összetett és nehéz világban élünk, körülöttünk annyi minden történik, hogy szüntelenül ellenőriznünk kell, mit gondolnak az adott témáról mások, konzultálni kell, újabb és újabb könyveket kell elolvasni. Manapság egyszerűen nem tudja átfogni a világot az egyes elme, hiszen tudásunk nagyon sok információ, vélemény, nézőpont összegződése. A globális valóságot kizárólag a közös, kollektív gondolkodás segítségével lehet megismerni, egyéni gondolkodással semmiképpen. Valamikor, Platón, Arisztotelész és Szent Ágoston korában ez talán még lehetséges volt. Ma azonban már nem az. Azok az idők már nagyon régen véget értek.

(Lapidárium, *czyli „nowy tekst”*... l. fentebb!)

Lelkes híve vagyok az idézeteknek, és azt hiszem, figyelmet érdemel Walter Benjamin nézete, miszerint az idézetek könyve lenne a legtokéletebb könyv. Amikor beleássuk magunkat egy tudományos témába, rájövünk, hogy már egy sor könyvet írtak róla. Mindegyik könyvben van legalább egy izgalmas gondolat. A közönséges olvasó nem jut el ehhez a

gondolathoz, mert nem olvassa el az adott könyveket. Úgy gondolom, hogy az, aki behatóan foglalkozik valamilyen területtel, köteles az ilyen gyöngyszemeket kihalászni. Normális esetben ugyanis elvesznek egy háromszáz oldalas szövegben, ha azonban kiemeljük őket – életre kelnek, fölragyognak.

(*Reportaż i trwanie...* 1. fentebb!)

A világ minden szögletéről annyi tudás halmozódott már föl, hogy a megfelelő irodalomnak a töredékét is képtelenség megismerni. Mire támaszkodom a források kiválasztásánál? Sokat segít az intuíció, amely megsúgja, hogy mi az igaz és mi a hamis. Ez az intuíció azonban óriási tapasztalattal társul, én például tudom, milyen Brazília vagy Tanzánia, néha apróságokból is rájövök a tévedésre. Vagyis: intuíció, tapasztalat és – általános olvasottság. Ez biztosít megfelelő összehasonlítási szintet. Ha egy adott kérdéssel kapcsolatban csupán egyetlen könyvet ismernék, tarthatnám azt alfának és omegának, a kérdés bibliájának. Én azonban elolvastam életemben néhány könyvet. Ezenkívül létezik olyasmi is, amit a „harmadik világosok” közösségének nevezhetünk. Mint minden szakma, mi is ismerjük egymást, tudjuk, hogy itt ilyen elméleti iskola működik, ott olyan, itt erre kell figyelni, ott meg arra; ha például a franciákat olvassuk, ők bizonyos dolgokat másként mutatnak be, mint az angolok vagy a spanyolok.

(*Trzeba być w środku wydarzeń*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Łęcki, „Śląsk” 1997, Nr 12.)

Amikor írok, nagyon sokat olvasok. Olyasmit, ami a műhelymunka tekintetében inspirál. Járkálok a polcok között, és találomra leveszek valamilyen könyvet. Most éppen Przybyszewska leveleit olvasom – valóban nagyon szép irodalom. És újraolvasom, ki tudja, hányadszor, az *Odüsszeiát*, mert annyira tetszik Siemieński fordítása. Szükségem van erre a könyvtárra, mert sokszólamú. Nem megy az írás, fogok egy másik könyvet, s ha abban sem találok semmit, fogom a következőt, míg inspirációt nem kapok. Ezenkívül természetesen rengeteg szakirodalmat is olvasok. Irodalomból írt irodalom.

(*Warsztat musi być czynny*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Barbara N. Łopieńska, „Res Publica Nowa” 1995, Nr 1.)

Amikor *A birodalom* című könyvem írásához készülődtem, elolvastam egykori riportereink összes témába vágó könyvét. Négy szerző – Wańkiewicz, Cat-Mackiewicz, Janta-Polczyński és Pruszyński – riportjainak kivételével mind csalódást okoztak. Nyoma sincs bennük a szellemi erőfeszítésnek, a reflexiónak. Mindössze az eseményeket írják le – hogy koszos volt a pincér, hogy elromlott az autó. Pedig a tények leírása nem jelentheti a gondolatok hiányát, csak az alapos tudás teszi ugyanis lehetővé, hogy kiválasszunk egy adott tényt, s egyetemes jelentést adjunk neki.

(*W brzuchu potwora...* 1. fentebb!)

Hogyan épül fel a könyvtára?

Nekem több könyvtáram is van. Könyveim egy része szanaszét van a világban – Lagosban, Mexikóban, Dakarban, az Egyesült Államokban, Oxfordban. Akárhova érkezem ugyanis, azzal kezdem, hogy bemegyek a szállodába, és berendezek magamnak egy könyvtárat. Cipelem magammal az adott országra vonatkozó könyveket, a megfelelő szótárakat és lengyel szépirodalmat is a nyelv miatt, például a Pan Tadeuszt vagy a Beniowskit vagy Nalkowskát. Aztán jön a gond a hazautazáskor, a könyvek egy részét otthagynom valakinél, abban a reményben, hogy egyszer még elutazom oda. Van úgy, hogy ez sikerül, van úgy, hogy nem. A lakásomban három szinten vannak könyveim. Az emeleten van a „főkönyvtáram”, a másik rész a földszinten, ahol valójában lakom, és van még a pince. A pincébe nem szoktam lenézni,

de a másik kettőt használom.

Ez több ezer könyv.

Könyvtáram legfontosabb része itt van, ezen a falon, ez pedig a filozófia.

Őn olyan tökéletes tényfelismerő technikára tett szert, hogy most a riporter tapasztalatait bizonyára a bölcsélet szintjére akarja emelni.

Aztán következik a szociológia, a történetfilozófia, a különféle történeti korok, a zene, az építészet, itt pedig azt gyűjtöm, ami a „nacionalizmus” témakörébe tartozik. Ez itt *A birodalom* föl nem használt forrásanyaga, ez pedig Európa. Művészettörténet majd a kultúráfilozófia folytatása. A könyveim egyébként mozgásban vannak. Amikor írni kezdek valamit, a megfelelő könyvek előre kerülnek, az előző írásomhoz használt könyvek pedig hátra. Most a több száz afrikai témájú könyv van elől.

(Warsztat musi być czynny... l. fentebb!)

Vannak valamilyen családi könyvei?

Egy sincs. Én szegény családból származom, nálunk nem voltak könyvek. Mindent én magam vettem, a felét a világ különböző országaiban. Nekem egyszerűen szükségem van írás közben könyvekre. A lehető legtöbbet kell elolvasnom azzal a témával kapcsolatban, amelyről írok, hogy tisztában legyek azzal, mi az, amit már megírtak. Keresem azt, amit újnak tartok, vagy azt, amit másként akarok elmondani, mint ahogyan korábban elmondták. A könyvekre tehát azért van szükségem, hogy vitatkozzam velük.

(uo.)

Könyvgyűjtési „filozófiájában” történtek-e változások?

A filozófiám mindig az volt, hogy legyen minél több könyvem. A mai napig gyűjtöm őket az egész világból. A hatvanas években, Nigériában, amikor súlyosan megbetegedtem, repülővel szállítottak haza, a csomagjaimat meg utánam küldték. A gdański pályaudvaron a vámossal faggatott, hogy hol van tulajdonképpen a holmim, mert csak egy láda könyv, egy farmernadrág meg egy serpenyő érkezett.

(uo.)

Néha azért csak szelektál?

Szenvedek, de néhány könyvtől időnként megválok. Azzal győzködöm magam, hogy a könyvtár nem azért van, hogy nézegessem, hanem hogy a munkámban legyen segítségemre mint segédanyag. Ezért aztán a könyvtárnak mindig működőnek kell lennie.

(uo.)

(folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

Ryszard Kapuściński

Egy riporter önarcképe

IV.

Mindennap újakezdem az írást. Olyan ez, mint a gályarabság. A szó szoros értelmében az, mert mire megírok egy oldalt, facsarni lehet ingemből az izzadságot. Mindennap újra kezdőnek érzem magam. Ha egy könyvem megjelenik, többé már nem az én könyvem. Mindent előlről kell kezdenem. Amit eddig leírtam, egyáltalán nem segít, inkább teherként nehezedik rám.

(*Być dla siebie surowym*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Wojciech Wiśniewski, [in:] Wojciech Wiśniewski, *Lekcja polskiego*, Warszawa 1993.)

Kézzel írok, ugyanúgy, mint kollégáim többsége. Szerintem a próza ritmusa ezt igényli. Nem nagyon hiszek abban, hogy színvonalas prózát lehet számítógépen írni.

(*Specjalność: bieda*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Małgorzata Szczepańska-Piszcz, „Gazeta Pomorska“ 1999. nr 117.)

Sosem olvasom újra azt, amit már megírtam, mert úgy érzem, hogy a következő könyveimmel kell foglalkoznom. Nagyon csúnya tulajdonság a már megírt szövegeken való tünődés, mert ez egyfajta egocentrizmus. Tanúskodhat mazochizmusról, önsanyargatásról, ha a szöveg nem a legjobb, vagy pedig önteltségről, hogy lám, milyen remek dolgokat írtam. Azt hiszem, tőlem mindkét tulajdonság idegen.

(*Europa jest na szczęście mala*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Jacek Antczak, „Słowo Polskie“ 1999, nr 12.)

Igyekszem mindennap írni. Ha egy nap alatt sikerül megírnom egy oldalt, úgy vélem, jó napom volt. Leggyakrabban egy negyed vagy egy fél oldalnyit írok. De az sem ritkaság, hogy nem írok semmit. Egyszer egy barátomtól, Andrzej Garlicki professzortól azzal köszöntem el, hogy: „Sietek, mert írnom kell“. „Neked, írnod? – csodálkozott. – Hiszen te már mindent megírtál“.

Ha nem kapcsolom ki a telefont, nem tudok dolgozni. Rengeteg ajánlatot kapok telefonon. Hogy menjek el Tokióba, Strasbourgba, Bydgoszczba. A meghívásoknak csak elenyésző százalékban teszek eleget. Emellé ezrével kapom a leveleket, amelyekben arra kérnek, hogy írjak ajánlást, bevezetőt, bírálatot mások műveihez. Szégyellem bevallani, de régen nem voltam már moziban, színházban, hangversenyen. Reggel hat körül kelek, s azt se tudom, mihez kapjak. Saját helyzetem rabja vagyok.

(*Specjalność: bieda*, l. fentebb!)

Mit jelent önnek a Nyugaton aratott siker?

Nem a sikerért írok. Azért írok, hogy átadjak egyfajta üzenetet, foglalkozásomat pedig sajátos küldetésnek tartom. Sosem gondoltam rá kizárólag mint pénzkeresetre, általában nem is volt pénzem. Nagyon összetett világban élünk, új kultúrák és új társadalmak jöttek létre, velük együtt pedig feszültségek, háborúk, vallási és etnikai konfliktusok, hatalmas expanzionizmus stb. Úgy vélem, hogy azokat, akiknek lehetőségük van sokat utazni, egyfajta

felelősség terhel: meg kell mutatniuk, hogy más népeknek is megvannak a maguk érzései és szükségletei, hogy meg kell őket értenünk és ismernünk, azok pedig, akik megismerték őket, kötelesek ezt valamiképpen megmutatni, lefordítani.

(*Nie jestem w stanie zdobyć swoich książek...*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Chris Miller, „Edinburgh Review“ 1985, nr 68/69.)

A legnagyobb nehézség, ugyanakkor a legnagyobb eredmény az, ha a karriert az élet és az alkotás normális folyamatává tudjuk tenni. Vagyis a karrierem nem a karriert szolgálja, hanem abban segít, hogy terjeszthessem, közkinccsé tehessem azokat az értékeket, eszméket és gondolatokat, amelyeket szeretnék az olvasóközönséghez eljuttatni. A karriernek az a legfőbb értéke, hogy segítségével bizonyos értékeket megoszthatunk a világgal.

(*Exklusive dla „Kariery“*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Czesław Czapliński, „Kariera“ 1990, nr 6.)

A távoli országok megismerésében most segítségére van a hírnév, amely megelőzi érkezését?

Inkább akadályt jelent, méghozzá nagyot. Először is: rosszul érzem magam, ha idegen emberek felismernek. Ennél is nagyobb baj azonban, hogy amikor megérkezem, mondjuk, Ugandába, az ottani hivatalosságok már várnak. Meg akarják szervezni az ottlétemet, kijelölik az útvonalat, úgynevezett kísézőkről gondoskodnak. Hivatalos személyként azonban ugyan mit tudhatok meg? Egy riporter igazából csak akkor érhet el valamit, ha névtelen, ha egy ember a sok közül. Másként beszélünk egy újságíróval, és másként olyan valakivel, akibe véletlenül botlottunk bele.

(*Korzenie w polskiej biedzie*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Barbara Hołub, „Przekrój“ 1992, nr 39.)

Lengyelországról már nem fogok írni, ez ugyanis technikailag lehetetlen. A riporternek anonimnak kell lennie. Én viszont már nem tudok elvegyülni a tömegben. Az a riporter, akit felismernek, elveszíti esélyét arra, hogy jó riportot írjon.

(*Specjalność: bieda*, l. fentebb!)

Az a kérdés, hogy miért nem írok Lengyelországról, ügyeletes kérdésnek számít, amelyre mély meggyőződéssel azt szoktam válaszolni, hogy ez nagyon rendjén való dolog. Az a véleményem ugyanis, hogy a lengyel irodalomnak, miként minden más irodalomnak is, állandóan tágítania kell a horizontját, át kell lépnie nemzeti síkatorának határait. Olyan világban élünk, amely egyre inkább globálissá, divatos szóval egységessé válik, ennek a ténynek pedig tükröződnie kell az irodalom alakulásában: az irodalom nem létezhet úgy, hogy nem vonja le ebből a megfelelő következtetéseket. Nos, én olyan valakinek tartom magam – és erre nagyon büszke vagyok –, aki új tartalmakkal gazdagítja nemzeti, hazafias, forradalmi, okkupációs, partizán témájú stb., stb. irodalmunkat, amelyből azonban hiányzik az ember, az emberiség geográfiájának értelmében vett általános emberi motívum.

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Magdalena Lebecka, „Kresy“ 1994, nr 17.)

Gyakran kérdezik tőlem, találkoztam-e Afrikában lengyelekkel. Ilyenkor azt szoktam felelni, hogy lengyelekkel itthon, Lengyelországban is találkozhatom. Ezért fölösleges volna Afrikába utaznom. Ha Afrikába megyek, azért teszem, hogy ott afrikaiakkal találkozom, s róluk írjak.

(uo.)

Arra a kérdésre, hogy miért nem írok Lengyelországról, olyasmit is szoktam válaszolni, hogy jól van ez így, mert arról viszont, amiről én írok, senki más nem tud írni. Negyven évet áldoztam az életemből arra, hogy járjam a világot. Sokféle körülmény járult ehhez hozzá; az egyik az a tény, hogy rengeteg pénzt ruháztak belém. Ma már nagyon nehéz ilyen írásmodellt létrehozni. Azt mondjuk: ide utazott, oda utazott... Emögött azonban ott van az illető hihetetlen erőfeszítése és a szponzorok óriási anyagi hozzájárulása. Mindezek eredményeként rendkívüli, mások számára hozzáférhetetlen tudás birtokába jutottam. És nem azért, mert én magam különleges képességekkel rendelkezem, hanem mindközönösen technikai-időbeli okok miatt. Úgy vélem hát, ha Lengyelországról kezdenék írni, az egyszerűen óriási veszteség lenne.

Ráadásul meggyőződésem, hogy minden területen, így az újságírásban is, szükség van a specializációra. A mi szakmánkban ez nehezen kivitelezhető, különösen Lengyelországban, ahol az újságírónak a legkülönfélébb dolgokkal kell foglalkoznia, Nyugaton azonban általában szem előtt tartják ezt a kívánalmat. Én magam, úgy érzem, szakembere vagyok a harmadik világ táján értelmezett problematikájának, a globalizmusnak vagy – filozófiai terminussal élve – a holizmusnak. Lengyelország viszont a hazám, amelyhez érzelmek fűznek – itt élek, ezen a nyelven írok, de – édes istenem! – egyszerűen nem értek Lengyelországhoz, akármilyen furcsán hangzik is. Előbb neki kellene fogynom a lengyel történelem, gazdaság tanulmányozásának – adatokat kellene gyűjtenem, meg kellene ismerkednem a gazdasági, politikai kérdésekkel –, életemből néhány évet erre kellene szentelnem. Mikor van nekem minderre időm?

Ebben a kérdésben még az a meggyőződés is benne rejlik, hogy az újságíró bármiről írhat, bármilyen témát feldolgozhat.

A világ különböző részeiből keresnek telefonon a kiadók: utazz el Kínába, ott most fontos események zajlanak; más valaki ezt sugallja: utazz Koreába, írdál könyvet Kim Ir Szenről, aki rövidesen meghalhat – ez nagyon aktuális téma. Szóval, egy sereg megrendelést kaptam már, amelyeket nem tudok elvállalni, mert már nincs időm, más tervek foglalkoztatnak; ráadásul nem tudok könyvet írni olyan témáról, amely nem ébreszt bennem semmiféle élményeket. Ezért aztán a következőket szoktam válaszolni kiadóimnak: nem írok Kim Ir Szenről, mert semmiféle, sem pozitív, sem negatív érzelmi szál nem fűz hozzá – ez az ember engem nem érdekel. Nem írhatok könyveket érdektelen megrendelésre, mert én minden könyvemet mélyen átélem, minden könyvem nagy érzelmek, töprengések eredményeként születik meg, és olyan dolgokról szól, amelyek fontosak nekem, amelyek közel állnak hozzám.

(uo.)

Korai könyveimet jó ideig nem olvasták, s emiatt én nagyon szenvedtem, szomorú voltam és csalódott. Első könyvem 1962-ben jelent meg, amikor Afrikában éltem és dolgoztam. Időről időre hazajöttem, s olyankor láttam, hogy könyveim ott hevernek eladatlanul a polcokon, ami Lengyelországban mindig rossz ómen volt. Ismerőseim tanácsokat adtak: Többet kell írnod az itthoni eseményekről, ilyen és ilyen hangnemben. Én azonban ellenálltam. Az emberek azt kérdezték, miért nem írok Lengyelországról – pedig én mindig Lengyelországról írtam! Mindig ezt tettem, természetesen nem szó szerinti értelemben, egyenesben. Meg voltam róla győződve, hogy eljön az idő, amikor az emberek majd olvasni fogják a könyveimet, még hozzá az én feltételeim szerint. Igyekeztem elmondani, hogy az, ami ott, távol történt, itteni embereknek volt fontos, és az olvasóknak ezeket az összefüggéseket meg kell érteniük. Nem adtam fel az elveimet, nem változtam meg. Hittem abban, hogy végül csak eljutok az én olvasóimhoz.

(*Na ile języków przethumaczono Cesarza?*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Carl Tighe, [in:] *The Works, The Welsh Union of Writers*, 1991.)

Voltak, akik azt tanácsolták, írjak izgalmasabb, kalandosabb dolgokról, akkor majd veszik a könyveimet. Elutasítottam ezeket a javaslatokat, mert a magam módján akartam írni, és hittem abban, hogy eljön a pillanat, amikor lesznek olyan olvasók, akik elolvassák könyveimet, akik értékelni fogják, elismerik az ilyen típusú irodalmat.

Tudtam, hogy amit írok, az olyan, új típusú irodalom, amely nem illik bele sem a klasszikus riport, sem a klasszikus elbeszélés fogalmába. Tudtam, hogy ez olyan, másfajta irodalom, amelyre az olvasó nincs felkészülve, amelyet nem fog elfogadni, mert minden újdonság nehezen elfogadható. Tisztában voltam azzal, hogy várakoznom kell, türelmesen.

Mikor vették észre az olvasók a könyveidet?

A hetvenes évek közepén, vagyis közel húsz évet vártam erre a pillanatra, folyton szem előtt tartva azt az alapelvet, hogy saját stílusomat kell folytatnom. Nemcsak arról van szó, hogy vártam, közben ugyanis valóságosan nyomorogtam. Nem akartam meghátrálni, nem akartam fuszásra adni a fejem, pénzért írni; azt akartam, hogy az jelenjen meg, amit leírtam.

(*Exclusiva dla „Kariery“ ... l. fentebb!*)

Sok szó esik mostanában a könyv válságáról, arról, hogy az emberiségnek csupán egy százaléka olvas könyvet. Ugyanakkor egyre több a kiadó, amelyek egyre több könyvet adnak ki. Egyszerűen nő az emberiség létszáma. Hibás dolog a közönség szája íze szerint írni. A tömegolvasó másfajta olvasó. Nem minden író tartja fontosnak, hogy nagy tömegek olvassák.

(*Świadectwo rozpadu i przemijania*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Karol Kruś és Andrzej Staniszewski, „Gazeta Olsztyńska – Magazyn“ 1992, nr 42.)

Az újságírás eleinte nem sok anyagi haszonnal jár. Egyébként szinte az összes, szárnyát bontogató újságíróról elmondható, hogy nem igazán tehetős, és jó néhány évig nem is lesz esélye a meggazdagodásra. A mi szakmánkban szoros feudális hierarchia uralkodik: a rangot a munkában eltöltött évek adják, ehhez idő kell. Sok fiatal újságíró, akit frusztrál az alacsony bérért végzett kulimunka, elveszti munkáját, másikat pedig nem talál. Ez mind velejárója a foglalkozásunknak, dolgozni kell hát nagy türelemmel. A mi olvasóink, hallgatóink és nézőink nagyon okos emberek, akik hamar felismerik munkánk értékét, és ugyancsak hamar összekapcsolják azt a nevünkkel. Tudják, melyik újságírótól kapnak valami értékeset. És ez az a pillanat, amely alkalmassá tesz bennünket erre a munkára. Nem a főnökünk dönti el alkalmasságunkat, hanem az olvasók.

(*Ismaeli continua a navigare*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Maria Nadotti, [in:] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non è adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura di Maria Nadotti, Roma 2002.)

Mindig érzi és tudja, hogy kinek ír vagy kinek akar írni?

Igyekszem elképzelni az olvasómat. Virginia Woolf egyik esszéjében valamikor azt írta, hogy a szerzőnek, amikor íróasztalához ül, pontosan tudnia kell, hogy kinek akarja a könyvét megírni. Sőt: materiálisan, fizikai valójában is látnia kell azt az olvasót. Egyetértek ezzel. Az én esetemben ez az olvasó a világ megismerésére vágyó fiatal. Akit érdekel a világ, aki meg akarja ismerni a világot, még ha életkörülményei miatt nincs is esélye arra, hogy a jövőben ezt személy szerint megtegye. Amikor könyveimet olvassa, ez a megismerési vágy hajtja. Ez a fiatal férfi vagy nő intelligens, olvasott, megfelelően érzékeny – ő az az olvasó, akinek én írok.

(*O podróżowaniu*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Maria Malatyńska, „Przekrój“, 1999. 11. 10.)

Nagyon jó olvasóim vannak, néha egészen meghatódom tőlük. Levelet kaptam például Ruda Śląskából, egy kétségbeesett fiatal lánytól, aki segítségért könyörgött. A fiú, akivel megismerkedett, s akibe beleszeretett, az első találkozáskor megkérdezte tőle, hogy olvasott-e valamit Kapuścińskitől. A lány azt válaszolta, hogy nemcsak nem olvasott, de még a nevet sem hallotta. Erre a fiú szakított vele, azt mondta a lánynak, ha ilyen buta, akkor nincs miről beszélniük. A lány azt kérte a levélben, küldjek neki egyet a könyveim közül, hogy újra fölvehesse a fiúval a kapcsolatot. Nagyon fontos volt ez neki, tizenhat vagy tizenhét esztendő lehetett. Természetesen küldtem neki könyvet, írtam mellé egy meleg hangú levelet, és remélem, hogy végül minden rendeződött köztük.

(Exclusive dla „Kariery“... l. fentebb!)

Az írónak különleges érzékenységgel megáldott, jó orrú embernek kell lennie. Ez nagyon fontos. Nem tudok jó írótképzélni e nélkül a tulajdonság nélkül. Makacsság, elszántság, hit és meggyőződés, hogy amit csinál, az fontos, hogy készen áll a harcra, miközben türelmesen várakozik és tervez. Mindez összefügg az írónak a mi társadalmunkban betöltött szerepével. Például éppen most jöttem haza egy kisvárosban, Tarnobrzegben rendezett találkozóról. A helyiség, ahol a találkozó zajlott, nem volt nagy, de az emberek nagyon érdeklődőek voltak. Mindannyian olvasták a könyveimet, rengeteg kérdést tettek föl, de nem irodalomról, regényekről, könyvekről beszéltek. Elég nagy bizalommal vannak az író iránt ahhoz, hogy konkrét szituációkról kérjék ki a véleményét. Úgy közelednek hozzá, mint a bölcsesség forrásához, mintha véleménye azonnal hatást gyakorolna sorsukra és életükre. Ha az ember így szólna hozzájuk: Tisztelt hallgatóim, én az irodalomról szeretnék beszélni, engem nem érdekel az átkozott politika – az emberek csalódást éreznének. Ők most valami mást várnak. Úgy döntöttek, hogy eljönnek az író-olvasó találkozóra, s voltak, akik több kilométert is gyalogoltak késő este, esőben, a borzalmas lengyel téli időben, s még haza is kellett menniük, hogy másnap reggel munkába állhassanak. Ezek az emberek tiszteletet érdemelnek. Óriási fizikai erőfeszítést tettek, hogy találkozzanak velem, nem lehet nekik csalódást okozni. Meg kell felelni az elvárásaiknak. És éppen ez az a különleges szerep, amelyet az író a lengyel társadalomban tölt be.

(Na ile języków przetłumaczono Cesarza?... l. fentebb!)

Ön sosem kacérkodott az aktív politizálás gondolatával?

Nem. A politika engem csak mint megfigyeléseim tárgya érdekel, a politikát mint olyant, ki nem állhatom. Mindig egyfajta hármasszabvány szerint igyekeztem élni: semmiféle rang, semmiféle állás, semmiféle funkció! Úgy vélem, nekem az a dolgom, hogy írjak. Mindazt, ami nem írás, ami nem az írást szolgálja, elvesztegetett időnek tartom.

(Co nie jest pisaniem, traktuję jako zmarnowany czas, Ryszard Kapuścińskival beszélget Tomasz Brzozowski, „Świat Literacki“ 1992, nr 6.)

(folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

Ez az oldal a(z) <http://www.forrasfolyoirat.hu/0407/ryszard.html> weboldal Google által gyorsítótárazott változata, mely a Google által gyorsítótárban tárolt változat az adott tartalomnak egy olyan pillanatképe, amelyet rendszerünk a web felületére előfordulhat, hogy az oldal tartalma azóta megváltozott. A jelenlegi oldal kiemelés nélküli megtekintéséhez [kattintson ide](#). Ez a gyorsítótárban tárolt változat olyan képeket is tartalmazhat, amelyek már nem érhetőek el. A csak szöveges tárolt változatokhoz az alábbi oldalra történő hivatkozáshoz vagy a kedvencekhez való hozzáadáshoz használja a következő URL-t: <http://www.google.com/search?q=cache:acyBUN10l2YJ:www.forrasfolyoirat.hu/0407/ryszard.html>

A Google nem áll kapcsolatban ennek az oldalnak a szerzőivel, így az oldal tartalmáért nem vállal felelősséget.

A következő kifejezések csak az alábbi oldalra mutató linkekben jelennek meg: **kapuscinski**

Ryszard Kapuściński

Egy riporter önarcképe

V.

A világtársadalom élete ma már elképzelhetetlen a média nélkül. A korábbi korszakokban az ember nem létezhetett a fegyverek használata nélkül, később a gépek vagy az elektromosság segítségével, ma viszont nem létezhet a média nélkül. A veszély abban rejlik, hogy a média, amely hatalommá vált, már nem elégszik meg azzal, hogy kizárólag információt közvetítsen. Nagyravágyóbb célt tűzött ki maga elé: a valóságot kezdi alakítani. Egyre gyakrabban fogadunk el olyan képet a világról, amelyet a televízió közvetít számunkra, és nem olyannak látjuk, amilyen valójában. A televízió révén a mesék világában élünk.

(*Plemienna planeta*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Wiesław Kot, „Wprost” 1997, nr 52.)

Az a történelem, amelyet a televízióból ismerünk, nem a létünkhöz kapcsolódva, hanem képzeletünkben jön létre. Csak elképzeljük a történelmet, igaz, valóságos összetevők alapján, amelyeknek egymáshoz való viszonya azonban tőlünk függ. Attól függően, hogy miként rendezzük el ezeket az összetevőket, valóságközelebi vagy a valóságtól egészen távolálló képet kapunk. A világ fabularizálásának egyik formájáról van itt szó.

(*Zawód: dziennikarz*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Katarzyna Janowska és Piotr Mucharski, „Tygodnik Powszechny” 2001, nr 22.)

A televíziós képnek óriási a szerepe. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy a kép nem ébreszt gondolatokat, csupán érzelmeinkre hat.

(uo.)

Milyen gyakran találkozunk azzal, hogy az emberek azonosítják a „látni” fogalmát az „érteni” fogalmával! Halljuk például, hogy két személy vitatkozik. Az egyik ezt mondja a másiknak: Kedvesem, nincs igazad. Amit mondasz, nem fedi a valóságot! A másik erre így felel: Hogyhogy nincs igazam? Hiszen saját szememmel láttam a tévében!

(Kapuściński Ryszard, *Jak media odzwierciedlają świat*, egy 1988-ban Stockholmban elhangzott előadásból [utánközlés in:] *Lapidarium IV*, Warszawa 2000.)

Ha a világot a médián keresztül szemléljük, csupán a következményeket, az események felszínét ismerjük meg, s ha nem ismerjük a kiváltó okokat, nem vagyunk képesek megfelelően értelmezni az eseményeket. Ugyanakkor a médiának nem áll módjában mindent részletesen megmagyarázni, ezért szelektálásra, válogatásra kényszerül. Az információ továbbításának alapelve a rövidítés. Amikor legutóbb az Egyesült Államokban néztem néhány órán át a televíziót, olyan benyomásom támadt, hogy három órányi információs szecska után újra a kiindulási ponton vagyok. Az egymást követő hírek kölcsönösen érvénytelenítették egymást, minthogy ellentétes és egymással semmilyen kapcsolatban nem lévő információkat közöltek. A hagyományos sajtóban az újságíró felelősséget vállalt azért, amit leírt, a neve volt erre a garancia. Az a hír azonban, amelyet a CNN csatornáján látunk, annyi kézen ment keresztül, annyi változtatáson esett át, hogy végeredményben névtelen képet látunk. Nem áll már mögötte semmiféle konkrét személy, felelősség, szakmai tisztesség.

(*Plemienna planeta*, l. fentebb!)

A félreértések gyakran abból adódnak, hogy a média világában azért, amit végül a nézők milliói látnak, a közlegényt, vagyis a riportert teszik felelőssé. Előfordulhat, hogy ez a közlegény hatalmas anyagot gyűjt össze, amely aztán különféle szerkesztők tucatjainak kezén megy át, s a néhány órányi filmanyagból negyven másodpercnyi kerül adásba! A gyakorlatból ismerem ezt, és tudom, hogy a riporterek munkája mennyire valóság-hű, objektív módon jut el a nézőkhöz.

Brit riporter kollégám, Philip Knightley írt egy könyvet a haditudósítókról *The First Casualty – Az első áldozat* – címmel. Mi lehet a háború első áldozata? Az igazság. A szerző áttekintette a háborús eseményeket a krími háborútól, vagyis a XIX. század közepétől kezdve egészen a vietnami háborúig bezárólag, és összevetette mindezt azzal, amit ezen eseményekről az angol sajtó írt. Két eltérő képet kapott: az igazi, történelmi képet és egy ettől teljesen eltérőt, azt, amelyet a sajtó ábrázolt.

(Ryszard Kapuścińskival beszélget Tomasz Brzozowski, 2001. 08. 20.)

A XXI. század történésze számára a mi XX. századunkra vonatkozó tudás elsődleges forrásai a tévék archívumai, a sok millió kilométert kitevő filmszalagok lesznek. Ugyanakkor tudjuk, hogy a televízióban a történelem maximálisan szelektált, dramatizált változatát kapjuk. A kamera gumioptikája is egyfajta látásmód: azzal, hogy közelhozzuk egy kép bizonyos részletét, minden mást kizárunk. Jól láttam ezt a moszkvai puccs idején. A város alapvetően nyugodt volt. A nyugati tévénező viszont egy égő tank képét látta, és nem tudta, hogy kétszáz méterrel odébb nyugodtan állnak sorban az emberek, mert éppen tököst hoztak a boltba.

A modern francia történésziskola nagy vívmánya volt, hogy tágitotta a történelmi források körét. Korábban a történelem lapjait a királyok és háborúk történetei töltötték ki. Marc Bloch és mások azt is kutatták, hogy milyenek voltak a gabonaárak, milyen volt az időjárás. A történelmet a maga végtelen gazdagságában, összetettségében próbálták bemutatni. A fejlődés iránya manapság épp ellentétes: váratlanul bekövetkező drámai eseményeket, égő tankokat látunk – de nem tudjuk, mi történik ezen események közelében.

(*Globalni wieśniacy*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Weronika Kostyrko, „Książki” nr 10, a „Gazeta Wyborcza” melléklete, 1997, nr 232.)

Az én szakmai közegem, a külföldi tudósítók világa nemcsak a történelem alakulásának valóságos folyamatával foglalkozik, hanem a többi médium viselkedését is figyelembe veszi.

Mindenki egyszerre igyekszik Moszkvába vagy a Perzsa-öbölbe. Amikor például Ruandában háború volt, Afrikában más fontos események is zajlottak, amelyekről a világ nem szerzett tudomást, mert ott nem voltak tudósítók.

Miért utazott mindenki éppen Ruandába?

A televíziós stábok nem mennek Angolába, ahol húsz éve zajlik a nem túl látványos háború, nem mennek Dél-Szudánba, ahova nehéz eljutni. Ruanda könnyen elérhető, mindenki ott akar hát lenni, ahol egy tragikus, de „fotogén” tömeges apokalipszis zajlik.

A média Ruandában kettős kelepcebe került. Először is, évek óta csökken az érdeklődés a harmadik világ, benne Afrika iránt. Kevés a szakértő, így aztán azt küldik Ruandába, aki éppen kéznél van. Másodsor, egy ilyen apokalipszis felszabadítja a nyugati társadalmak számára nélkülözhetetlen humanitárius ösztönök mechanizmusát. Ontják hát ránk tömegével a drasztikus felvételeket, mutogatják a halott anya mellett sírdogáló kisgyereket. Csakhogy a néző hosszú távon nehezen viseli, ha a világ egyazon pontjáról érkeznek borzalmas tudósítások. Ezért tűnt el a kolerajárvány három nap alatt a menekülttáborokból – legalábbis a nyugati televíziókban.

Csakhogy, ha nem volna ott a televízió, a ruandai mézszárlásról csak nagyon kevesen szereznének tudomást.

Képzeljük csak el: ugyanabban a tévés hírműsorban négy tudósítót látunk. Egyikük Zairéből, a ruandai menekültek ottani táborából jelentkezik. Húsz másodperc múlva Szaratovban vagyunk, ahol éppen egy veszélyes bűnözőt fogtak el. Aztán máris jön Banglades – egy jogegyenlőségért harcoló írónő távozik a bíróságról –, majd Los Angelesből tudósít valaki a Simpson-ügyről. Lakásunkban egyetlen perc alatt a világ négy tájáról kapunk képeket. Érvényét veszti képzeletünk egyik része – a tér. Azt, ami különféle napszakokban vagy éjszaka zajlott, történt, mi ugyanabban az órában, este hétkor látjuk, vagyis érvényét veszítette az idő is. Az embernek komoly gondot jelent, hogy miként lehet mindezt elrendezni, hol lehet elhelyezni?

(uo.)

Amikor Henry Morton Stanley Kongóba utazott, egy éven át ismerkedett az országgal, aztán egy éven át írt. Ő volt az egyetlen médium. Mindez alig száz évvel ezelőtt volt! Manapság minden információt egész csapat ember állít elő. Világra vonatkozó tudásunk egyre inkább kollektív tudássá válik. A médiumok sokaságát megsokszorozza a közlők sokasága. Úgy vélem, hogy olyan világ felé tartunk, amelyben szinte minden – a könyvek, a film is – kollektív termék lesz.

Anonim alkotás esetén eltűnik a felelősség kérdése, elmélyül az általános posztmodern relativizálás. Mivel pedig az ember nem élhet ilyen világban, a relativizálás reakciójaként megjelenik a nacionalizmus, a rasszizmus, a fundamentalizmus. Az ember elviselhetetlennek érzi, ha mindenféle határoktól megfosztják.

(uo.)

A média fejlődése felvetette az erkölcs egyik fő kérdését, nevezetesen az igazság és hazugság kérdését. A középkorban a levél volt a kommunikáció eszköze. Ha a levélíró hazudott, meghatározott személyt csapott be. Később Hitler negyvenmillió embert csaphatott be, Sztálin kétszázmilliót. Ma a nagy tévéhálózatok némely programját milliárd néző látja. Ha egy ilyen programban hazudnak, az milliárdszorosra növekszik. Ezzel a visszaélés súlya is összehasonlíthatatlanul nagyobb lesz. Ezért olyan fontos a világban zajló demokratizálódási folyamatok sikere. Csak a demokrácia képes ugyanis korlátozni a hazugság működési területét.

(uo.)

A külföldi tudósító munkája a szerkesztőségi rövidítések és vágások következtében egyre kevésbé látható. Hozzájárul ehhez még a fogyasztói szemlélet, a modern kor filozófiája is. A fogyasztói szemlélet nyugalmat, kellemes közérzetet, elégedettséget követel. El kell tehát hallgatni, minimumra kell redukálni mindent, ami megzavarja ezt a képet. A lehető legkevesebb konfliktust szabad csak bemutatni. Pedig a világban mintegy hetven konfliktus létezik, köztük néhány „elfelejtett háború”. Az embereknek fogalmuk sincs arról, hogy ezek zajlanak. Óriási a különbség a között, amit a tudósító be akar mutatni, és munkája gyümölcse között, amelyet elolvasnak, meghallgatnak vagy megnéznak az emberek.

Másfelől viszont fellép a brutalizálás, a közlések egyre sokkolóbbak. A CNN a nyolcvanas években óriási sikert aratott azzal, hogy élőben közvetített drámai jeleneteket a világ különböző sarkiból. A legjobb példa erre a Perzsa-öböl-beli háború.

Nagyon sajátos eljárás volt, hogy a háborút látványosságként mutatták be, de ez tökéletesen illeszkedik a fogyasztói szemlélet filozófiájába. A háború olyan bemutatása, amely nem zavar bennünket vacsora vagy löncs közben. Esztétikussá tesznek olyan eseményt, amely a valóságban véres és kegyetlen.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Tomasz Brzozowski, 2001. 08. 20.)

Gyakran találkozom fiatal riporterekkel. Nagyon ambiciózus, olvasott, lelkes fiatalok ezek. Csupán az a kérdés, hogy a körülmények lehetővé teszik-e, hogy kiemelkedő riporterekké váljanak, lesz-e erre módjuk?

Talán kételkednek szakmai jövőjüket illetően?

Igen, félnek. A tömegtájékoztató rádiókban olyan emberekre van szükség, akik meg tudnak nyomni egy gombot, hogy a megfelelő zene szólaljon meg, időről időre pedig reklám következzen. Ehhez nem kell újságírónak lenni. Ahhoz viszont, hogy valaki jó riportert írjon, amely megmagyarázza, hogy mi zajlik a világban, vagy kommentárt írjon arról, hogyan kell értelmezni egy adott eseményt, ahhoz újságírónak kell lenni. Az igényes újságírás – például az irodalmi riport – az irodalom területére tolódott át. A médiában már nincs számára hely.

A tömegmédiáé egyre inkább a szórakoztatóipar részévé fog válni. Az angol nyelvben, amely a leggyorsabban reagál ezekre a változásokra, létezik a *media industrial complex* fogalma, amely analóg a hidegháború idején a korszak „gerincoszlopát” jelentő *military industrial complex* fogalmával.

Csak hogy a hidegháború véget ért, a fegyverkezés már nem annyira fontos, a világ legfőbb iparágává a szórakoztató- és a tömegtájékoztató ipar vált, amelyek egyre jobban összefonódnak.

(Zawód: *dziennikarz*, l. fentebb!)

Az újságokban egyre kevesebb helyet foglalnak el a külföldi tudósítások, túlsúlyban vannak a helyi és regionális információk. Paradox helyzetben élünk. Egyfelől globális faluvá válunk, korlátlan mennyiségű adattal rendelkezünk a világról, másfelől viszont az embereket egyre kevésbé érdekli az, ami határainkon kívül zajlik. Lehet, hogy az emberi elme nem képes átfogni az egész világot; az ember mindközönségesen eltaszítja magától azokat az információkat, amelyek nem érintik őt közvetlenül.

(*Piórem i kamerę*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Sandro Scabello, „Corriere della Sera”, 1999. 06. 11., utánközlés: „Forum” 1999, nr 26.)

Túlzó az a gyakori megállapítás, hogy „az egész világ a médián csüng”. Még ha elfogadjuk is, hogy az olyan fontos eseményt, mint amilyen egy olimpia megnyitója, kétmilliárd ember néz végig, ez még mindig csak az emberiség egyharmadát jelenti. Még a nagy jelentőségű, világra szóló események tévés közvetítésének nézőserege sem nagyobb, mint bolygónk lakóinak tíz-húsz százaléka. Ez persze sok, de semmiképpen sem az „egész világ”. A

valóságban ugyanis emberek százmilliói élnek úgy, hogy semmiféle vagy csak igen szórványos kapcsolatuk van a médiával. Legutóbb magam is számos olyan afrikai településen laktam, ahol nem volt sem televízió, sem rádió, sem újság. Az egész Malawi Köztársaságban egyetlen újság jelenik meg, Libériában kettő, az is nagyon gyatra. Televízió egyáltalán nincs arrafelé. A világ sok országában a televízió csak napi kettő-négy órában ad műsort. Ázsia jelentős területein – például Szibériában, Kazahsztánban vagy Mongóliában –, ha vannak is tévéállomások, az emberek tulajdonában lévő vevőkészülékek olyan ócskák, hogy nem lehet velük fogni az adásokat. Emlékszem, hogy például Brezsnyev idejében Szibéria jelentős részén nem zavarták a rádióadásokat, mivel úgysem volt az embereknek olyan készülékük, amelyen nyugati állomásokat foghattak volna. Az emberiség jelentős része él tehát a média hatósugarán kívül, s ezek az emberek nem aggódnak amiatt, hogy a média manipulálja-e őket, hogy a túlságosan drasztikus sorozatok agresszívvá teszik-e a gyermekeiket.

Egyébként is, a világ számos országában, például Afrikában vagy Dél-Amerikában, a televíziót *ex definitione* kizárólag a szórakozás, a kellemes időtöltés forrásának tekintik, ezért elsősorban bárókban, éttermekben, vendéglőkben helyeznek el vevőkészülékeket. Az emberek betérnek a bárba egy italra, s mellékesen oda-odapillantanak a kis képernyőre is. Eszükbe sem jut, hogy a televíziótól valami komoly dolgot várjanak el, hogy ez a médium neveljen, információt nyújtson vagy a világ jelenségeit magyarázza, ahogyan akkor sem számítunk ilyesmire, amikor cirkuszba megyünk.

(Kapuściński Ryszard, *Jak media odzwierciedlają świat*, I. fentebb!)

Megváltozott a nagy médiahálózatok harmadik világhoz fűződő viszonya. Ezek a médiumok egyre inkább a fejlett társadalmakra összpontosítják figyelmüket. Ha tudósítanak is a harmadik világból, főleg olyankor teszik, ha ott valamilyen mézárásra kerül sor – mint például Ruandában –, ha valami nagyon rossz, nagyon drámai esemény történik. Nem tudósítanak a hétköznapi, valóságos életről. És nem az újságírók változtak meg, ők azt teszik, amire utasítják őket. A médiafőnökök parancsolnak, akik nem látnak ebben üzletet. A probléma lényege az, hogy a média a „felszínre” összpontosít, a jelenségek „mélyét” viszont teljesen figyelmen kívül hagyja.

(*Jak z polskiego dziennikarza stal się pan międzynarodowym pisarzem?*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Robert Manne, „Quadrant” 1995, nr 12.)

Az ön Afrikáról készült albumának képeit nézegettük, és megdöbbenett bennünket az, hogy mennyire különbözik az ön által bemutatott kép attól, amelyhez hozzászoktunk. Az ön Afrikája derűs, mosolygós, egyetlen felvételt leszámítva nem látunk benne szenvedést, éhezést. Mi az igazság arról a világról? Csupán az album kedvéért válogatott ilyen felvételeket, vagy valóban ilyennek látja Afrikát?

Ilyennek látom, itt azonban megint alapproblémát érintünk. A fényképezőgép optikája természeténél fogva deformál. Az objektív mindig szelektál, a valóság valamely kiragadott részletét mutatja, amely a nagyítás mechanizmusa révén kelti egységes egész kép benyomását. A néző meg van róla győződve, hogy az egész ottani világ ilyen. Ez is azt példázza, hogy az információkkal teli világban lehetséges egyúttal teljes dezinformációt folytatni. Igaz, hogy Afrika szegény, de az ottani világ is normális világ. Van persze néhány tragikus pontja, ahol borzalmas dolgok történnek. A médiumok ezekre koncentrálnak, s ezzel hamis képet festenek az egész kontinensről. Az én fotóalbumom a média deformáló magatartásával vitatkozik.

(Zawód: *dziennikarz*, I. fentebb!)

Magánál a forradalomnál jobban érdekel az, ami a forradalom előtt történt, a frontnál jobban érdekel az, ami a frontvonal mögött zajlik, a háborúnál jobban az, ami a háború után fog történni. Bemutathatunk még egy újabb felfordulást, még egy puccsot, lázadást, még egy

látványos eseményt, de ezek mind ismétlődnek, és semmire sem adnak választ; mélyebbre kell nyúlnunk, a kiváltó okokhoz, azok pedig a kultúrában rejlenek. Le kell merülni a folyó medrébe. Hogyan lehet másként, ha nem a kultúrával megmagyarázni azt a tényt, hogy napjainkban az egyes afrikai országok eltérő szinten állnak, pedig azonos helyzetből indultak? A kultúra inkább a mindennapi életben nyilvánul meg, mintsem a forradalmi változásokban, ezért kell a kultúrára figyelni.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Michał Łuczewski, 2001 /nem publikált interjú/.)

A közönyt, sőt arroganciát elsősorban a hatalmas amerikai tévéhálózatok politikájához kötném, olyanokéhoz, mint az ABC, a CBS, a CNN. Ezek mellett ugyan léteznek szakfolyóiratok (*Foreign Affairs, Foreign Policy, Harper's*), amelyek a harmadik világ problematikáját objektív módon kezelik, csakhogy hatókörük korlátozott. A nagy médiaközpontok az információt mint árut kezelik, nem pedig mint az igazság hordozóját. Ennek következtében a harmadik világ képe erőteljesen deformált: vagy teljesen mellőzik a térség országainak bemutatását, vagy – ami sokkal kártékonyabb taktika – a legsötétebb színekben ábrázolják a harmadik világot. Így kapjuk aztán a szokásos, poklot idéző információkat: Bangladesben mindig árvíz van; Afganisztánban állandóan pusztítják a buddhista sztúpákat; Ruandában a lakosság folyamatos mészárlása zajlik; Pakisztánban büntetlenül folyik a drogkereskedelem stb. Az ily módon preparált információk befogadója annak az illúzióknak az áldozatává válik, hogy ő maga tökéletes világban, egy új utópiában él, amelyet mindenfelől ellenséges erők vesznek körül. A harmadik világban veszélyforrást lát. Védekezőreflex alakul ki benne: „El kell határolódnom ettől a bűnöző világtól – gondolja –, miért kellene segítenem vagy fizetnem ezeknek a banditáknak? Lássanak végre munkához azok az emberek, szövetkezzenek egymással, kapcsolódjanak az internethez, vegyenek maguknak mobiltelefont, hagyják abba végre a belháborúkat, a gyanús üzleteléseket”. Ezen a ponton újabb illúzióval találkozunk: a műszaki fejlődés nem vezet automatikusan sem a jóléthez (mit kezdenének az emberek az internettel, ha egyszer nincs áramuk?), sem a nyugati megoldások bevezetéséhez. A modernizáció ugyanakkor a fundamentalizmust, az „antiwesternizációt” is szolgálhatja. (Elsőként talán Nagy Péter cár politikája igazolta ezt a feltevést, ő ugyanis a holland és angol haditechnikát arra használta fel, hogy megerősítse saját egyeduralmát.)

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Michał Łuczewski, l. fentebb!)

A Nyugat védekezik, óvja állampolgárait mindentől, ami nem nyugati. Ha megnézzük, milyenek a világból érkező tudósítások a nyugati médiában, észrevehetjük, hogy azt, ami nem nyugati, veszélyként értelmezik. Keletről a maffia fenyeget. Délről a fundamentalisták fenyegetnek. Afrikából azok az örült afrikaiak, akik kölcsönösen gyilkolják egymást. Ázsiából és Dél-Amerikából a kábítószer-kereskedők. Minden, ami nem nyugat-európai, veszélyt jelent.

(*Pisze pan od czterdziestu lat...*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Anders Bodegard, ford. Dorota Ines Nowak, „Brick” 1995, nr 51.)

A világgal kapcsolatos tudás egyre inkább a média kezébe megy át. Az átlagember annyit tud, amennyit az amerikai televízió megmutat neki. Az összes többi televízió, a mienket is beleértve, az amerikai tévéktől veszi az anyagot, az amerikai tévét tartja mintának. Annyit tudunk a világról, amennyit a három nagy amerikai tévéhálózat akar, hogy tudjunk. Nem alkalmaznak cenzúrát, ahogyan azt a kommunista időkben megtapasztaltuk, hanem manipulálnak. Az igazságtól való eltérés nem direkt hazugság, hanem a hazugság igazságként történő elfogadása.

Mi hát az alapja ennek a manipulációnak?

A témaválasztás. Csak bizonyos dolgokat mutatnak be, s azokat is abnormális arányban. Itt van például a szegénység. Ha a televíziót nézzük, jogosan gondolhatjuk azt, hogy a világ legfőbb gondja a terrorizmus, a különféle fundamentalisták, a drogkereskedelem és mindenféle szervezett bűnözés. Ez pedig nem igaz. A világ legfőbb gondja az, hogy az emberiség kétharmad része szegénységben, az éhínség szélén tengődik ezen állapot megváltozásának esélye nélkül. Régebben a világ Nyugatra és Keletre, demokráciákra és totalitarizmusokra oszlott. Napjainkban szegényekre és gazdagokra osztható. És ez a különbség növekszik. Úgy lépünk a XXI. századba, mint az emberiség nagyon megosztott családja. A világ kétszázhatvannyolc lakójának annyi a vagyona, mint az emberiség felének együttesen. Ezt nem tudjuk megváltoztatni. Túlságosan hatékony erők munkálkodnak azon, hogy ez a felosztás megmaradjon, sőt, elmélyüljön. Ezt azonban nem tudjuk meg a híradókból. A manipulálás lényege az, hogy a szegénység problémáját az egzotikum szintjére süllyesztik. Vannak speciális csatornák, mint a Discovery, a Travel, vagyis turisztikai csatornák – ide szorult a szegénység kérdése. „Ha a Bahamákra utazol, találkozatsz szegény faluval”. A szegénység turisztikai látványosság lett.

Mi lesz a sorsa ilyen körülmények között az újságíró szakmának?

Borzalmas változásokon megy át. Az újságírás nagyon felelősségteljes hivatás volt, magas szintű képzettséget, tudást, érettséget követelt. Valamikor a nagy újságírók híres emberek voltak, mindenki ismerte a nevüket, köztudott volt, hogy kit és mit képviselnek személyükben.

(*Manipulacja zamiast cenzury*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Jolanta Kryszowata, „Dziennik Bałtycki” 1999, nr 18.)

A XXI. század elején az embereknek az a benyomásuk, hogy háborúk szaggatta világban kénytelenek élni. Pedig ez nem így van. Az emberiség kilencvenkilenc százaléka jól vagy rosszul – inkább rosszul, mint jól –, de békés körülmények között él. A fegyveres konfliktusok színhelyei bolygónk kicsiny pontjai. Van belőlük tucatnyi vagy néhány tucatnyi, de ezek csak pontok. Nekünk azonban, akik a világot a háborús góccokra koncentráló média prizmáján keresztül szemléljük, az a benyomásunk, hogy mindenütt háború van, mindenütt halál és pusztulás leselkedik ránk. Az ember nagyon könnyen befolyásolható, a média szuggesztív ereje pedig óriási.

(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, „Newsweek” 2001, nr 16/17.)

A manipuláció egy másik fajtája a tudatos manipuláció. Manapság a média csak akkor hajlandó egy adott eseményről beszélni, amikor úgy érzi, képes arra, hogy rávilágítson az okokra, és minden kérdésre megfelelő választ adjon. A koszovói krízis például nyolc évig húzódik, de csak akkor kezdenek róla beszélni, amikor döntés születik a probléma megoldását illetően. Nem létezik információ, ha nincs kész válasz az esemény okaira vonatkozó kérdésre.

(*Ismaeli continua a navigare*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Maria Nadotti [in] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non è adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura di Maria Nadotti, Roma 2002.)

A médiumok egyébként egyáltalán nem abban érdekeltek, hogy a valóságot mutassák – sokkal inkább a kölcsönös versengésben érdekeltek. Egy televíziós csatorna vagy egy újság nem engedheti meg magának, hogy kihagyjon egy hírt, amelyet közvetlen konkurense közölt. Ennek pedig az a vége, hogy a médiumok nem annyira a valós életet, mint inkább konkurenseiket figyelik.

A mai médiumok csoportba verődve mozognak, mint a birkanyáj. Nem képesek arra, hogy önállóan, másoktól függetlenül lépjenek. Ezért aztán mindenütt ugyanazokat a beszámolókat, ugyanazokat a híreket halljuk, olvassuk. Nézzük például a Perzsa-öbölben zajló háborút!

Kétszáz tévéstáb sereglett össze ugyanazon a helyen. Ugyanebben az időben számos jelentős, sőt, kulcsfontosságú dolog történt a világ más részein, mindez azonban nem látszott fontosnak, senki nem tudósított ezekről az eseményekről, mert mindenki a Perzsa-öbölben tartózkodott. A nagy televíziós hálózatoknak ugyanis nem az a céljuk, hogy a világ állapotáról adjanak hírt, hanem az, hogy elkerüljék a vereséget a többi hálózattal folytatott versengésben. Ha pedig mindjárt ezután történik valami újabb esemény, mindannyian átrohannak az új régióba, együtt lesznek ugyanazon a helyszínen, és nem lesz idejük arra, hogy máshonnan tudósítsanak. Az átlagember pedig ilyen hírek alapján alakítja ki a világ helyzetére vonatkozó nézeteit.

(uo.)

Nem lehet megfékezni a negatív jelenségeket, például az érzelmekkel való visszaélést. Az újságíró belép annak az anyának a lakásába, aki épp elvesztette a fiát, és arról faggatja az asszonyt, hogy hogyan érzi magát. A kamera objektívje mint egy hiéna, lesi a könnyeket, a kétségbeesést kifejező gesztusokat. Nincsenek itt aggályok, morális fékek. És nincs ez elől menekvés, mert a konkurencia mechanizmusa piaci mechanizmus, a piaci mechanizmus pedig a demokrácia alapja. Nem ismerünk semmiféle jobb rendszert, mint a piac, a demokrácia, a konkurencia. Ezek vezetnek oda, hogy ha valaki – például egy újságíró – nem hajlandó bizonyos normák szerint viselkedni, üres helyet hoz létre, ahova máris befurakszik valaki más. Lehet mindezt elítélni, korlátozni, bírálni, de megszüntetni nem tudjuk.

(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, I. fentebb!)

A lengyel politikai-társadalmi átalakulás időben egybeesett a világban végbemenő médiaforradalommal. A médiaosztály – gyakran használják napjainkban ezt a fogalmat –, amely a mi berendezkedésünkben új szociológiai és kulturális jelenségnek számít, óriásira nőtt. Az újságírás, amely korábban eléggé exkluzív hivatás volt, tömeges foglalkozássá vált. Ezrével szippantott fel a média olyan embereket, akiknek nincs semmiféle tapasztalatuk, szakmai – s ami nagyon fontos –, erkölcsi felkészültségük.

(Zawód: *dziennikarz*, I. fentebb!)

A média színvonala tökéletesen tükrözi a kultúra helyzetét, annak megosztottságát magas- és tömegkultúrára. Vannak komoly lapok, rádióadók, tévéprogramok, amelyekben megőrződött a régi stílusú újságírói felelősségtudat. Csak hogy ezek jelentik természetesen a kisebbséget. A médiumok többsége manapság ugyanis a bolygóméreteken is dinamikusan fejlődő szolgáltató világ része. Ezért nem szabad elfelejtenünk, hogy más az újságíró, és megint más a médiamunkás. A lengyel nyelvben, sajnos, nem létezik ez a különbségtétel. Az angol nyelv viszont nagyon pontosan definiálja a különbséget. Létezik a *journalist* fogalma és mellette a *media worker* fogalma, amelyet senki sem kever össze az újságíróval. Lehet valaki *journalist*, aki egyáltalán nem *media worker*. És fordítva. A *media worker* ma például bemondó a tévéhíradóban, holnap kormányzóvivő, holnapután tőzsdeügynök, aztán gyárigazgató valamely óriás olajcégnél. Benne ez a munka nem kapcsolódik össze semmiféle társadalmi vagy erkölcsi kötelezettséggel. Az a dolga, hogy árut adjon el, mint mindenki, aki a fejlett társadalmakban óriásivá duzzadt, s egyre növekvő szolgáltató szektorban dolgozik.

Ezért olyan nehéz beszélnünk az újságírásról és a médiáról általánosságban. Vannak a világon nagyszerű újságok, olyanok, mint a *Le Monde*, az *El País*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, az *Independent* vagy a *New York Times*. Ezek igényes lapok, objektív és elmélyült képet közvetítenek a világról. Ugyanez a helyzet a televíziókkal is: a BBC és az Arte kiváló tévécsatornák, amelyek ugyancsak részei a médiavilágnak. Ezek mellett azonban ott van a tömegtermelést végző média, amely a szórakoztató kultúrához tartozik, és semmi köze a tényszerű információhoz és tudáshoz.

Lengyelországban még mindig a média előtti korszak szabályai szerint élünk, és olyan emberektől, akiknek sem megfelelő képesítésük, sem ilyenfajta ambíciójuk nincs, mégis azt követeljük, hogy tartsanak be olyan alapelveket, amelyek nem az ő alapelveik, mert nem is lehetnek azok. Sehol a világon nem követelik meg egy *media workertől*, hogy világra szóló eseményeket kommentáljon vagy tudományos igényű magyarázatot adjon egy jelenségről. Az általa megtermelt áru látványos voltát kéri rajta számon. Ezek annak a médiavilágnak a szabályai, amelyben – jóllehet, még magunk sem tudjuk – már benne élünk, amelynek részei vagyunk. A médiumokban nem fognak kizárólag Lipman, Wańkowicz, Pruszyński formátumú újságírók dolgozni, de nekik is helyet kell biztosítani.

(uo.)

Mennyire kemény a lengyel sajtó?

Nincs már a világon kemény sajtó. A média már nem a mindenkori rendszer ellenzéke. Régebben a sajtó leleplezett dolgokat, eltökélten harcolt valamiért. Mára megváltozott a médiumok helyzete. Megfeneklettek a hatalom mellett, már nem tiltakoznak, nem kérdőjeleznek meg alapelveket.

(uo.)

Mostanság elég meglátogatni egy nagy tévéállomás valamelyik szerkesztőségét: az ember luxuspalotába lép, ahol márványburkolatok és tükrök között szuperelegáns hoszteszek kísérik a csöndes folyosókon. Ezek azok a helyek, ahova átköltözött a valódi hatalom az államelnöki palotákból és a kormányépületekből. Mert a hatalom azé, aki kezében tartja a tévéstúdiót, tágabb értelemben a médiát általában. Ezt igazolják azok a véres harcok, amelyeket az utóbbi években vívtak a hatalomért Bukarestben, Tbilisziben, Vilniusban és Bakuban. A lázadók mindenütt a televízió épületét akarták megszerezni, nem pedig a kormány épületét, a parlamentet vagy az államelnök irodáját.

(Kapuściński Ryszard, *Jak media odzwierciedlają świat*, 1. fentebb!)

Az újságírás már nem életstílus, hanem a pénzkereset egyik módja. Ez persze nem jelenti azt, hogy annak a formának, amelyet én művelek, el kell tűnnie. Egyszerűen csak arról van szó, hogy többé már nem tömeges jelenség, már csak szabadúszók művelik.

(*Reporter na czólnie*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Zbigniew Górniak, „Nowa Trybuna Opolska” 1997, nr 97.)

A harminc-negyven évvel ezelőtti riportokban, amikor még nem volt televízió, a dolgok felszínét írták le, külső megjelenésüket, azt, amit ma a tévé képernyőjén láthatunk. Az irodalomnak akkor van esélye arra, hogy együtt éljen a televízióval, ha meg tudja magyarázni, el tudja mélyíteni a képet.

(*Gränsövergang*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Kjell Albin Abrahamson, [in:] K. A. Abrahamson, *Polen diamant i askan [Lengyelország, gyémánt a hamuban]*, Stockholm 1997.)

Szerencsére létezik még a komoly riport, és meg is védi magát. Ugyanúgy, mint a jó irodalom. Fennmarad, függetlenül attól, mekkora mennyiségű krimivel vagy émelvítő ponyvaregényvel árasztanak el bennünket.

(*Wybralem reportaż*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Grażyna Mikłaszewicz, „Gazeta Współczesna” 1997, nr 99.)

Egy médiakutató az újságírókat az ókori vallások papjaihoz hasonlította. A médiának ma valóban óriási hatalma van: bárkit felemelhet, de tönkre is tehet, kiátkozhat a társadalomból. Mindez különleges felelősséget ró az újságíróra. És számos újságíró meg is felel ennek a

kihívásnak. Hangosan ki kell ezt mondani, hogy szembehelyezkedjünk azzal a nézettel, miszerint a média nem más, mint hatalmas szemétdomb. Ez a nézet egyszerűen hamis.
(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, l. fentebb!)

Mi, tudósítók a legfontosabb dolgokra, az adott probléma lényegére koncentrálunk, a televízió ezzel szemben a műszaki kérdésekre. Mi vitatkozunk, hipotéziseket állítunk fel, forgatókönyveket alkotunk. A tévések a világítás, a hangosítás, a konnektorok, a vezetékek, a kamera szállítása, a filmek elküldése miatt idegeskednek. Mi aláírjuk a szövegeinket, felelősséget vállalunk azért, amit leírtunk, azok a felvételek viszont, amelyeket a CNN közvetít, hatvan szűrőn mentek át. Ugyan mi marad az operatőrök által küldött anyagból?

Őn azt állítja, hogy a videokamerák hatására a history helyét a story foglalja el. Milyen hatással van ez az információra?

Borzalmas hatással. Nincs jövő, nem létezik a múlt, minden a mai nappal kezdődik, minden esemény légtüres térben lóg.

(Piórem i kamera, l. fentebb!)

Napjaink médiája olyan, mint az iskolai falitábla – letörlik, újra teleírják, aztán megint tisztára törlik. A folytonosságnak ez a hiánya oda vezet, hogy a múlt nem történelemmé, hanem azonnal régészetté válik. Minden esemény azonnal megkövült formát vesz fel, amellyel már nincs semmiféle érzelmi kapcsolatunk. Korunk emberének nagy gyengesége, nagy szerencsétlensége ez – nem tud gyökeret verni a történelemben, mert a múlt eseményei eltűnnek a tudatából.

(Kapuściński Ryszard, *Dwa światy*, l. fentebb!)

A szeptember 11-ei támadás után olyan embereket kerestek, akik megbízható elemzéseket tudtak volna elvégezni, és kiderült, hogy kevés ilyen ember van. Szinte egyáltalán nincsenek iszlámhoz értő publicisták. Pedig hát a keresztény és az iszlám civilizáció több mint ezernegyszáz éve él egymás mellett! Ennek ellenére senki sem képes kompetens módon megmagyarázni az embereknek, hogy az iszlám terrorista irányzat egyáltalán nem új jelenség, hiszen még a kereszties háborúk idején jött létre. Az első ilyen szekta 1090-ben alakult. Vagyis ez a hagyomány már kilencszáz éves, a médiában mégis úgy mutatják be, mint egyedülálló, sajátos jelenséget.

(*Chrześcijaństwo przestało być definicją Europy*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Krzysztof Bobiński és Marek Sarjusz-Wolski, „Unia i Polska” 2001, nr 18.)

Az újságíró-képzés gyengesége az egész világon abból fakad, hogy az oktatási intézményekben elsősorban technikát és technológiát tanítanak a hallgatóknak. A szakmához szükséges etikai felkészítést teljesen figyelmen kívül hagyják. Pedig az újságírónak gyakran azonnal, egy perc alatt kell erkölcsi döntést hoznia, például olyankor, ha élőben készít interjút vagy riportot. Az ilyesmi villámgyors reagálást, vagyis tökéletes erkölcsi felkészültséget követel.

McLuhan gondolatmenetét követve azt mondhatjuk, hogy napjainkban a lényeg a *messenger*, nem pedig a *message*, vagyis az oktatás a tájékoztatási eszközökre koncentrál a tájékoztatás – annak értelme, értékei, erkölcsi kontextusa – helyett. Megtanítják, hogyan kell egy adáspercbe vagy húsz gépelt sorba sűríteni egy tájékoztató anyagot, de nem beszélnek az anyag tartalmáról. Nem az a fontos, hogy mit adunk el, hanem hogy miként adjuk el.

(Zawód: *dziennikarz*, l. fentebb!)

Semmiféle konszernnek, semmiféle autógyárak vagy olajcégek nem hoznak akkora hasznot, mint az információ-kereskedelem. Ez ma a legjövődélmezőbb üzlet. És mi lett ennek a

következménye? Míg korábban az újságok, tévé- vagy rádióadók vezetői szerkesztő urak, megszállott újságírók voltak, akik harcoltak valamiért, addig manapság közönséges üzletemberek a főnökök. Semmi közük semmiféle újságíráshoz, s nem is akarják, hogy legyen! Az információ azok kezéből, akik az igazságért harcoltak, átkerült olyan üzletemberek kezébe, akik nem azzal törődnek, hogy az információ fontos, igaz vagy értékes legyen, hanem azzal, hogy látványos legyen. Ma az információnak szépen csomagolt árunak kell lennie, hogy könnyen el lehessen adni. Az, hogy az igazság helyett a vonzó külső lett a fő kritérium, óriási kulturális forradalmat jelent, amelynek mindannyian tanúi és résztvevői, gyakran áldozatai vagyunk. A főnök nem azt kérdezi, hogy igaz-e valami, hanem, hogy el lehet-e adni, hoz-e magával reklámot, mert ő abból él. Ezek a nagy médiumok elvonják a figyelmünket a lényeges dolgokról, és a technikai kérdések felé irányítják. Ki tud gyorsabban, színesebben, ki felszínesebben vagy képletesebben írni, kinek van műholdas, közvetlen tudósítása, és kinek csak utánközlése? Egyszóval, ki hogy kevesebb időt a közönségnek a gondolkodásra.

(Manipulacja zamiast cenzury, l. fentebb!)

Negyven vagy ötven évvel ezelőtt egy fiatal újságíró odamehetett a főnökéhez bizonyos szakmai kérdésekkel: megkérdezte tőle, hogyan kell valamit megírni, hogyan kell rádiós vagy televíziós riportot készíteni. És a főnök, aki rendszerint az illető idősebb kollégája volt, elmondta saját tapasztalatait, és hasznos tanácsokkal szolgált. Próbáljon meg most odamenni valaki Turner úrhoz, aki életében nem volt újságíró egy percig sem, aki általában ritkán olvas újságot vagy néz televíziót – nem fog tudni adni semmiféle tanácsot, mert halvány fogalma sincs arról, mi a mi munkánk lényege. Az ő célja és legfőbb szabálya nem a mi szakmánk tökéletesítése, hanem a minél nagyobb haszon.

Az ilyen személyek számára mások, az egyszerű emberek létének átélése se nem fontos, se nem szükséges. Pozíciójuk alapja nem az újságírói tapasztalat, hanem az a képesség, hogy minél több pénzt keressenek.

(Ismaeli continua a navigare, l. fentebb!)

Mivel képzeletünk nem képes lépést tartani újításainkkal, paradox helyzet alakult ki. Óriási mennyiségű adattal rendelkezünk, amelyek semmiféle kulturális környezetben nem funkcionálnak. Egy európai azt az információt kapja például, hogy Loméban az államfőt megfosztották hatalmától. Fogalma sincs, hogy ez mit jelent. Jó hír-e ez vagy rossz. Azt sem tudja, mire kell neki ez az információ. Csak arra jó, hogy zavart okozzon a fejében. A mi gondunk ezért nem is annyira az adatok sokasága, hanem az, hogy esélyünk sincs ezek feldolgozására.

(Chrześcijaństwo przestało być definicją Europy, l. fentebb!)

Az átlagos tévénéző még azt is kieroszakolja, hogy milyen legyen a tájékoztatás módja – az ő ízlése szerint készülnek a programok, ezért egyre rövidebbek, egyszerűbbek. Ehhez még újságíróra sincs szükség. Ha manapság történik a világban valami váratlan dolog, katasztrófa, szerencsétlenség, a nagy tévéállomások embereket küldenek a helyszínre, akik videokazettákat vásárolnak a helybéliektől. Ma már az egész világ tele van kamerákkal. A társadalmak ezért belefutnak az információkba. S míg korábban a cenzúra az információ hiányát jelentette, addig ma információfölslegre utal. Képzeletünk nem tud megbirkózni a tényeknek ekkora tömegével, nehezen meghatározható információs zaj keletkezik. Az átlagember nem képes szelektálni, nem képes a tényeket rangsorolni.

Ezért aztán egy Wembleyben rúgott gólnak ugyanakkora a súlya, mint a zairei mérslárlásnak?

Abszolúte! És ez nagyon veszélyes jelenség. Az információs invázió tovább tart, a veszély

növekszik, s egyelőre még nem dolgoztunk ki semmiféle védekező mechanizmusokat, amelyek hatékonyak volnának.

Megállítja-e egyszer valami ezt az információs forradalmat?

Nem tudom, tényleg nem tudom. A trend egyelőre negatív, az egészet elemezhetjük, leírhatjuk, de orvosságot rá nem találunk. Mindehhez még egy másik jelenség is társul. Nevezetesen, ahogyan valamikor létezett a kommunista párt központi bizottsága, úgy most alakulóban van az információ „központi bizottsága”. Növekszik a különféle nagy médiahálózatok koncentrációja, egyre több információ található egyre kevesebb kézben. Világosan látszik a tendencia: a nagyöke az információs források felvásárlására, a kommunikációs hálózatok összekapcsolására törekszik.

(Reporter na czólnie, l. fentebb!)

Ma már szinte lehetetlenség olyan anyaghoz jutni, amely nincs meg a Reutersnak.

Igen, ez nagyon tipikus, és a kommunista időköt idézi. Akkoriban hasonló volt nálunk is a helyzet. Néha előfordult, hogy Afrikában elsőként jutottam hozzá valamilyen érdekes anyaghoz, még mielőtt a szovjet hírügynökség, a TASZSZ megkapta volna. Egy alkalommal – 1963-ban, a zanzibári forradalom idején – én voltam az egyetlen, akinek sikerült a szigetre jutnia. Én voltam a világ egyetlen újságírója, akinek közvetlen információja volt az eseményekről. Az egész anyagot elküldtem Varsóba. A mi hírügynökségünk, a PAP volt az első, amely hozzájutott ezekhez az információkhoz, de nem adta le, mivel a TASZSZ tudósítója szintén ott volt Nairobiban, ám neki nem sikerült a szigetre jutnia. Annyira elkeseredtem, hogy végül magam kerestem meg a TASZSZ tudósítóját, és megmondtam neki, mit írjon. Megírta, elküldte Moszkvába, másnap a PAP is leadta a sajtónak az én anyagomat.

Mi a teendő az ilyen véleménymonopólium esetén?

Itt tulajdonképpen két problémáról beszélhetünk: részben az információs források hatalmas centralizációjáról, részben pedig a szerkesztőségek főnökeinek óvatosságáról, hogy azt ne mondjam, oportunitásról. Minthogy válogathatnak, szívesebben közölnek nagy hírügynökségektől, mintsem független újságíróktól származó anyagokat, márpedig ezek általában jelentősen különböznek egymástól.

Az 1991-es Perzsa-öböl-beli háborúig talán egyetlen korábbi nemzetközi esemény sem vált akkora médiaérdeklődés tárgyává, s mégis milyen gyatra eredményt, milyen kevés információt eredményezett ez az érdeklődés.

Nem akartam odautazni. Tisztában voltam ugyanis azzal, hogy annak az egésznek semmi köze az újságíráshoz. Propaganda volt az egész, klasszikusan ellenőrzött propaganda-mechanizmus. Az egyetlen hírforrást az amerikai hadsereg kommunikációja jelentették. A kuvaiti háború alatt az újságírás átalakult az amerikai hadsereg főhadiszállása számára dolgozó propagandaosztaggá.

És mi a véleménye a szomáliai invázióról és az onnan küldött tudósításokról, amelyeket a legnagyobb nézettségű időpontokban közvetítettek?

Pontosan ugyanez. Ha az újságírókat megfosztják attól a lehetőségtől, hogy saját információkat szerezzen, az újságírás többé nem az, ami, hanem a hadvezetés hivatalos hírszolgálatának, azzal a különbséggel, hogy a híreket nem maga a bázis, hanem egy riporter közli. Ugyanez történt az amerikai invázió idején Grenadán, majd megismétlődött Haitin. Az újságíró szárnyaszegetté válik, ha megfosztják az önálló munka lehetőségétől. Számomra ez a határa annak, amit újságírói hivatásnak nevezünk, és minden alkalommal visszautasítom az ilyen típusú munkát.

(Gränsövergång, l. fentebb!)

Az internet világsikere mintha válasz akarna lenni a televízió globalizációjára. Aki nem akarja azt nézni, amit mindenki néz, privát kapcsolatokat keres internetes úton. A globális

komputerhálózatok tehát mintegy a média privatizálására törekcszenek. Csakhogy az internetezés egyúttal azt is jelenti, hogy töméntelen mennyiségű információs szemét között mozgunk.

A kulturális párbeszéd mindig a kiművelt elmék, az elmélyült gondolkozás, a koncentrálás, a csönd párbeszéde volt. Ha mindenki egyszerre kezd beszélni, ahogyan az az interneten történik, a beszéd vásári szintre süllyed. Hiszen a mindennapi kapcsolatokban az emberek többségének általában nincs semmiféle különleges mondandója. Ez nekünk, riportereknek elemi tapasztalatunk: amikor egy riorthoz úgynevezett egyszerű emberekkel folytatott beszélgetések során keresünk anyagot, később, a szerkesztéskor kiderül, hogy az összegyűjtött anyag kilencven százalékának nincs különösebb értéke.

(Plemienna planeta, I. fentebb!)

A kommunikációban, az információközlésben zajló technológiai forradalom annyira új jelenség, hogy egyelőre még csak el vagyunk tőle ragadtatva. Még csak ott tartunk, hogy gyönyörködünk az új játékban, amely óriási lehetőségeket nyit meg előttünk. Azon viszont még nem volt időnk elgondolkodni, hogy mire is jó ez az egész, milyen tartalmakat kellene közvetíteniük ezeknek a rendkívüli eszközöknek. Hiszen ez csak egy újabb, a civilizáció által létrehozott szerszám. Mint a kés – lehet vele kenyeret vágni, de gyilkolni is. Minden technikai forradalom megköveteli az emberektől, hogy képzeletüket helyes mederbe tereljék. Ez pedig mindig hosszú folyamat.

(Chrześcijaństwo przestało być definicją Europy, I. fentebb!)

A hagyományos emberi képzelet és érzékenység korlátozott területre terjedt ki. Az ember sok száz, sok ezer, sok tízezer éven át úgy tekintett magára, mint egy adott törzs, adott társadalom, adott vallás tagjára, a Föld valamely pontjának lakójára. Ezek voltak szellemi hazája központjai, tartóoszlopai. Ezeknek a központoknak a megléte alakította ki képzeletünket, érzékenységünket. Az apában a család központját, a vezérben a nemzet központját, az egyházban a hit központját láttuk. Ezeknek a központoknak a megléte formálta világunkat, s tette lehetővé, hogy eligazodjunk abban. Életünk során igyekeztünk ezeknek a központoknak a közelében – fizikai vagy érzelmi közelében – tartózkodni.

Most viszont a technika és a kommunikáció megsokszorozta világunkat. A központok elszaporodtak, s ezzel mindjárt meg is szűntek központok lenni, egyenrangúvá, nehezen rangsorolhatóvá váltak. Az ember áttekinthetetlen, kaotikus, nehezen felismerhető valóságban találta magát. Ez az oka a minket, a XXI. századba lépő emberiséget fenyegető tájékozódási zavarnak, gyakran pedig a relativizmusnak vagy nihilizmusnak.

Ugyanígy összezavarodott a média is, amely, mint mi mindannyian, ugyancsak részt vesz ebben a folyamatban. Mindenekelőtt is megsokszorozódtak a médiumok, és ma már mindenki más-más tévécsatornát, rádiót, újságot választhat magának. Ez pedig tudásunk, tapasztalásaink atomizálódásához vezet. Mindenki valami mást tud, valami mást hallott, valami mást látott.

(Kapuściński Ryszard, Dwa światy, I. fentebb!)

Tapasztal-e valamiféle jelentős válságot a lengyel médiapiac?

Nem hiszem, hogy a lengyel médiát különleges krízis jellemezné. Állapota a lengyel társadalom állapotát tükrözi. Ha azt mondjuk, hogy egy képviselő nem üti meg a kívánt szintet, jusson eszünkbe, hogy mi választottuk meg őt demokratikus választásokon. Hús a húsunkból, vér a vérünkben. Nincs kire háritani a felelősséget.

A kiindulópontoz tévünk vissza, iskoláink, egyetemeink állapotához, az egész nevelési folyamathoz. Fel kell nevelnünk egy polgári társadalmat, vagyis olyat, amely tud és akar reagálni. Ha majd tudatos befogadóval lesz dolgunk, aki nem hajlandó ócska tévéprogramokat

nézni vagy vacak újságokat olvasni, akkor a vacak adó – minthogy nem kap reklámmegrendeléseket – kénytelen lesz megváltoztatni profilját, különben tönkremegy.

(Zawód: dziennikarz, l. fentebb!)

Szaktáncnak új erők, új elképzelésekre, új képzelőerőre van szüksége, mert az utóbbi időben alapvetően megváltozott a munkánk. Az újságírás óriási elektronikus forradalmat él át. Az új technológiák megkönnyítik tevékenységünket, de nem helyettesítik azt. Szaktánc minden gondja, az értékeink, a mesterségbeli tudásunk változatlan marad. A különféle felfedezések, technikai újítások bizonyára sokat segítenek, de nem helyettesíthetik a munkánkat, odaadásunkat, fejlődésünket, megfigyeléseinket, kutatásainkat.

(Ismaeli continua a navigare, l. fentebb!)

Az igazi újságírás intencionális, vagyis célt tűz ki maga elé, és valamiféle változtatásra törekszik. A jó újságírás csakis ilyen lehet. Ha elolvassuk a legjobb újságírók írásait, Mark Twain, Ernest Hemingway, Gabriel García Márquez műveit, világosan látjuk, hogy ők is az intencionális újságírást művelték. Mindegyikük harcol valamiért. Azért ír, hogy valamit elérjen, kiharcoljon.

(uo.)

Ön, ha jól értem, optimista a riporter munka értelmét, célszerűségét illetően. Megváltoztathat-e valamit a riporter munkája? Önt sosem kerítette hatalmába a tehetetlenség érzése?

Közvetlenül megváltoztatni mi semmit sem tudunk, de befolyásolhatjuk a politikusokat, segíthetünk nekik. Azzal, hogy tájékoztatjuk a közvéleményt, közvetve hatást gyakorolhatunk a döntésekre. Klasszikus példaként említhetem itt azt az esetet, amikor az amerikai televízió hatással volt arra, hogy Szomáliában félbeszakadt az amerikai intervenció. Az, hogy a televízió bemutatta, amint egy amerikai pilóta holttestét Szomáliában az utcán vonszolják, akkora sokkot váltott ki, hogy az amerikai társadalom azonnal az intervenció abbahagyását kezdte követelni, s ez meg is történt. A média tehát nagyon fontos szerepet tölthet be. Mi riporterek vagyunk, és nincs semmiféle hatalmunk, sem döntési pozíciónk. A közvélemény formálása révén viszont nagyon pozitív reakciót válthatunk ki. A kétséget kizáróan legjobb médiumok folyton abban érdekeltek, hogy legalább egy részét mutassák be annak, ami történik. Olyan embereket keresnek, akik hajlandók elvállalni az ilyen feladatokat. Ez nagyon fontos. A világ közvéleménye számára, az emberek számára.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Tomasz Brzozowski, l. fentebb!)

A médiának a társadalmi konfliktusok új térképén betöltött szerepét hallatlanul fontosnak tartom. A médiumok, amelyek egyfajta közvetítővé váltak különféle, egymással harcoló felek között – abban az értelemben, hogy tájékoztattak a felek céljairól és szándékairól –, hozzájárultak ahhoz, hogy számos véres konfliktust sikerült napjainkban elkerülni. A hatvanas években, Che Guevara idején a partizánok és az akkori hatalom között semmiféle kapcsolat nem létezett. Ott konspiráció és nyílt háború volt az első naptól kezdve. Mexikóban viszont – annak ellenére, hogy a zapatista mozgalom 1994-ben Chiapasban fegyveres felkeléssel kezdődött – már néhány nap után megtörtént az első információcsere a hatalom és a lázadók között: a követelések elküldése, a médiában megjelent közlések stb. Itt a média járult hozzá a véres kezdet békés befejezéséhez. És egészen az utolsó pillanatig, vagyis Marcos csapatainak a fővárosba történő bevonulásáig, hibátlanul töltötte be a közvetítő, a mediátor szerepét.

(Wiosna ludów latynoskich, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Artur Domosławski, „Gazeta Wyborcza” 2001, nr 83.)

A média nagy pozitívuma, hogy legyőzött két olyan akadályt, amellyel az emberiség eddig eredménytelenül birkózott: az időt és a teret. Ez nagy forradalom a Földön élő ember történetében. Az emberiség a szemünk láttára lép át a történelem harmadik korszakába. Az első a törzsi közösségek, majd a nemzeti közösségek korszaka volt, a XX. század kezdetétől beszélhetünk a tömegtársadalom kialakulásáról, s már ugyanennek a századnak a vége felé, a média fejlődésének eredményeként, planetáris társadalommá kezdünk átalakulni.

(Plemienna planeta, 1. fentebb!)

És mégis, az információ és a média területén végbement óriási fejlődés ellenére, az emberek folyton úgy érzik, hogy összezavarodtak, hogy nem tudnak tájékozódni. Nemrég a libériai polgárháborús fronton jártam. Az egyik partizánosztog parancsnokával üldögéltem egy vályogviskóban. Dokie-nak hívták a parancsnokot. Forró, trópusi éjszaka volt.

– *Where are you from?* – kérdezte egyszer csak Dokie.

– *From Poland* – válaszoltam.

– *Poland, Poland* – ismételte meg Dokie. – *But where is Poland?*

– *Poland is in Europe* – magyaráztam.

– *Europe!* – kiáltotta győzedelmesen. – *This I know. Europe is in China!* – Ám kis idő múlva megint kérdezett: – *But where is China?*

– *Where is China?* – ismételt meg tanácstalanul. Mert Dokie már úgy összezavart a maga földrajzával, hogy egy pillanatig valóban ezt akartam neki válaszolni: – „*I am sorry, Dokie, but where China is I really don't know!*”.

Lehetséges-e, hogy Ryszard Kapuściński valaha is abbahagyja a riporterkedést? Vagy a riporter lét sosem ér véget?

Nem gondolok arra, hogy nyugdíjba vonuljak, s ennek nagyon egyszerű oka van. A mi szakmánkban nincs ilyesmi. A riporterkedés az én életformám. Mi több, a világ szemlélésének sajátos módja, ezt a szemléletmódot pedig nem cserélném fel semmi másra.

(Wybralem reportaż, 1. fentebb!)

(V é g e)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*